

Υπουργείο Πολιτισμού
και Αθλητισμού

Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων

Στοιχεία επικοινωνίας:

Κεντρικό κτήριο

Αγίων Ασωμάτων 11, 105 53 Αθήνα

Τηλ.: 210 3358000 και 210 3358155

Fax: 210 3358190-1

e-mail: deam@culture.gr

url: <http://nam.culture.gr>

Κτήριο Αρχείου Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων

Ψαρομηλίκου 22, 105 53 Αθήνα

Τηλ.: 210 3234819

Fax: 210 3225374

ISBN: 978-960-386-138-6

Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων Αρχείο Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων

Ιστορίες επί χάρτου Μορφές και θέματα της Αρχαιολογίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα

Επιμέλεια

Ε. Κουντούρη
Σ. Μασουρίδη

Αθήνα 2013

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

Ιστορίες επί χάρτου

Μορφές και θέματα της Αρχαιολογίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα

ISBN: 978-960-386-138-6

© 2013, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς
Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων

Γενική επιμέλεια: Δρ Έλενα Κουντούρη, Προϊσταμένη της ΔΕΑΜ
Σταυρούλα Μασουρίδη, αρχαιολόγος

Επιστημονική επιμέλεια: Δρ Έλενα Κουντούρη, Καλλιόπη Ξανθοπούλου, Σταυρούλα Μασουρίδη

Κείμενα: Χρύσα Βασιλοπούλου, Σταυρούλα Μασουρίδη, Μαρία Μουτσίου, Καλλιόπη Ξανθοπούλου,
Αρχοντούλα Παπουλάκου, Ειρήνη Σταματάκη, Σοφία Φραγκουλοπούλου, Ειρήνη Ψαρρά, αρχαιολόγοι

Χρονολόγιο: Χαρίλαος Τσέλιος, αρχαιολόγος

Φιλολογική επιμέλεια κειμένων: Μαργαρίτα Κρεμμυδά, φιλόλογος

Καλλιτεχνική επιμέλεια: Λουκία Ζερβουδάκη, γραφίστρια

Υπόλογος: Μαρία Κανελλοπούλου, διοικητικός

Εκτύπωση: Βιβλιοσυνεργατική Α.Ε.Π.Ε.Ε.

Φειδίου 18, 106 78 Αθήνα, τηλ.: 213 0181300

Προέλευση εικόνων: Αρχείο Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων

Σε κάθε άλλη περίπτωση, η προέλευση αναφέρεται στα σχετικά κείμενα.

Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων (ΔΕΑΜ)

Κεντρικό κτήριο

Αγίων Ασωμάτων 11, 105 53 Αθήνα

Τηλ.: 210 3358000 και 210 3358155

Fax: 210 3358190-1

Κτήριο Αρχείου Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων

Ψαρομηλίκου 22, 105 53 Αθήνα

Τηλ.: 210 3234819

Fax: 210 3225374

e-mail: deam@culture.gr / url: <http://nam.culture.gr>

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του ελληνικού νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων
Αρχείο Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων

Ιστορίες επί χάρτου

Μορφές και θέματα της Αρχαιολογίας
στην Ελλάδα του 19ου αιώνα

Επιμέλεια

Έλενα Κουντούρη
Σταυρούλα Μασουρίδη

Αθήνα 2013

ΕΚΘΕΣΗ

Γενική επιμέλεια - συντονισμός: Δρ Έλενα Κουντούρη,
Προϊσταμένη της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων

Οργανωτική επιτροπή: Σταυρούλα Μασουρίδη, Καλλιόπη Ξανθοπούλου,
Σοφία Φραγκουλοπούλου, Ειρήνη Ψαρρά, αρχαιολόγοι

Επιμέλεια εποπτικού υλικού: Ειρήνη Ψαρρά

Ομάδα εργασίας: Χρύσα Βασιλοπούλου, Σταυρούλα Μασουρίδη, Μαρία Μουτσίου,
Καλλιόπη Ξανθοπούλου, Αρχοντούλα Παπουλάκου, Ειρήνη Σταματάκη,
Χαρίλαος Τσέλιος, Σοφία Φραγκουλοπούλου, Ειρήνη Ψαρρά, αρχαιολόγοι
Κωνσταντίνα Γαβρίλου, συντηρήτρια

Γραφιστική επιμέλεια: Ελισάβετ Κελίδου, γραφίστρια

Φιλολογική επιμέλεια κειμένων: Μαργαρίτα Κρεμμυδά, φιλόλογος

Υπόλογος: Μαρία Κανελλοπούλου, διοικητικός

Γραμματειακή υποστήριξη: Ιωάννα Καραγιάννη, Σάρρα Μάκκα, διοικητικοί

ΟΠΤΙΚΟΑΚΟΥΣΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Γενική επιμέλεια: Δρ Έλενα Κουντούρη,
Καλλιόπη Ξανθοπούλου, Σοφία Φραγκουλοπούλου

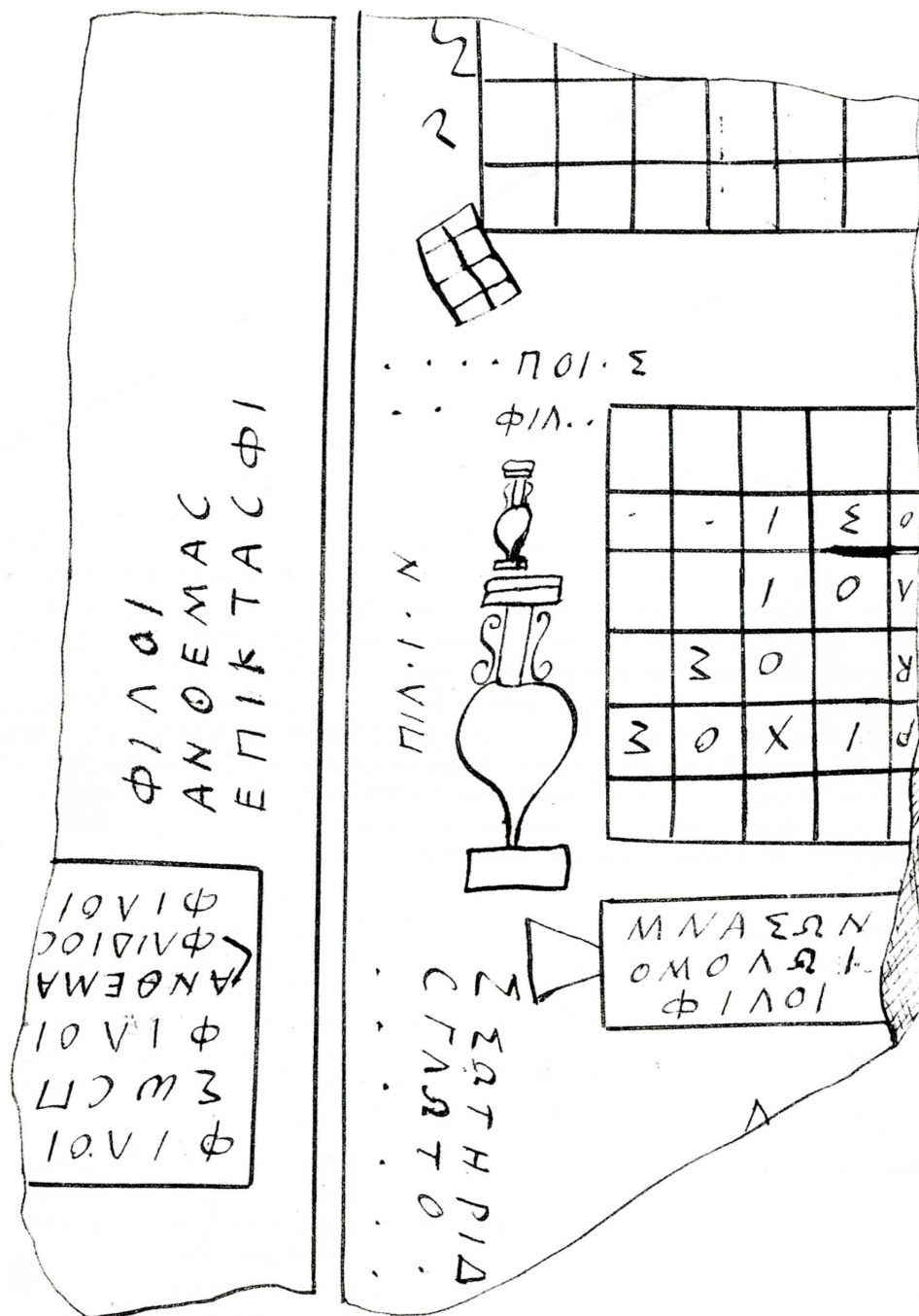
Κείμενα: Δρ Έλενα Κουντούρη, Καλλιόπη Ξανθοπούλου

Σχεδιασμός - επιμέλεια - σκηνοθεσία: Μαρία Λεωνίδα, σκηνοθέτις

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Κείμενα - επιμέλεια: Καλλιόπη Ξανθοπούλου

Τα διακοσμητικά μοτίβα που εμφανίζονται στον κατάλογο
προέρχονται από τεκμήρια του Αρχείου Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων.

Σχέδιο του Π. Σταματάκη στον κατάλογο των εν τῷ μουσείῳ Θεσπιῶν ἀρχαίων (1882).

Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως σήμερα, η ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία αποκαλύπτει, μελετά και προστατεύει τα μνημεία και τους θησαυρούς της πολιτιστικής κληρονομιάς, διατηρώντας και αναδεικνύοντας την πολύτιμη συλλογική μας μνήμη με υψηλή επιστημονική κατάρτιση και υπευθυνότητα και απόλυτη προσήλωση στο συνταγματικό, θεσμικό και εθνικό της καθήκον. Προκειμένου να ανταποκρίνεται αποτελεσματικά στις απαιτήσεις τόσο του επιστημονικού της ρόλου όσο και της διοικητικής της αποστολής ως επίσημου φορέα της ελληνικής πολιτείας, η Αρχαιολογική Υπηρεσία από την πρώτη στιγμή της σύστασής της μεριμνά ταυτόχρονα για τη διατήρηση και την αξιοποίηση και της δικής της ιστορικής και θεσμικής μνήμης, διαφυλάσσοντας τα τεκμήρια που οριοθετούν διαχρονικά την πορεία των ερευνών της, διασώζουν την εξέλιξη της μεθοδολογίας της και συνθέτουν το χρονικό των συναρπαστικών επιτευγμάτων της.

Το Ιστορικό Αρχείο των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων, ένα από τα παλαιότερα και σημαντικότερα αρχεία της Ελλάδας που τελεί υπό τη διαχειριστική ευθύνη της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, περιλαμβάνει διοικητικά έγγραφα, τηλεγραφήματα, φωτογραφίες, καταλόγους, σχέδια, χάρτες, καθώς επίσης προσωπικά αντικείμενα, σημειώματα και άλλα τεκμήρια που χρονολογούνται από το 1834 έως σήμερα. Τα τεκμήρια αυτά αφορούν τα μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους της χώρας, την αρχαιολογική έρευνα, αλλά και την ιστορία και τη διοικητική εξέλιξη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, και δίνουν τη δυνατότητα στον σύγχρονο ερευνητή να μελετήσει την ιστορία της αρχαιολογίας στην Ελλάδα, αλλά και να αντλήσει χρήσιμα στοιχεία για πολλούς άλλους τομείς της κοινωνικής, της πολιτικής και της οικονομικής ιστορίας. Σε ένα μεγάλο ποσοστό τα τεκμήρια αυτά συνιστούν πλέον τα ίδια σπάνια και πολύτιμα μνημεία της ιστορίας και της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες, η Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων έχει αναλάβει το δύσκολο και πολυσύνθετο έργο της συστηματικής συγκέντρωσης, συντήρησης, ταξινόμησης, φύλαξης και διάθεσης των τεκμηρίων αυτών. Παράλληλα, υλοποιεί ένα εκτενές πρόγραμμα ψηφιοποίησης, που με την ολοκλήρωσή του θα συμβάλει καθοριστικά, αφενός μεν στη διάσωση των ευαίσθητων τεκμηρίων και τη μακροχρόνια διατήρηση των πληροφοριών που περιέχουν, αφετέρου δε στη μέγιστη και βέλτιστη δυνατή διαθεσιμότητα και προσβασιμότητά τους στην ελληνική και διεθνή επιστημονική κοινότητα και το ευρύ κοινό.

Στους ειδικά διαμορφωμένους και με σύγχρονες προδιαγραφές διατήρησης και ασφάλειας χώρους ενός πλήρως ανακαινισμένου παλαιού τυπογραφείου στην περιοχή του Κεραμεικού, όπου στεγάζεται το Αρχείο, μπορεί ταυτόχρονα να εκτίθεται ένα μικρό συγκριτικά, αλλά ιδιαίτερα αξιόλογο και αντιπροσωπευτικό, δείγμα των θησαυρών του. Η νέα μόνιμη έκθεση του Αρχείου των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων, την οποία συνοδεύει ο παρών κατάλογος, φιλοδοξεί επιπλέον να αποτίσει τον δέοντα φόρο τιμής στους πρωτοπόρους της ελληνικής αρχαιολογίας, Γενικούς Εφόρους, Εφόρους, Επιμελητές, που με το όραμα και το έργο τους θεμελίωσαν, εδραίωσαν και ανέδειξαν την Αρχαιολογική Υπηρεσία κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα.

Αντιμετωπίζοντας το αρχειακό υλικό ως ένα σημαντικό κομμάτι στη διαδικασία διατήρησης της ιστορικής μνήμης, η έκθεση επιχειρεί να «φυλλομετρήσει» τους αγώνες και τις αγωνίες, τις δράσεις και τα έργα, τους κόπους και τα επιτεύγματα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας κατά τα πρώτα δύσκολα στάδια μετά τη σύστασή της, όταν αγωνιζόταν να προσδιορίσει την ταυτότητα,

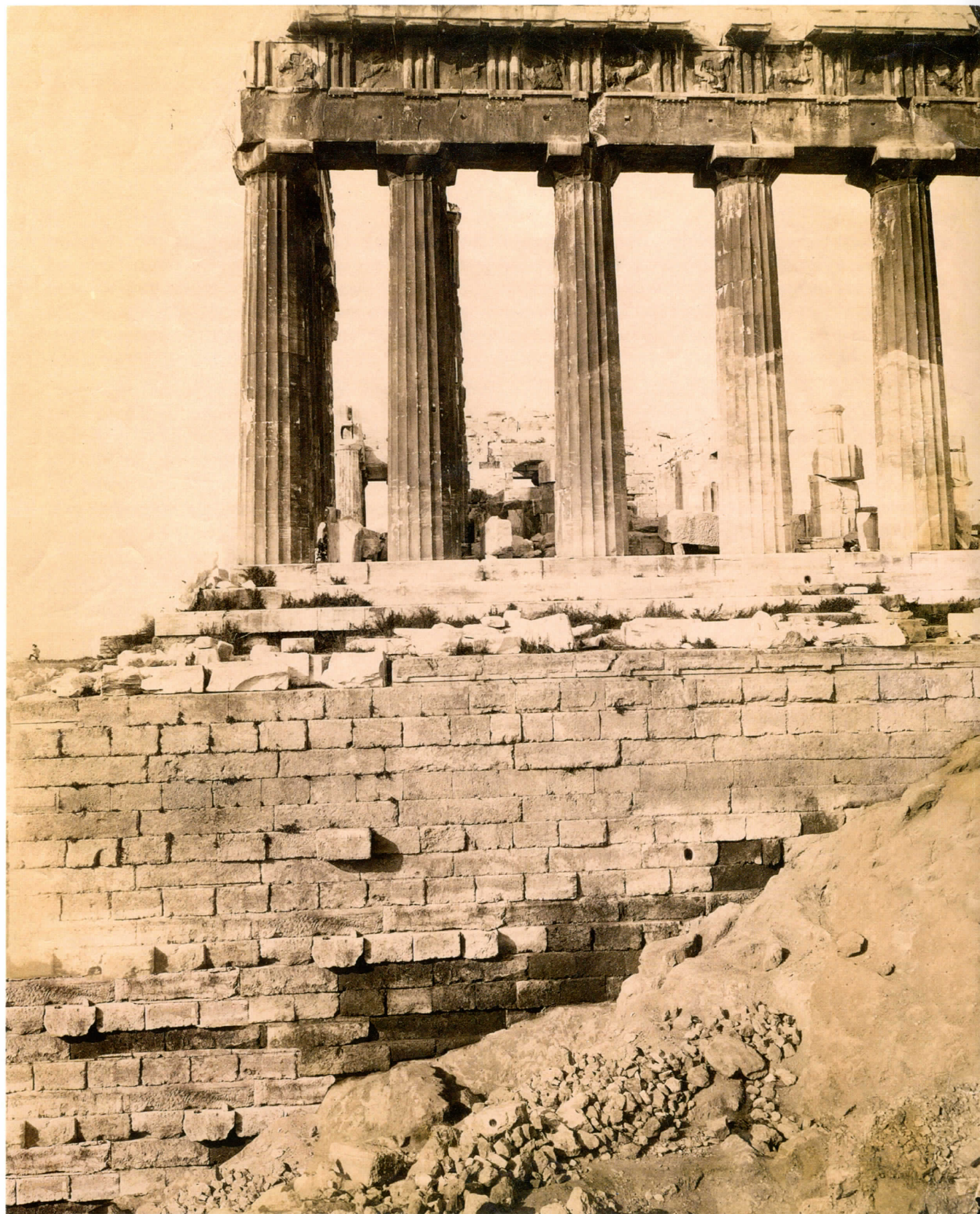

τον χαρακτήρα, το πλαίσιο και τον τρόπο λειτουργίας της. Από τα τεκμήρια του Αρχείου ξεδιπλώνονται αφηγήσεις για τις αρχικές προκλήσεις και δυσκολίες, τους πειραματισμούς και τις αναζητήσεις των βέλτιστων λύσεων και μεθόδων. Ζωντανεύουν οι άνθρωποι του αρχαιολογικού μόχθου και οι διαπροσωπικές τους σχέσεις, και παράλληλα φωτίζονται άγνωστες πτυχές του έργου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και της συμβολής της στη διαμόρφωση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.

Πολύτιμα ψήγματα γνώσεων ανασύρονται μέσα από έναν ανεξάντλητο αρχειακό θησαυρό. Προβάλλονται τόσο οι μεγάλες μορφές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, όσο και οι «ταπεινοί» αλλά εξίσου άοκνοι και πολύτιμοι υπηρέτες της. Παρουσιάζονται τα πρώτα μουσεία, η ίδρυση Ξένων Σχολών, η δράση της Αρχαιολογικής Εταιρείας και τα πρώτα βήματα της βυζαντινής αρχαιολογίας, καθώς και η εξέλιξη της αρχαιολογικής νομοθεσίας, ιδιαιτέρως σε συνάρτηση με τα θεμελιώδη και εγγενή ζητήματα της αντιμετώπισης της αρχαιοκαπηλίας και της εμποτείας κατά την εκτέλεση δημοσίων έργων.

Η περιήγηση στην έκθεση του Αρχείου αποτελεί μία ξεχωριστή ευκαιρία να «ψηλαφήσουμε» όλοι, ειδικοί και μη, τις μνήμες και το παρελθόν της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, η ιστορία της οποίας συμπορεύτηκε διαχρονικά με τις μεγάλες και ένδοξες, αλλά και τις δύσκολες και κρίσιμες στιγμές και τις περιπέτειες του ελληνικού κράτους. Παράλληλα μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε, συχνά με ιδιαίτερη έκπληξη, πόσο επίκαιρο –και ως εκ τούτου εξαιρετικά χρήσιμο και διδακτικό– παραμένει το χτες για τις αντίστοιχες προκλήσεις του σήμερα.

Δρ Λίνα Μενδώνη
Γενική Γραμματέας
Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού

Άποψη του Παρθενώνα (1885-1890)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλεγόμενα	10
Χρονολόγιο	12
1. 1834-1863. Ο μορφωμένος Ludwig Ross και ο αυτοδίδακτος Κυριακός Σ. Πιττάκης	16
2. 1863-1885. Περίοδος Π. Ευστρατιάδη και Π. Σταματάκη	22
3. 1885-1909. Η Υπηρεσία στα χρόνια του Π. Καβαδία	28
4. Αρχαιολογία και άλλες ειδικότητες	34
5. Ο ρόλος των απομάχων και των εκπαιδευτικών στην Αρχαιολογική Υπηρεσία τον 19ο αιώνα	38
6. Η αρχαιολογική νομοθεσία τον 19ο αιώνα	44
7. Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία	48
8. Τα πρώτα μουσεία και η συγκρότηση των συλλογών τους	52
9. Αρχαιοκαπηλία και παράνομη διακίνηση αρχαιοτήτων τον 19ο αιώνα	58
10. Αρχαιότητες και έργα δημόσιας υποδομής	64
11. Η ίδρυση και το έργο των ξένων αρχαιολογικών σχολών τον 19ο αιώνα	70
12. Βυζαντινή αρχαιολογία (1833-1899). Διάσωση και προστασία των μεσαιωνικών μνημείων	74
13. Παναγής Καβαδίας. Ματιές στον βίο και την προσωπικότητα του τελευταίου Γενικού Εφόρου	80
14. Οι πρώτοι γραπτοί διαγωνισμοί στο υπουργείο επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως	86
Συντομογραφίες	90
Βιβλιογραφία	90

Με την έκθεση «Ιστορίες επί χάρτου. Μορφές και θέματα της Αρχαιολογίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα» και το συνέδριο «Περί των Αρχαιοτήτων ιδίως. Η Αρχαιολογία στην Ελλάδα του 19ου αιώνα μέσα από τις πηγές του Αρχείου των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων» η Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων τιμά τα πρόσωπα που σφράγισαν με το πολυδιάστατο έργο τους την ελληνική αρχαιολογία κατά τον 19ο αιώνα. Η έκθεση ακολουθεί τα βήματα των πρώτων Ελλήνων αρχαιολόγων, φωτίζοντας παράλληλα την ιστορία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και κατ' επέκταση της αρχαιολογικής επιστήμης στην Ελλάδα. Μέσα από πολύτιμα τεκμήρια, που φυλάσσονται στο Αρχείο των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων, αναδεικνύεται η πολυσχιδής δράση του προσωπικού της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, αλλά και η συμβολή του στην έρευνα και την ανασύνθεση του ιστορικού παρελθόντος σε μια καθοριστική περίοδο για τη νεότερη ελληνική ιστορία.

Στόχος της έκθεσης είναι να παρακολουθήσουμε τη διαδρομή της ανακάλυψης του αρχαίου ελληνισμού κατά τον 19ο αιώνα, μέσα από αφηγήσεις για τις δράσεις της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, τους ανθρώπους που διαδραμάτισαν μεγαλύτερο ή μικρότερο ρόλο, και τις πρώτες ανακαλύψεις που βαθμιαία οικοδόμησαν τις γνώσεις μας για την Αρχαιότητα. Τόσο στους ειδικούς όσο και στο ενδιαφερόμενο ευρύ κοινό που θα επισκεφθεί την έκθεση, θελήσαμε να υπενθυμίσουμε πόσο καθοριστική στάθηκε η συνδρομή των μνημείων και των καταλοίπων του παρελθόντος στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας, καθώς η αρχαιολογία από τα πρώτα της βήματα προσέφερε στους Έλληνες, σε αντίξοους καιρούς, ακλόνητες μαρτυρίες του ιστορικού τους παρελθόντος. Ήδη κατά τις τελευταίες προεπαναστατικές δεκαετίες συντελέστηκε στροφή της ελληνικής διανόησης και των μορφωμένων κοινωνικών ελίτ προς τις αρχαιότητες, καθώς έγινε αντιληπτή η πολιτική και η συμβολική αξία των αρχαίων μνημείων ως διεθνώς αναγνωρίσιμης εθνικής παρακαταθήκης. Η «αναγεννημένη Ελλάδα» αναπαρίστατο αλληγορικά στα πολεμικά φυλλάδια του Κοραή ως μια νέα γυναίκα, συχνά πλεγωμένη, που στεκόταν ανάμεσα σε αρχαία ερείπια, ενώ στα πόδια της κείτονταν θραύσματα αρχαιοτήτων, προτομές φιλοσόφων και ποιητών. Τα κυβερνητικά όργανα των επαναστατημένων Ελλήνων φρόντιζαν για την έκδοση διαταγών ή την ύπαρξη διατάξεων νομικής προστασίας των αρχαίων, τα οποία θεωρούνταν κτήμα όλων των Ελλήνων και απαγορευόταν η βλάβη τους. Μετά την ίδρυση του επισήμου ελληνικού κράτους και της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, λίγα χρόνια αργότερα (1833), τα πράγματα άρχισαν να οργανώνονται ολοένα και περισσότερο. Καθώς οι αρχαιότητες ενσωματώθηκαν στο σχήμα της εθνικής κληρονομιάς μετενσαρκώθηκαν σε εμβλήματα της παλιγγενεσίας και αποδείξεις της ελληνικότητας. Ο κλασικός ελληνικός κόσμος αποτελούσε το θεμέλιο πάνω στο οποίο βασιζόταν η ιδεολογία του νέου κράτους και των πνευματικών του ανθρώπων. Η αρχαιολογία έγινε έτσι κρατική υπόθεση, απολύτως εθνική, συμμετοχος στην ίδρυση του κράτους-έθνους, κατά το μοντέλο άλλων ευρωπαϊκών δυνάμεων.

Από την άλλη, ο 19ος αιώνας είναι η εποχή της «ηρωικής» αρχαιολογίας, η περίοδος που πρωτοπόροι αρχαιολόγοι περπάτησαν σε μέρη ακόμη παρθένα και έμειναν και εκείνοι κατάπληκτοι με τους καινούριους κόσμους που ανοίγονταν μπροστά στα μάτια τους. Όπως αναδεικνύεται από τα τεκμήρια του Αρχείου, οι σκαπανείς αυτοί είχαν ιδεολογία, αγάπη και έγνοια για να διασώσουν και να διαφυλάξουν τις αρχαιότητες, των οποίων η προστασία, κατά την περίοδο αυτή, δεν ήταν διαδικασία απρόσκοπτη και ακίνδυνη. Οπωσδήποτε, στην πλειονότητά τους δεν είχαν την τεχνική κατάρτιση και την ειδικευση των μεταγενέστερων, αρκετοί δε ήταν αυτοδίδακτοι. Είχαν όμως παράφορο έρωτα προς τις αρχαιότητες, αφιλοκέρδεια και συναίσθηση της ευθύνης ότι εργάζονται για το μέλλον, που αναπλήρωναν σε μεγάλο βαθμό την έλλειψη γνώσεων και μόρφωσης. Εάν μάλιστα λάβουμε υπόψη τις ιστορικές συνθήκες, το δυσχερές πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο, την ανεπάρκεια επιστημονικού, τεχνικού και φυλακτικού προσωπικού, τα λιγοστά τεχνικά μέσα, τους ελάχιστους εθνικούς πόρους, θα παραβλέπαμε τυχόν παραλείψεις στο έργο τους, πειραματισμούς, ή την υιοθέτηση μεθόδων που σήμερα ξενίζουν. Αντίθετα, το σθένος που επέδειξαν, η υπομονή και η επιμονή τους καθίστανται επίκαιρες και διδακτικές, ιδιαίτερα στις κρίσιμες στιγμές που βιώνουμε σήμερα.

Το Αρχείο των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων, το οποίο αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα αρχειακά σύνολα της χώρας, περιλαμβάνει έγγραφα, σχέδια, φωτογραφίες, εκθέσεις ανασκαφών, καταλόγους αρχαιοτήτων, επιστολές, εφημερίδες, βιβλία και φυλλάδια της εποχής, καθώς και τεκμήρια άλλης μορφής, όπως προσωπικά αντικείμενα. Στεγάζεται σε ειδικά διαμορφωμένο κτήριο στην οδό Ψαρομηλίκου 22, πλήρως εξοπλισμένο με ειδικές αίθουσες ελεγχόμενου κλιματισμού για τη φύλαξη του αρχείου, ειδικές αρχειοθήκες, εργαστήρια συντήρησης και χώρους μελέτης. Οι συστηματικές εργασίες ταξινόμησης, καταγραφής και τακτοποίησης του υλικού στις αρχειοθήκες που πραγματοποιούνται εντατικά κατά την τελευταία τριετία, τόσο από το μόνιμο επιστημονικό προσωπικό της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων όσο και από εξειδικευμένο προσωπικό που προσελήφθη στο πλαίσιο έργων ενταγμένων στην τρέχουσα προγραμματική περίοδο (ΕΣΠΑ 2007-2013), συμβάλλουν αφενός στη μακροχρόνια διατήρηση των ευαίσθητων τεκμηρίων που διασώζει και αφετέρου στην προβολή και στη διευκόλυνση της πρόσβασης του επιστημονικού και ευρύτερου κοινού σε αυτό. Ειδικά

διαμορφωμένος χώρος στον άνω όροφο του κτηρίου φιλοξενεί εκθέσεις τμήματος των πλούσιων συλλογών του, προσφέροντας στο ευρύ κοινό ουσιαστική ευκαιρία γνωριμίας του πολύτιμου αρχείου, ο πλούτος και η ποικιλία του οποίου μόνον αμυδρά μπορούν να αποτυπωθούν κάθε φορά.

Έτσι, στη νέα μόνιμη έκθεση του Αρχείου των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων αποτυπώνονται οι βασικοί σταθμοί της υπηρεσιακής διαδρομής των Γενικών Εφόρων και Εφόρων Αρχαιοτήτων του 19ου αιώνα. Πρόσωπα όπως οι Πιττάκης, Ευστρατιάδης, Σταματάκης, Καββαδίας, Τσούντας, Στάης, Λαμπάκης, κατέχουν θέση σημαντική ανάμεσα στους πρωτεργάτες Έλληνες αρχαιολόγους, επιδεικνύοντας δραστηριότητα αξιολογότατη.

Το υλικό όμως που έχει επιλεγεί από τους φακέλους του Αρχείου ξεδιπλώνει πολλές ακόμη αφηγήσεις. Αναφορές στο ανθρώπινο δυναμικό που αναμείχθηκε και υποστήριξε με τη δράση του το έργο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, όπως ήταν οι απόμαχοι του Αγώνα και οι εκπαιδευτικοί, ή άλλες ειδικότητες, όπως αρχιτέκτονες και νομομηχανικοί, συντηρητές, σχεδιαστές, τεχνίτες, αλλά και πολιτικές φυσιογνωμίες που σημάδεψαν την εποχή. Αποτυπώνεται η κρατική μέριμνα για τη νομοθεσία, την προσπάθεια διάσωσης των μνημείων και την ανάδειξή τους μέσα σε μουσεία, την αντιμετώπιση της αρχαιοκαπηλίας, τις ανασκαφικές έρευνες και τα δημόσια έργα. Παρουσιάζονται η δράση της Αρχαιολογικής Εταιρείας, η ίδρυση και το έργο των ξένων αρχαιολογικών σχολών, η μεταστροφή στην αντιμετώπιση των μεσαιωνικών μνημείων και τα πρώτα βήματα της βυζαντινής αρχαιολογίας. Τέλος, αποτυπώνονται ενδιαφέρουσες πτυχές της προσωπικότητας και της ιδιωτικής ζωής του τελευταίου Γενικού Εφόρου, Παναγιώτη Καββαδία, καθώς συχνά ο χαρακτήρας των ανθρώπων αντικατοπτρίζεται στην επιστημονική μέθοδο που ακολουθούν και στο πώς αντιμετωπίζουν τα προβλήματα. Η έκδοση που συνοδεύει την έκθεση φιλοδοξεί να είναι ουσιαστικότερη από έναν συνήθη, ευκαιριακού χαρακτήρα, κατάλογο έκθεσης, περιλαμβάνοντας ενημερωτικά κείμενα για κάθε θεματική και αναλυτικές λεζάντες για όλα τα τεκμήρια και σχετική εικονογράφηση.

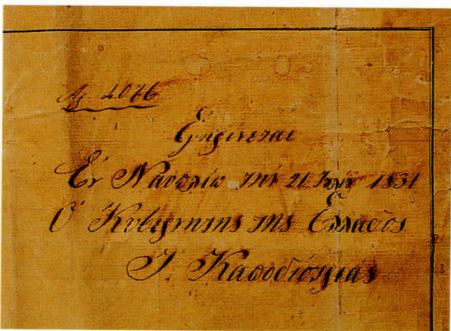
Πιστεύουμε ότι η παρούσα έκθεση συμπληρώνει τις ιστορικές και αρχαιολογικές γνώσεις για πρόσωπα και ζητήματα της αρχαιολογίας του 19ου αιώνα, ενώ αποτελεί παράλληλα πηγή πολύτιμων πληροφοριών, συμβάλλοντας στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης. Με δεδομένο, εξάλλου, ότι τα τεκμήρια γίνονται κοινό κτήμα, διαμορφώνουν κατ' επέκταση ένα πλέγμα προστασίας της πολιτιστικής μας κληρονομιάς προς όφελος του συνόλου. Απαίτηση, λοιπόν, και χρέος μας είναι να εξακολουθήσουμε να πορευόμαστε στον δρόμο που μέχρι σήμερα ακολουθούμε, προστατεύοντας τον πλούτο του Αρχείου των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων, διαθέτοντάς τον στην έρευνα και αξιοποιώντας τον δημιουργικά, αναδεικνύοντας τις πληροφορίες και τη σημασία του.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους συνεργάτες μου αρχαιολόγους Καλλιόπη Ξανθοπούλου, Σταυρούλα Μασουρίδη, Αρχοντούλα Παπουλάκου, Σοφία Φραγκουλοπούλου, Ειρήνη Ψαρρά, Χαρίλαο Τσέλιο, Χρύσα Βασιλοπούλου, Μαρία Μουτσίου και Ειρήνη Σταματάκη, που πραγματοποίησαν την αρχειακή έρευνα, συνέγραψαν τα κεφάλαια του καταλόγου, και χωρίς τη συνεργασία και τη συμβολή των οποίων δεν θα ήταν δυνατή η οργάνωση και η υλοποίηση της έκθεσης. Τις αρχαιολόγους Σταυρούλα Μασουρίδη και Καλλιόπη Ξανθοπούλου ευχαριστώ ιδιαίτερα για τη συνεργασία τους στην επιμέλεια του καταλόγου. Την Καλλιόπη Ξανθοπούλου, επίσης, για τον σχεδιασμό του εκπαιδευτικού προγράμματος Ένα μικρό παραμύθι από την κουκουβάγια του Αρχείου και τη συγγραφή του συνοδευτικού εντύπου. Ευχαριστίες απευθύνω στη συντηρήτρια Ντίνα Γαβρίλου για την πολύτιμη βοήθειά της και στις διοικητικούς υπαλλήλους της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων Μαρία Κανελλοπούλου, Ιωάννα Καραγιάννη και Σάρρα Μάκκα για τη γραμματειακή υποστήριξη, καθώς και για τη διεκπεραίωση όλων των πρακτικών θεμάτων της έκθεσης και του συνεδρίου. Θερμότατες ευχαριστίες εκφράζω στον Προϊστάμενο της Διεύθυνσης Οικονομικών Υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού Γεώργιο Λιόντο, καθώς και στους συνεργάτες του Θεόδωρο Κωνσταντακόπουλο, Προϊστάμενο του Τμήματος Προμηθειών και Εκκαθάρισης Δαπανών και Χρήστο Πίκουλη, διοικητικό υπάλληλο, για τη βοήθειά τους στην διεκπεραίωση των οικονομικών θεμάτων της έκθεσης και του συνεδρίου.

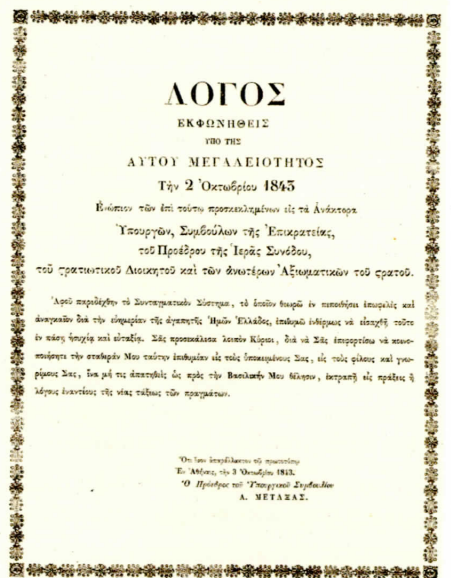
Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στη γραφίστρια Ελισάβετ Κελίδου, που συνέβαλε στον καλλιτεχνικό σχεδιασμό της έκθεσης, στη σκηνοθέτιδα Μαρία Λεωνίδα για τη βιντεοπροβολή σχετικά με την ιστορία του Αρχείου, καθώς και στη Βιβλιοσυνεργατική για την άρτια μορφή του καταλόγου. Για την ευγενική προσφορά φωτογραφικού υλικού, απευθύνω θερμότατες ευχαριστίες στην εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, τη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη και το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα, τέλος, να εκφράσω προς την κ. Γενική Γραμματέα Δρ Λίνα Μενδώνη, καθώς τίποτα από όλα όσα προαναφέρθηκαν δεν θα είχε επιτευχθεί χωρίς την αμέριστη συμπαράσταση και αρωγή της.

Δρ Έλενα Κουντούρη
Προϊσταμένη Διεύθυνσης
Εθνικού Αρχείου Μνημείων

1

2

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

1803: Απογύμνωση από τον λόρδο Έλγιν του Παρθενώνα και άλλων μνημείων της Ακρόπολης και της Αττικής από τον γλυπτό τους διάκοσμο.

1821: Έναρξη του ελληνικού Αγώνα για την εθνική ανεξαρτησία.

1822-1827: Διαδοχικές πολιορκίες της Ακρόπολης των Αθηνών από τα επαναστατικά και τα οθωμανικά στρατεύματα. Σημαντικές καταστροφές μνημείων.

1827: Ναυμαχία του Ναβαρίνου. Ο Ιωάννης Καποδίστριας εκλέγεται κυβερνήτης της Ελλάδας. Πρωτεύουσα του νέου ελληνικού κράτους ορίζεται το Ναύπλιο.

1829: Ίδρυση στην Αίγινα του Εθνικού Μουσείου. Ο ιστορικός Ανδρέας Μουστοξύδης αναλαμβάνει τη διεύθυνσή του.

1830: Πρωτόκολλο του Λονδίνου. Αναγνώριση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους με τη συνοριακή γραμμή Αχελώου - Σπερχειού.

1831: Δολοφονία του Ι. Καποδίστρια. Παραίτηση του Α. Μουστοξύδη από τη διεύθυνση του Εθνικού Μουσείου.

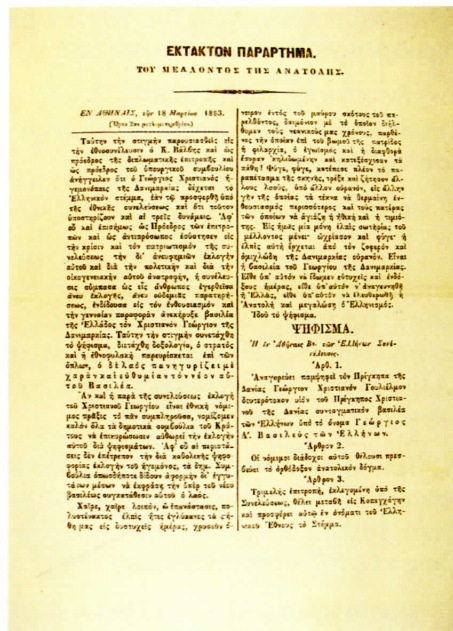
1832: Εκλογή του Όθωνα ως βασιλιά της Ελλάδας. Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης με την οποία καθορίζονται τα βόρεια σύνορα του κράτους στη γραμμή Αμβραχικού - Παγασητικού. Από τους Σ. Κλεάνθη και Ε. Schaubert υποβάλλεται το πρώτο πολεοδομικό σχέδιο της πόλης των Αθηνών.

1833: Αφιξη του Όθωνα στο Ναύπλιο. Η χώρα κυβερνάται από επιτροπή αντιβασιλείας έως το 1835. Ο αρχιτέκτονας Adolf Weissenburg διορίζεται Έφορος Αρχαιοτήτων. Ο Κυριακός Πιττάκης διενεργεί τις πρώτες ανασκαφές στην Ακρόπολη των Αθηνών.

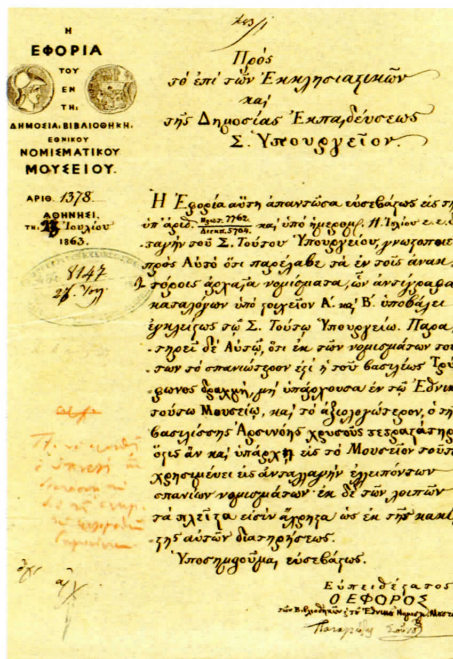
1834: Μεταφορά της πρωτεύουσας στην Αθήνα. Νέο πολεοδομικό σχέδιο της πόλης από τον L. von Klenze. Έκδοση του πρώτου αρχαιολογικού νόμου. Ο φιλόλογος Ludwig Ross προάγεται σε Γενικό Έφορο των Αρχαιοτήτων.

1835: Αποχώρηση από την Ακρόπολη των Αθηνών της βαυαρικής φρουράς. Ο χώρος καθίσταται επισκέψιμος με καταβολή εισιτηρίου.

1836: Διορισμός του Κ. Πιττάκη στη θέση του Εφόρου του Κεντρικού Μουσείου. Πρώτες ενέργειες για τη διεκδίκηση και την επιστροφή των γλυπτών των μνημείων της Ακρόπολης, με επιστολές του γραμματέα των Εκκλησιαστικών Ιάκωβου Ρίζου Νερουλού προς την κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου.

3

4

1837: Ίδρυση στην Αθήνα Πανεπιστημίου και Πολυτεχνικού Σχολείου. Ίδρυση της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

1841: Επανάσταση στην Κρήτη χωρίς αίσια έκβαση. Ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος.

1843: Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου.

1844: Σύνταξη και ψήφιση Συντάγματος.

1846: Ίδρυση στην Αθήνα της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής.

1848: Προαγωγή του Κ. Πιττάκη σε Γενικό Έφορο Αρχαιοτήτων.

1852: Κατάρρευση κίονα του ναού του Ολυμπίου Διός στην Αθήνα έπειτα από ισχυρό σεισμό και θύελλα.

1853: Κριμαϊκός πόλεμος. Επαναστατικά κινήματα σε Ήπειρο, Θεσσαλία και Μακεδονία (Ιανουάριος-Ιούνιος).

1854: Αποβίβαση αγγλογαλλικών στρατευμάτων στον Πειραιά και κατάληψη της Αθήνας. Ξεσπά επιδημία χολέρας. Έως το 1857, οπότε και οι δυνάμεις κατοχής αποχωρούν, σχηματίζονται κυβερνήσεις με την υποστήριξη της Αγγλίας και της Γαλλίας.

1858: Επανάσταση στην Κρήτη που έχει ως αποτέλεσμα την αναγνώριση θρησκευτικών και άλλων δικαιωμάτων από την Πύλη.

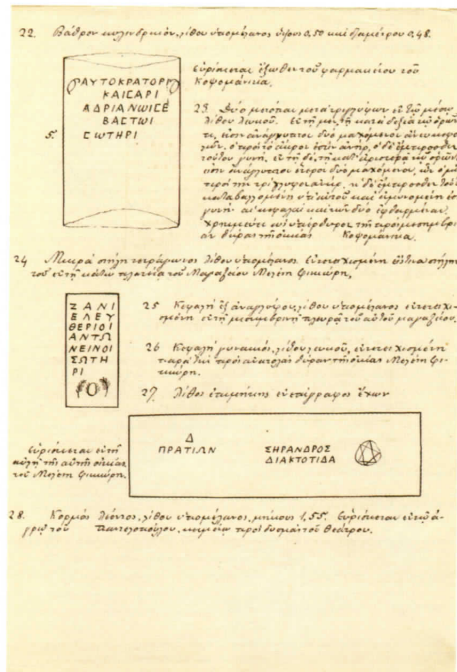
1861: Έκδοση των πρώτων ελληνικών γραμματοσήμων, στα οποία εικονίζεται η κεφαλή του θεού Ερμή. Πραγματοποιούνται ανασκαφές στον Κεραμεικό από την Αρχαιολογική Εταιρεία.

1862: Έξωση του Όθωνα. Ανασκαφές της Αρχαιολογικής Εταιρείας στο θέατρο του Διονύσου στην Αθήνα. Ίδρυση της Επιτροπής των Φιλαρχαίων.

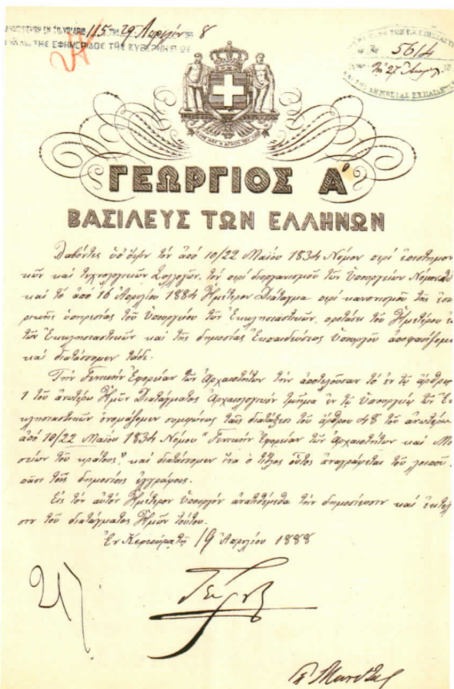
1863: Ανακήρυξη του πρίγκιπα Γεωργίου της Δανίας από τη Β' Εθνική Συνέλευση ως βασιλιά των Ελλήνων. Θάνατος του Κ. Πιττάκη. Έκδοση βασιλικού διατάγματος για την ανέγερση μουσείου στον βράχο της Ακρόπολης.

1864: Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα. Ψήφιση νέου Συντάγματος. Ξεκινούν εργασίες στα μεταλλεία του Λαυρίου. Στη θέση του Γενικού Εφόρου των Αρχαιοτήτων τοποθετείται ο Παναγιώτης Ευστρατιάδης.

1866: Κρητική επανάσταση και ολοκαύτωμα της Ιερής Μονής Αρχαδίου. Τίθεται ο θεμέλιος λίθος του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου. Ο Παναγιώτης Σταματάκης διορίζεται βοηθός του Γενικού Εφόρου των Αρχαιοτήτων.

5

6

1869: Εγκαίνια του αρχικά ατμοκίνητου και μετέπειτα ηλεκτροκίνητου σιδηροδρόμου Αθηνών - Πειραιώς.

1870: Αποκάλυψη της δεξαμενής του Αδριανείου υδραγωγείου, η οποία, έπειτα από μετατροπές, χρησιμοποιείται για την ύδρευση της Αθήνας έως το 1940.

1873: Λαυρεωτικά. Οικονομική καταστροφή Ελλήνων μικροεπενδυτών.

1874: Δημοσίευση στην εφημερίδα Καιροί του άρθρου του Χαριλάου Τρικούπη Τis πταίει, με το οποίο καταγγέλλεται το πολιτικό σύστημα της εποχής. Ολοκλήρωση του Μουσείου της Ακρόπολης. Ίδρυση στην Αθήνα του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου.

1875: Κυβέρνηση Χ. Τρικούπη και θέσπιση της Αρχής της Δεδηλωμένης. Έναρξη των ανασκαφών στην Ολυμπία από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο. Κατεδαφίζεται ο φράγκικος πύργος στην Ακρόπολη.

1876: Ίδρυση του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών. Ανασκαφές στις Μυκήνες από τον Η. Schliemann, με τις οποίες αποκαλύπτεται ο ταφικός κύκλος Α και τμήμα της ακρόπολης. Ανασκαφές στην περιοχή του Ασκληπιείου Αθηνών.

1876-1878: Ανασκαφές από τον Π. Σταματάκη στην Τανάγρα, στον 6ο τάφο του ταφικού κύκλου Α των Μυκηνών, στην είσοδο του τάφου του Ατρέα και στον μεγάλο θαλαμωτό τάφο των Σπάτων.

1878: Νέες επαναστατικές κινήσεις σε Ήπειρο, Θεσσαλία, Μακεδονία και Κρήτη. Συνθήκη Αγίου Στεφάνου, συνέδριο Βερολίνου. Πρώτες ανασκαφές στην Κνωσό από τον Μίνωα Καλοκαιρινό.

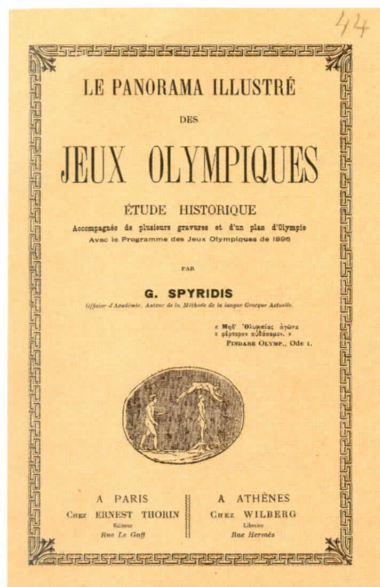
1881: Προσάρτηση στο ελληνικό κράτος της Θεσσαλίας και τμήματος του νομού Άρτας. Έναρξη των ανασκαφών του Ασκληπιείου της Επιδαύρου. Ίδρυση της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών.

1882: Κατασκευή των πρώτων σιδηροδρομικών δικτύων μεγάλων αποστάσεων. Έναρξη των εργασιών αποξήρανσης της Κωπαΐδας και διάνοιξης της διώρυγας της Κορίνθου. Ανασκαφή του ιερού της Ελευσίνας.

1884: Ίδρυση της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας.

1885: Θάνατος του Π. Σταματάκη. Διορισμός του Παναγιώτη Καββαδία στη θέση του Γενικού Εφόρου των Αρχαιοτήτων. Έναρξη μεγάλων ανασκαφών στην Ακρόπολη των Αθηνών. Δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του Αρχαιολογικού Δελτίου.

1886: Προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας στη Βουλγαρία. Αψιμαχίες στην ελληνοτουρκική μεθόριο, κήρυξη

7

8

1. Τοπογραφικό σχέδιο αρχαίου Άργους εγχε-
κριμένο από τον Ι. Καποδίστρια (1831).
2. Λόγος Όθωνα για την αποδοχή του Συντάγ-
ματος (1843).
3. Φύλλο εφημερίδας με θέμα την αναγόρευση
του βασιλιά Γεωργίου Α' (1863).
4. Έγγραφο του Εφόρου Π. Σούτσου για την
παραλαβή αρχαίων νομισμάτων (1863).
5. Σελίδα καταλόγου αρχαίων συλλογής Τανά-
γρας (Σταματάκης, 1876).
6. Τροποποίηση ονομασίας της Γενικής Εφορείας
Αρχαιοτήτων (Β.Δ. 1888).
7. Βιβλίο για τους Ολυμπιακούς Αγώνες (εμπε-
ριέχεται το πρόγραμμα της Ολυμπιάδας του
1896).
8. Ναυάγιο Αντικυθήρων. Ευρήματα.

επιστράτευσης και σύντομος ναυτικός αποκλεισμός των ελληνικών παραλίων από στόλο των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Ανασκαφές στις Μυκήνες από τον Χρήστο Τσούντα. Ίδρυση της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής.

1887: Για πρώτη φορά στην Ελλάδα ο ηλεκτρισμός χρησιμοποιείται για τον φωτισμό κτηρίων στην πόλη του Λαυρίου.

1889: Ηλεκτροφωτισμός της Αθήνας. Ολοκλήρωση εργασιών οικοδόμησης του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου. Κατά τα επόμενα έτη εμπλουτίζεται με αρχαιότητες, διάσπαρτες μέχρι τότε σε μικρότερα μουσεία και συλλογές.

1891: Επικύρωση σύμβασης μεταξύ Ελλάδας και Γαλλίας για απαλλοτρίωση του χώρου των Δελφών και διενέργεια ανασκαφών από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή.

1893: Στάση πληρωμών του ελληνικού κράτους. Εγκαίνια της διώρυγας της Κορίνθου.

1894: Εορτασμός της Πρωτομαγιάς στην Αθήνα. Ίδρυση της Εθνικής Εταιρείας με στόχο την παρέμβαση σε εθνικά ζητήματα. Ο Παρθενώνας υφίσταται φθορές από ισχυρό σεισμό.

1895: Απόσυρση του Χ. Τρικούπη από την πολιτική, έπειτα από συντριπτική ήττα στις εκλογές. Κυβέρνηση Θεόδωρου Δηλιγιάννη. Σταφιδικό ζήτημα, πτώση των τιμών της σταφίδας, συλλαλητήρια αγροτών στην Πελοπόννησο.

1896: Οι πρώτοι σύγχρονοι Ολυμπιακοί Αγώνες στην Αθήνα. Μεγάλη απεργία στα μεταλλεία του Λαυρίου.

1897: Ελληνοτουρκικός πόλεμος και ήττα στο μέτωπο της Θεσσαλίας. Η Ελλάδα υποχρεώνεται σε βαριές πολεμικές αποζημιώσεις. Νέα επανάσταση στην Κρήτη, αποδοχή της αυτονομίας του νησιού από τις Μεγάλες Δυνάμεις.

1898: Ορισμός του πρίγκιπα Γεωργίου της Ελλάδας ως ύπατου αρμοστή της Κρήτης. Επιβολή διεθνούς οικονομικού ελέγχου. Έναρξη συστηματικών εργασιών αναστήλωσης των μνημείων της Ακρόπολης από τον νομομηχανικό Κωνσταντίνο Μπαλάνο. Ανασκαφές στις Κυκλάδες από τον Χ. Τσούντα.

1899: Δημοσίευση του νόμου ΒΧΜΓ΄ Περί Αρχαιοτήτων.

1900: Εντοπισμός του αρχαίου ναυαγίου των Αντικυθήρων από σφουγγαράδες της Σύμης. Έναρξη των ανασκαφών της Κνωσού από τον Arthur Evans. Ανασκαφή του προϊστορικού οικισμού του Σέσκλου από τον Χ. Τσούντα.

τα οικονομικά και τεχνικά μέσα της εποχής του πραγματοποιεί σωστικές αναστηλωτικές εργασίες στον Παρθενώνα, το Ερέχθειο και τα Προπύλαια. Παράλληλα όμως, ταξιδεύει *διὰ θαλάσσης και ξηρᾶς... εἰς ὅλον τὸ κράτος, χάριν τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας*.⁴ Στις 31 Δεκεμβρίου 1848 προάγεται σε Γενικό Ἐφορο Αρχαιοτήτων, αξίωμα το οποίο θα τιμῇσι ἕως τον θάνατό του (23-10-1863).

Εκτός του Θησείου, ο Κ. Πιττάκης συγκρότησε αρχαιολογικές συλλογές στην εκκλησία της Μεγάλης Παναγίας, στη Στοά του Αδριανού, στον Πύργο των Ανέμων, στα Προπύλαια, στην Πινακοθήκη και αλλού, προσπαθώντας να αντιμετωπίσει τις ανάγκες φύλαξης των διάσπαρτων αρχαίων. Υπήρξε ιδρυτικό μέλος της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, της οποίας διατέλεσε γραμματέας και αντιπρόεδρος, ενώ επί σχεδόν 20 χρόνια ανέλαβε ο ίδιος αποκλειστικά τη σύνταξη του περιοδικού της Έφημερίδος Αρχαιολογικής. Αντιγράφοντας με πάθος αρχαίες επιγραφές, διέσωσε χιλιάδες ενεπίγραφα μνημεία σε όλη την τότε ελληνική επικράτεια.

Η προσφορά του πρώτου Έλληνα Γενικού Εφόρου αμφισβητήθηκε κατά καιρούς, κυρίως από τους συγχρόνους του, αλλά και από νεότερους αρχαιολόγους, που εστιάζουν στις αδυναμίες του επιστημονικού του έργου. Η κριτική αυτή, ωστόσο, παραβλέπει τη σκληρή ελληνική πραγματικότητα του 19ου αιώνα. Από τη μελέτη του πλούσιου αρχειακού υλικού προβάλλει ανάγλυφα ο ακούραστος αρχαιολόγος, ο οποίος εργάζεται με αυταπάρνηση για τη διάσωση των αρχαίων μνημείων, αλλά και την εξεύρεση λύσης στα ποικίλα καθημερινά προβλήματα της νεοσύστατης Υπηρεσίας. Η αγωνία του να ανταποκριθεί στα επιστημονικά και υπηρεσιακά του καθήκοντα, να διασώσει τὰ ἱερὰ λείψανα τῶν προγόνων μας, αποτυπώνεται αμείωτη ακόμη και στα έγγραφα των τελευταίων ημερών της ζωής του.

1.1. Σχέδιο εγγράφου του L. Ross προς τὸ Β. Ἀνώτερον Φρουραρχεῖον Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς (αρ. πρωτ. 143/16-2-1835). Ο Γενικός Ἐφορος ζητάει διευκρινίσεις διὰ τί καὶ ἔως πότε ἀναβάλλεται ἡ ἐκκένωσις τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τῆ στρατιωτικῆς φρουρά. Ἡ Ἀκρόπολις εἶχε κηρυχθεῖ ἤδη ἀρχαιολογικὸς χώρος μετὰ τὸ ἀπὸ 18-10-1834 Β.Δ. καὶ εἶχε αποφασισθεῖ ἡ ἐκκένωσή της, ἀλλὰ οἱ Βαυαροὶ στρατιῶτες καθυστεροῦσαν καὶ τελικὰ ἀποχώρησαν στὶς 25 Μαρτίου/6 Ἀπριλίου 1835.

1.2. Πρακτικά Δημοπρασίας λίθων τῆς ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν (24-1-1835). Σε ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 1835 διεξάγονταν τακτικά δημοπρασίες γιὰ τὴν πώληση σωρῶν ἐθνικῶν πετρῶν, ἀγκυραρίων κ.λπ., ποὺ προ-έρχονταν ἀπὸ τὰ ἔργα καθαιρέσεων στὸν Βράχο. Οἱ λίθοι ἀγοράζονταν ἀπὸ ἐργολάβους γιὰ τὴν ἀνοικοδό-μηση δημόσιων ἀλλὰ καὶ ἰδιωτικῶν κτηρίων τῆς νέας πρωτεύουσας. Τὴν ἐπόμενη χρονιά (1836) δὲν διενερ-γήθηκαν δημοπρασίες καὶ μεγάλες ποσότητες λίθων παραχωρήθηκαν γιὰ τὴν ἀνέγερση τῶν Βασιλικῶν Ἀνακτορῶν (σημερινή Βουλή). Ὁ Ross υπογράφει τὰ πρακτικά ὡς Βασιλικὸς Ἐφορὸς τῶν Ἀρχαιοτήτων.

1.3. Σχέδιο εγγράφου του L. Ross για την καθιέρωση γραμματίων εισόδου στην Ακρόπολη (αρ. πρωτ. 215/18-5-1835). Η καθιέρωση εισιτηρίου στην Ακρόπολη και το ωράριο λειτουργίας του χώρου υπήρξαν προτάσεις του L. Ross και περιλήφθηκαν στον Κανονισμόν διὰ τὴν Ὑπηρεσίαν τῶν Φυλάκων τῆς Ακροπόλεως, ο οποίος εγκρίθηκε ἀπὸ τὴ Βασιλικὴ Γραμματεία στις 31-12-1834. Ὅστόσο, ο Ross συνέταξε τὸ παρὸν ἔγγραφο 5 μῆνες μετὰ τὴν ἐκδόσιν τοῦ Κανονισμοῦ καὶ, επικαλούμενος τὴν ἀπὸ 30 Ἀπριλίου/12 Μαΐου Ὑ. Β. Ἀπόφασιν, τροποποίησε κάποιες ρυθμίσεις του.

1.4. Ακριβές αντίγραφο του μοναδικού σωζόμενο
γραμματίου εισόδου της Ακροπόλεως, με υπογρα
φή του L. Ross. Χρηγήθηκε στις 24-3-1835 στην
οικογένεια της Ελένης Παλάσκα και ίσχυε για 9 μή
νες. Το αντίγραφο του εισιτηρίου παραχωρήθηκε από
το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, όπου φυλάσσεται το
πρωτότυπο.

1.5. Απόφαση του βασιλιά Όθωνα σχετικά με προβιβασμό του Κ. Πιττάκη σε Γενικό Έφορο Αρχαιοτήτων (αρ. πρωτ. 13560/31-12-1848). *Ἐπιθυμοῦντες νὰ ἀνταμείψωμεν τὸν ζῆλον τοῦ μέχρι τοῦδε ἐφό-*

ρου του Κεντρικού Μουσείου κυρίου Κ. Πιττάκη, ...
προβιβάζομεν αὐτὸν εἰς τὴν θέσιν τοῦ Γενικοῦ Ἐφό-
ρου. Ὁ Πιττάκης ἐπιθυμοῦσε τὸν τίτλον, ποῦ θα τοῦ
προσέδιδε τὸ ἀπαραίτητο κύρος γιὰ να διεκπεραιῶναι
ευκολότερα τὰ δύσκολα ἔργα τῆς Ὑπηρεσίας.

1.6. Σχέδιο εγγράφου του Κ. Πιττάκης με τίτλο *Τὰ γειτονεύοντα μέρη τὰς κατὰ τὸ κατωφερές τῆς Ἀκροπόλεως Ἀρχαιοτήτας* (αρ. πρωτ. 63/5-1-1835). Ὑπὸ μορφή καταλόγου αναφέρονται ονόματα ιδιοκτητῶν καὶ ἀκίνητα (ἐθνικόν, χωράφιον, οἰκόπεδον, ἐρείπιον, οἰκίωσις, ἐλαιοτριβεῖον κ.λπ.), τα οποία γειτνιάζουν με τα σημαντικότερα ἀρχαία μνημεῖα γύρω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη. Ὁ Πιττάκης υπογράφει ὡς *Γενικὸς Συνεργάτης τοῦ ἐπὶ τῶν Ἀρχαιοτήτων*, ἀλλὰ δὲν σημειώνει τὸν ἀποδέκτη τοῦ καταλόγου. Ὡς συνέλεξε τὰ στοιχεῖα κατ' ἐντολὴ τοῦ προϊσταμένου τοῦ Ross, ὁ ὁποῖος πιθανότατα ἀπέβλεπε σε μίαν μελλοντικὴ ἐξαγωγή τῶν ἀκινήτων αὐτῶν ἀπὸ τὴν Ὑπηρεσία γιὰ ἀρχαιολογικοὺς σκοποὺς (ἀνασκαφὴ κ.ά.).

1.7. Κατάλογος των αρχαιοτήτων του Θησείου και της Στοάς του Αδριανού, με καταγραφές του Κ. Πιττάκη. Στο εξώφυλλο του καταλόγου αυτού υπάρχει ιδιόχειρο σημείωμα του επόμενου Εφόρου Π. Ευστρατιάδη: *Εύρέθη ἔν τῷ θανάτῳ τοῦ Πιττάκη ἐν τῇ συλλογῇ τῇ ἐν τῷ οἰκίσκῳ τῆς Ἀκροπόλεως μετὰ τῶν ἀρχαίων*

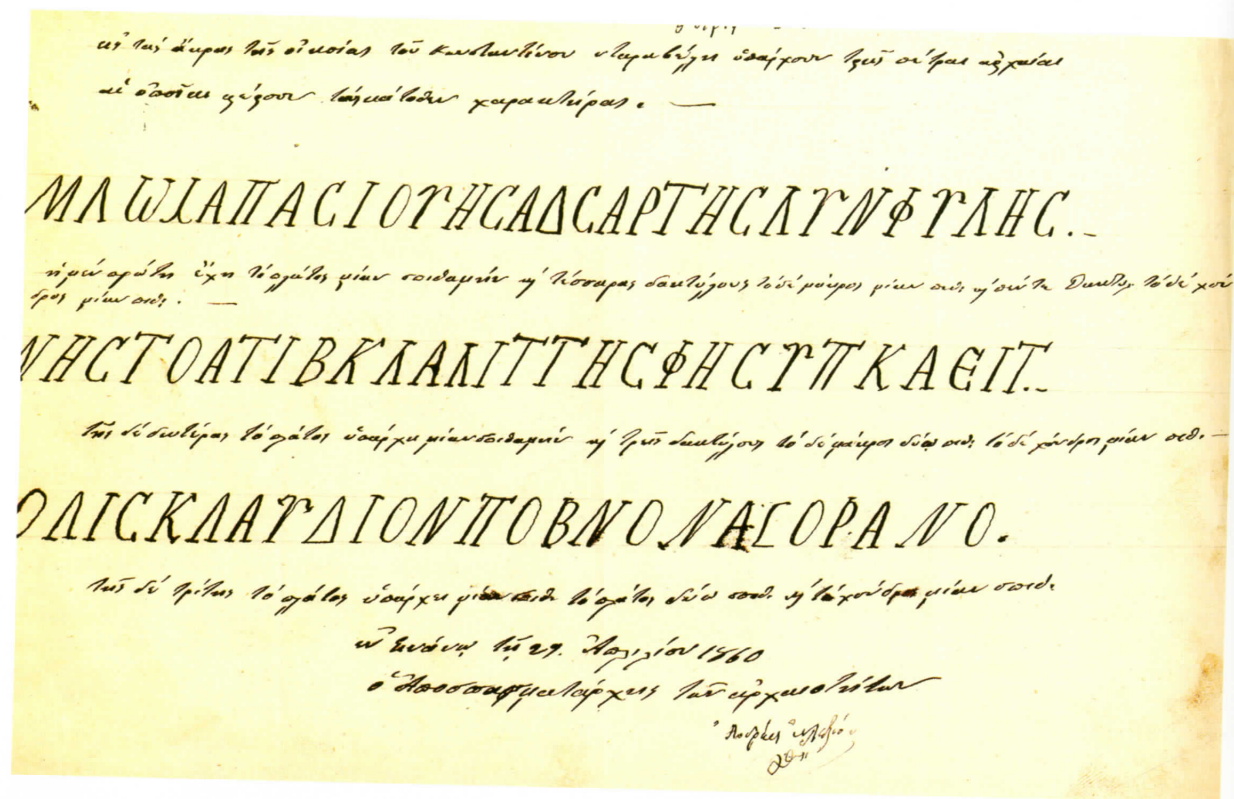
[illegible]

τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ἐθνικοῦ μουσείου. Τὰ ἐν τοῖς καταλόγοις τούτοις ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς ἄλλοις τοῦ Θησείου καὶ τῆς Στοᾶς καταλόγοις ὑπὸ ἄλλους ἀριθμούς. Ὁ Εὐστρατιάδης ἐπισημαίνει τὸ πρόβλημα τῶν διπλῶν καταγραφῶν μνημείων στους πολλοὺς καταλόγους τοῦ Πιττάκη, οἱ ποῖοι εἴτε καταργοῦσε ἐξ ἀνάγκης, εἴτε συγχώνευε κατὰ καιροὺς τὶς συλλογὰς ἀρχαιοτήτων. Ἐπιπλέον, ὁ Εὐστρατιάδης σημειώνει στὴν πρώτη σελίδα τὶς διπλὰς καταγραφὰς με κόκκινο μολύβι.

1.8. Σχέδιο εγγράφου του Κ. Πιττάκη προς τη Γραμματεία των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως, σχετικά με ανάγκη στήριξης ενός κίονα του Παρθενώνα (αρ. πρωτ. 1128/20-3-1842). [Διαγεγραμμένα: Εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως παρὰ τῶν Βενετῶν ὁ πρῶτος σπόνδυλος ἑνὸς τῶν κίωνων τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος ἐτμήθη εἰς δύο.] ... τὸν κίονα τοῦτον ὑπεστήριξα διὰ γωνιαίων λίθων καὶ ἀσβέστης, ἀλλὰ νομίζω ὅτι καὶ οὕτως δὲν εἶναι ὅλως ἀσφαλὲς. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ γενεῖ κατὰ τὸ ἥμισυ νέος σπόνδυλος καὶ τότε ἀσφαλίζεται ὁ κίων ... κατὰ τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ κ. Σχάουμπερ χρειάζονται ἑκατὸν εἴκοσι δραχμαί. Εἶναι φανερός ὁ κατεξοχὴν σπουδαῖος χαρακτήρας τῆς ἐπέμβασης που προτείνει ὁ Πιττάκης.

1. Από έγγραφο του Κ. Πιττάκη προς το υπουργείο των Εκκλησιαστικών σχετικά με έγκριση χρηματικής δαπάνης για τις εργασίες στην Αχρόπολη (αρ. πρωτ. 1963/16-5-1844).
2. Η αναστήλωση υπήρξε αποτέλεσμα συνεργασίας του L. Ross με τους Γερμανούς αρχιτέκτονες E. Schaubert και Ch. Hansen και παρά τα λάθη της ήταν πρωτοποριακή. Οι τρεις τους δημοσίευσαν από κοινού τη μελέτη του ναού το 1839.
3. Ο L. Ross βρισκόταν σε προσωπική διαμάχη με τον Κ. Πιττάκη, συνεργάτη του στην Υπηρεσία, αλλά και με τον Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή, υπάλληλο τότε της Γραμματείας. Λίγους μήνες μετά την παραίτησή του, ο Ross έλαβε τη θέση του καθηγητή της αρχαιολογίας στο Θρώνιο Πανεπιστήμιο Αθηνών, όπου παρέμεινε μέχρι το 1843.
4. Από την αρ. πρωτ. 2334/28-10-1848 αίτηση του Κ. Πιττάκη προς το υπουργείο, σχετικά με προβιβασμό του στο αξίωμα του Γενικού Εφόρου Αρχαιοτήτων.

[illegible]

1.13

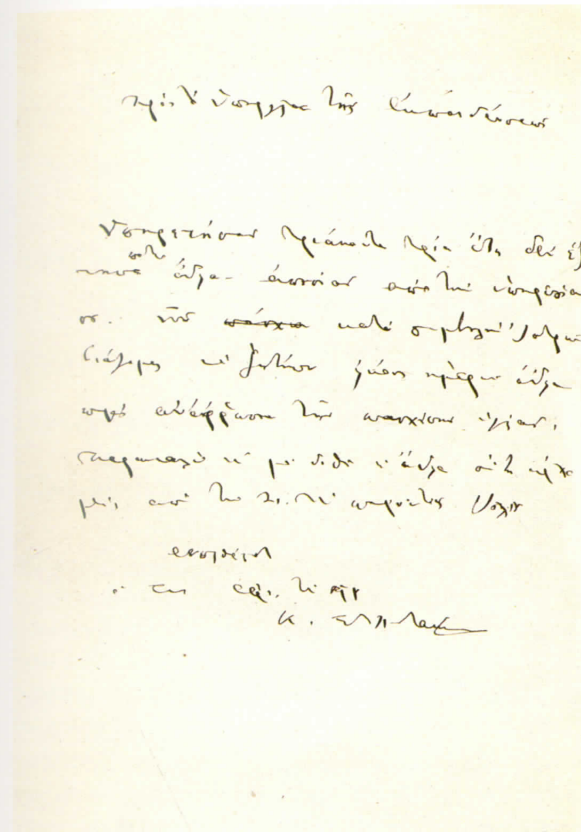
1.9. Σχέδιο εγγράφου του Κ. Πιττάκη προς τη Γραμματεία των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως σχετικά με την καταστροφή του τζαμιού στον σηκό του Παρθενώνα και την ανεύρεση σημαντικών αρχαιοτήτων (αρ. πρωτ. 1188/27-7-1842). Το καταμολύναν πρό χρόνων τὸν Παρθενῶνα τουρκικὸν τσαμί δὲν ὑπάρχει πλέον χάρις εἰς τὸν Θεόν. Εἰς τὴν κατεδάφισίν του ἀνεκαλύφθησαν πλέον τῶν εἰκοσι τμημάτων τῆς ζωφόρου τοῦ ἱεροῦ τούτου Ναοῦ. Το ετοιμόρροπο τζαμί ἀποτελοῦσε χώρο διαμονῆς Βαυαρῶν στρατιωτῶν μέχρι το 1834 καὶ τα ἐπόμενα χρόνια χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Πιττάκη ὡς ἀποθήκη ἀρχαίων, ἕως τὴν κατάρρευσή του.

1.10. Γενικὴ ἔκθεσις περὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν τῶν κατὰ τὸ 1858 ἔτος γενομένων, ὑποβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων εἰς τὸ τῆς Δημ. Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργεῖον (αρ. πρωτ. 2429/22-1-1859). Ὁ Πιττάκης πρόσθεσε ἰδιοχειρῶς τὸ θέμα στο καθαρὸ ἔγγραφο, στο ὁποῖο ἀναφέρει τις ἀνασκαφές στο Ὡδεῖο τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ καθὼς καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς μεγάλης δεξαμενῆς μπροστὰ στὸν Παρθενῶνα: ...ἐν αὐτῇ εἶχον συναθροίστη 3700 τεμάχια ἀρχαιοτήτων λόγου ἁξίων. Ταῦτα νῦν μετεκόμισα ... εἰς δὲ τοὺς τοίχους αὐτῆς οὐ μόνον ἀνευρέθησαν ἐπιγραφαὶ ... τινὲς τῶν ὁποίων εἰσὶν ἄξιοσπούδαστοι, διὰ τε τὸ εὐφραδὲς τῶν ἐκφράσεων αὐτῶν καὶ διὰ τὴν ἱστορικὴν ὕλην τούτων, ἀλλὰ

καὶ πολλὰ μέρη τῶν γλυπτῶν ἔργων τῶν ἐν τοῖς ἀετοῖς τοῦ Παρθενῶνος ἀνεκαλύφθησαν· ταῦτα δὲ εἰσὶ τῆς Φειδιακῆς σχολῆς.

1.11. Κοινοποίησις ἀντιγράφου τοῦ ἀπὸ 2-3-1861 βασιλικοῦ διατάγματος τοῦ Ὁθῶνα σχετικὰ με τὴ δευτέρῃ ἐπανεκδόσῃ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδας (αρ. πρωτ. 1106/14-3-1861). Τὸ διάταγμα κοινοποιεῖται ὀπισθογράφως στὸν Γενικὸ Ἐφορὸ καὶ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Μ. Ποτλῆς τοῦ ἐκφράζει τις προσδοκίες του: Πιστεύομεν κύριε Ἐφορε, ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς ὑπὸ τὴν νέαν ταύτην φάσιν αὐτῆς θέλει, διὰ τοῦ ζήλου καὶ τῶν φώτων τῆς ὀριζομένης Ἐπιτροπῆς, ἔτι σπουδαιότερα κατασταθῇ καὶ εἰς τὴν ἀρχαιομάθειαν ὠφελιμοτάτῃ ἀποδεχθῇ. Ἡ ἐκδόσις τῆς Ἐφημερίδος Ἀρχαιολογικῆς ξεκίνησε τὸ 1837 καὶ εἶχε διακοπῇ μέχρι τὸ 1861 δύο φορές.

1.12. Οπισθόφυλλο ἀπὸ σχέδιο εγγράφου τοῦ Κ. Πιττάκη με θέμα: ὅπως πεμφθῶσιν εἰς τὰ Γυμνάσια καὶ τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα τὰ φυλλάδια τῆς ἀρχ. ἔφημερίδος (αρ. πρωτ. 2869/28-4-1861). Ἀμέσως μετὰ τὴ δευτέρῃ ἐπανεκδόσῃ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδας, ὁ Πιττάκης εἰσηγείται στο ὑπουργεῖο τὴν ἐκ νέου διανομὴ τῆς στα σχολεῖα, ἡ ὁποία εἶχε διακοπῇ: Ἐπειδὴ ἡ Ἐφημερίς αὕτη διδαγμένη εἰς τὰ σχολεῖα ... δύναται νὰ ὠφελῇ τὰ μέγιστα τὴν ἐπιστήμην, καὶ νὰ συντείνει εἰς τὴν ἀκριβεστερά διατήρησιν τῶν ἀρχαιοτήτων, καὶ ἐγείρουσα

1.14

τὴν πρὸς τὰς ἀρχαιοτήτας ἀγάπῃ τῶν νέων σπουδαστῶν Ἑλλήνων ... παρακαλῶ νὰ πεμφθῶσιν εἰς ὅλα τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα.

1.13. Σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση τριῶν ἐνεπιγράφων λίθων ἀπὸ τὴ Μεγαλόπολη (29-4-1860). Τὸ σχέδιο συνόδευε τὴν με αρ. πρωτ. 13/11 Μαΐου 1860 ἀναφορὰ τοῦ Ἀνδρέα Ἀλεξίου, Ἀποσπασματάρχῃ τῶν Ἀρχαιοτήτων ἐν Σινάνῳ (Σινάνο ὀνομαζόταν ἡ Μεγαλόπολη τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας), πρὸς τὴν Εφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων. Ἡ προσπάθεια ὁμῶς σχεδίασης τῶν γραμμάτων ἔχει γίνῃ ἀπὸ ἄλλο ἄτομο, τὸ ὁποῖο, ὅχι ἀπόλυτα ὀρθογραφημένα, σημειώνει: εἰς τὰς ἄκρας τῆς οἰκοίας τοῦ Κωνσταντίνου νταραβέλη καὶ δημητρίου Τοντία ὑπάρχουν τρεῖς πέτραι ἀρχαῖαι, αἱ ὁποῖαι φέρουν τοὺς κάτοθεν χαρακτήρας ... ἡ μὲν πρώτη ἔχη τὸ πλάτος μίαν σπιθαμὴν καὶ τέσσαρας δακτύλους, τὸ δὲ μακρὸς ... τὸ δὲ χόνδρος μίαν πῖθ. Ἐκτελώντας τις ἐντολές τοῦ Πιττάκη, οἱ φύλακες ἀντέγραφαν ἐπιγραφές, τὰ σχέδια τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν, σε ὀρισμένες περιπτώσεις, μοναδικὰ τεκμήρια χαμένων σήμερα μνημείων.

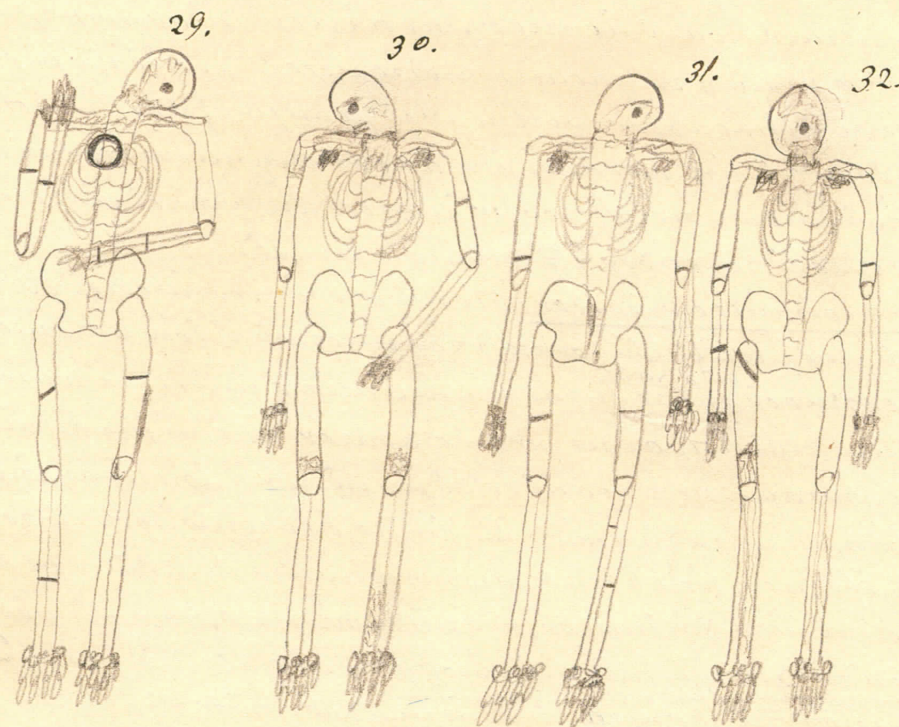
1.14. Σχέδιο τῆς αἰτήσεως τοῦ Κ. Πιττάκη πρὸς τὸ ὑπουργεῖο γιὰ χορήγησις ἀδειᾶς ἀπουσίας λόγῳ ἀσθενείας (αρ. πρωτ. 3121/17-7-1863). Ὑπηρετήσας τριάκοντα τρία ἔτη δὲν ἐζήτησα ποτὲ ἄδειαν ἀπουσίας ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν μου. Νῦν κατὰ συμβουλήν ἱατρῶν βιάζομαι νὰ ζητήσω εἰκοσι ἡμέρας ἄδειαν πρὸς ἀνάρρωσιν τῆς πασχούσης ὑγείας. Ὁ Πιττάκης ἐπιστρέφει στὰ καθήκοντά του, ἀλλὰ πεθαίνει τρεῖς μῆνες μετὰ, στίς 23 Οκτωβρίου 1863.

Λουδοβίκος Ρος, ελαιογραφία Γ. Βαρούχα. Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν.

Κυριακὸς Σ. Πιττάκης. Ἀρχεῖο τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Εταιρείας.

Θι' νευροι 30 καὶ 34, οὗτοι παρὰ τὸ μᾶλλον καὶ
ἥτιον, ἐμαζύρθησαν διὰ τὰς τῶν καὶ γεγενηνών χωρῶν
των, ἵνα ἐξαχθῶσι εἰς τὴν μαζάν διὰ τὸ ῥυθμὸν
καὶ μεταμορφωθῶσι εἰς τὸ ἴδιον ἀνδρῶν ἀρχαῖον
μυστήριον.

ἀμφότεροι οἱ νεκροὶ οὗτοι κατὰ τὴν ἕξαστην
αἰωνίαν δαΐμόνιον πατογράφησαν πρὸ τῆς
4 καὶ τῆς 14 τοῦ μηνὸς 1880.

32.

1863-1885
ΠΕΡΙΟΔΟΣ Π. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗ
και Π. ΣΤΑΜΑΤΑΚΗ

*Εἶναι φόβος, μὴ τὸ μνημεῖον καταπέσῃ.*⁵

Η αποκάλυψη και διάσωση των αρχαιοτήτων της Ελλάδας, σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, αποτελούσε το μέσο για τη σύνδεση με την κλασική ελληνική αρχαιότητα, που ήταν το θεμέλιο πάνω στο οποίο βασιζόταν η ιδεολογία του νέου ελληνικού κράτους. Επιπλέον, είχε ως κίνητρο την προάσπιση του νέου κράτους από εκείνους που το υπέβλεπαν, αλλά και τον περιορισμό της καταστροφής των αρχαιοτήτων, που γινόταν από ντόπιο πληθυσμό, αρχαιοκαπήλους, ξένους «φιλόαρχαιους» και εμπόρους αρχαιοτήτων.

Κατά την περίοδο 1863-1885, η δραστηριότητα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας συνίστατο κυρίως σε μικρές ανασκαφές και στην περισυλλογή αρχαιοτήτων, καθώς δεν υπήρχαν οι απαραίτητοι οικονομικοί πόροι. Η σύσταση εξάλλου της Υπηρεσίας παρέμενε φτωχή, με πολύ μικρό αριθμό Εφόρων, που όμως αγωνίζονταν αδιάκοπα για να σώσουν και να αναδείξουν τα αρχαία. Στα τέλη της περιόδου, και λόγω της προσάρτησης νέων εδαφών στο ελληνικό κράτος, οι αρχαιολογικές δραστηριότητες άρχισαν να επεκτείνονται.

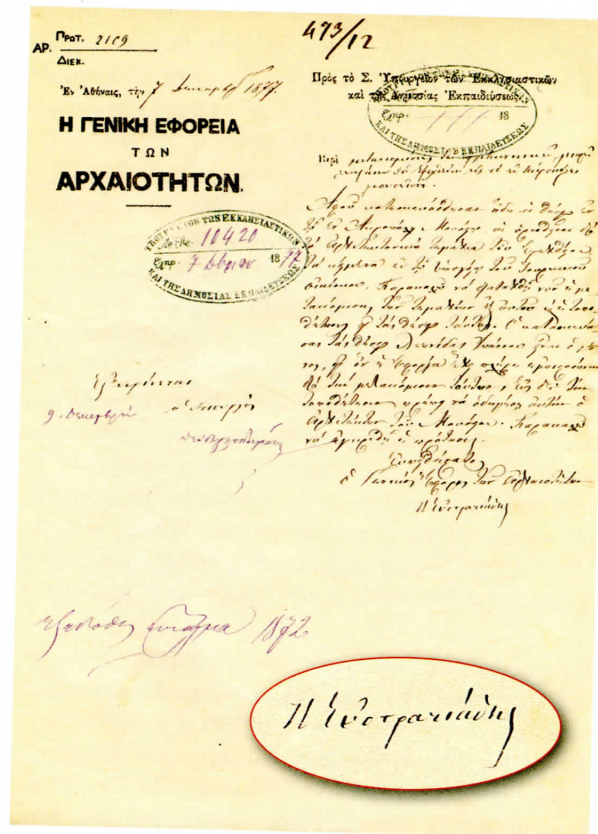
Παράλληλα, η Αρχαιολογική Εταιρεία συνέχιζε να επικουρεί το κράτος, δρώντας τόσο στην Αθήνα (Ακρόπολη, Κεραμεικός κ.λπ.) όσο και σε πολλές άλλες πόλεις. Διορίζοντας μάλιστα προσωπικό στις επαρχίες, προσπαθούσε να προλάβει τις καταστροφές και τις λεηλασίες των αρχαιοτήτων. Το 1871 η Εταιρεία ζήτησε από την κυβέρνηση την άδεια να διορίζει εφόρους στην επαρχία, υπεύθυνους για τα αρχαία μνημεία (ΠΑΕ 1871, σ. 17), και το 1872 πρότεινε να ψηφιστεί ειδικός νόμος για την καθιέρωση των επαρχιακών εφόρων (ΠΑΕ 1872, σ. 16). Είναι αξιοσημείωτο ότι πολλοί από τους πρώτους Έλληνες αρχαιολόγους που υπηρέτησαν αρχικά στην Εταιρεία εντάχθηκαν αργότερα στην Αρχαιολογική Υπηρεσία.

Ο Παναγιώτης Ευστρατιάδης υπηρέτησε στην Αρχαιολογική Υπηρεσία ως Έφορος από τον Αύγουστο του 1863, ενώ μετά τον θάνατο του Πιττάκη διετέλεσε Γενικός Έφορος των Αρχαιοτήτων (έως το 1884), με μεγάλο έργο. Στα χρόνια της θητείας του οικοδομήθηκαν τα δύο σημαντικότερα μουσεία της Ελλάδας, το Μουσείο της Ακρόπολης και το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Επέδειξε ιδιαίτερη μέριμνα για τη συλλογή και την προστασία των αρχαιοτήτων (στα βήματα του Πιττάκη). Διαπραγματεύτηκε και υπέγραψε τη σύμβαση της ανασκαφής της αρχαίας Ολυμπίας με τους Γερμανούς. Επίσης, καθόρισε τα εμβλήματα των δήμων της χώρας. Ειδικότερα στην Αθήνα, κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για την προστασία των ιστορικών λόφων από τα λατομεία, ενώ αγωνίστηκε, ακόμη και δικαστικά, για την απαλλοτρίωση ακινήτων στο Διονυσιακό Θέατρο και την Αγία Τριάδα στον Κεραμεικό, με σκοπό τις αρχαιολογικές έρευνες. Κατά το έτος 1882 και έως τον Απρίλιο του 1883 διεξήγαγε ανασκαφές στην Ακρόπολη. Ο Ευστρατιάδης ήταν αξιόλογη προσωπικότητα, αkéραιο χαρακτήρας και άοκνος Έφορος.

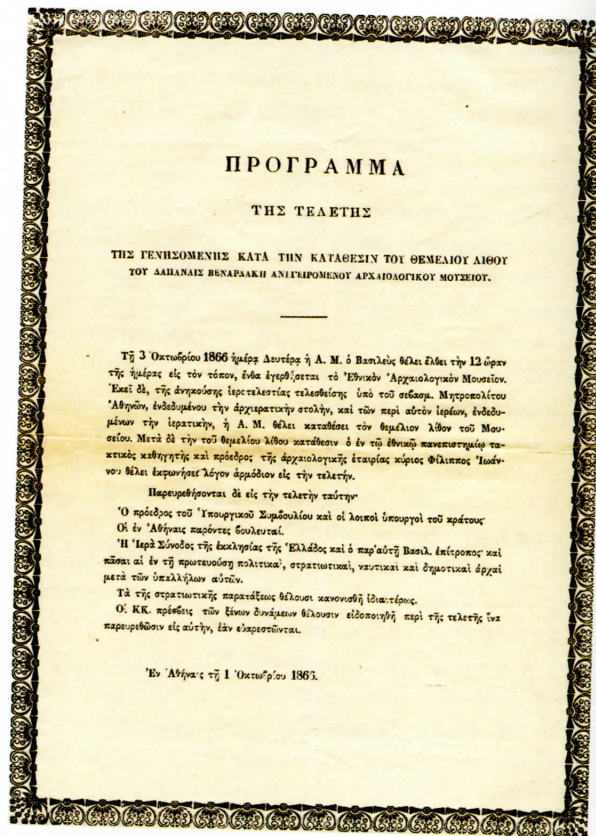
Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε και η δράση του Παναγιώτη Σταματάκη. Το 1866 διορίστηκε βοηθός του Γενικού Εφόρου, με κύριο καθήκον την καταγραφή των *έν ταϊς ιδιωτικαῖς οἰκίαις* αρχαιοτήτων

και το 1871 αποσπάστηκε στην Αρχαιολογική Εταιρεία ως περιοδεύων Έφορος (ἀπόστολος), προκειμένου να επιθεωρεί, να περισυλλέγει και να καταγράφει τα αρχαία στις επαρχίες. Το 1875 ανέλαβε καθήκοντα Εφόρου στην Αρχαιολογική Υπηρεσία (Β.Δ. 3-3-1875) και το 1884, μετά την απομάκρυνση του Ευστρατιάδη⁵, προάχθηκε σε Γενικό Έφορο. Διενέργησε έρευνες και ανασκαφές στην Πελοπόννησο (Μυκήνες, Ηραίο Άργους, Κόρινθο), τη Στερεά Ελλάδα (Χαιρώνεια, Τανάγρα, Θεσπίες, Δελφούς και Αττική) και τη Δήλο, και σχημάτισε τις πρώτες αρχαιολογικές συλλογές στη Βοιωτία (Θήβα, Χαιρώνεια, Τανάγρα, Θεσπίες) και τη Σπάρτη. Ήταν άνθρωπος υψηλού ήθους, εργάστηκε με μεθοδικότητα, ακρίβεια και επιμέλεια και, παρά το γεγονός ότι ήταν αυτοδίδακτος, θεωρείται από τους σημαντικότερους Έλληνες αρχαιολόγους του 19ου αιώνα. Απεβίωσε το 1885.

Το διάστημα 1863-1885 υπηρέτησαν επίσης (κατά περιόδους) οι: Αχιλλέας Ποστολάκας (Επιμελητής του Νομισματικού Μουσείου), Σπυρίδων Λογιωτατίδης (Έφορος της Κεντρικής Συλλογής και των Αρχαιοτήτων Αττικής και Βοιωτίας), Αθανάσιος και Κωνσταντίνος Δημητριάδης (Επιτηρητές των ανασκαφών της Ολυμπίας). Το 1883, ο Δημήτριος Φίλιος ανέλαβε καθήκοντα στη Λάρισα και τα Τρίκαλα, και ο Χρήστος Τσουντας στην Άρτα και την Αιτωλοακαρνανία. Τέλος, το 1879, διορίστηκε Έφορος Ευβοίας και Κυκλάδων ο Παναγιώτης Καββαδίας, ο οποίος, μετά τον θάνατο του Σταματάκη, προάχθηκε σε Γενικό Έφορο.

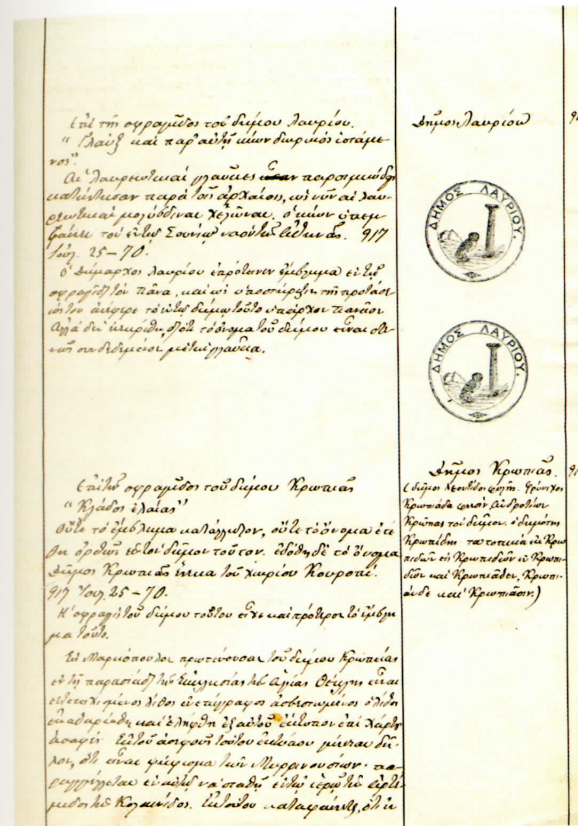

2.2

2.3

5. Από έγγραφο του Ευστρατιάδη (αρ. πρωτ. 1156/4-9-1871), για τη διακοπή των παράνομων εργασιών λατομείου στην περιοχή του Φιλοπάππου.
6. Απομακρύνθηκε από την Υπηρεσία το 1884 (ΦΕΚ 75/25-2-1884). Αιτία υπήρξε η κλοπή Κόρης (αρ. 668) από το Μουσείο της Ακρόπολης (βλ. και λεζάντα 2.1).

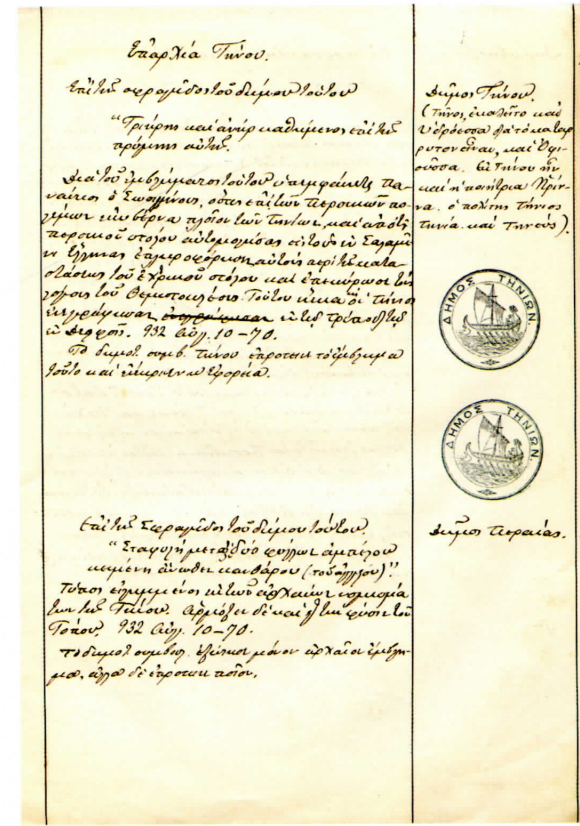

2.5α

2.1. Βασιλικό διάταγμα του Γεωργίου Α' (2-2-1864), με το οποίο ο Ευστρατιάδης διορίστηκε Γενικός Έφορος των Αρχαιοτήτων. Απομακρύνθηκε από την Υπηρεσία το 1884 (ΦΕΚ 75/25-2-1884). Αιτία υπήρξε η κλοπή Κόρης (αρ. 668) από το Μουσείο της Ακρόπολης και ο αντίκτυπός της στον Τύπο, παρά το ότι το άγαλμα είχε ξαναβρεθεί (εφημερίδες Στοά, φ. 52, 26-2-1884, σ. 2, Αιών, φ. 4399, 15-2-1884, σ. 3 και φ. 4408, 27-2-1884, σ. 3-4 και Ωρα, φ. 115, 3-3-1884).

2.2. Έγγραφο του Ευστρατιάδη (αρ. πρωτ. 2109/7-12-1877) με το οποίο ζητά τη μεταφορά αρχιτεκτονικών λειψάνων του Ερεχθείου στο Μουσείο της Ακρόπολης. Το αίτημα εγκρίθηκε άμεσα από τον υπουργό των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Θεόδωρο Δηλιγιάννη (9-12-1877). Η ανέγερση ειδικού μουσείου στην Ακρόπολη είχε θεσπιστεί τον Αύγουστο του 1863 (ΦΕΚ 31/23-8-1863). Οικοδομήθηκε σε σχέδια του αρχιτέκτονα Παναγή Κάλχκου (ΦΕΚ 36/11-10-1863) και αμέσως μετά την ολοκλήρωσή του το 1874 άρχισαν να στεγάζονται σε αυτό οι αρχαιότητες.

2.3. Έντυπο πρόγραμμα (1-10-1866) της τελετής θεμελίωσης του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.

2.5β

Στις 3-10-1866, ο Γεώργιος Α' έθεσε τον θεμέλιο λίθο, παρουσία της πολιτικής, της εκκλησιαστικής και της στρατιωτικής ηγεσίας της χώρας. Το μουσείο ανεγέρθηκε χάρη στις δωρεές των Δημητρίου και Νικολάου Δ. Βερναρδάκη, πλούσιων ομογενών από τη Ρωσία. Άρχισε να χτίζεται σύμφωνα με τα σχέδια του Ludwig Lange (Λούντβιχ Λάνγκε) και ολοκληρώθηκε, με μετατροπές, από τον Ernst Ziller (Ερνέστο Τσίλλερ). Η οικοδόμηση ολοκληρώθηκε το 1889, αλλά η μεταφορά των αρχαίων εκεί ξεκίνησε πολύ πριν, κυρίως από το 1874.

2.4. Έγγραφο του Ευστρατιάδη (αρ. πρωτ. 1156/4-9-1871) σχετικά με τη διακοπή των παράνομων εργασιών λατομείου στην περιοχή του Φιλοπάππου. Στην ίδια σελίδα (αριστερά), περιλήψη αναφοράς της ιδιοκτήτριας του λατομείου, Αθηνάς Ι. Φωσκόλου (4-9-1871), σχετικά με το καθεστώς ιδιοκτησίας του χώρου.

2.5 α-β. Εκθέσεις του Ευστρατιάδη για τα εμβλήματα των δήμων Λαυρίου και Τηνίων (1870). Οι Γενικοί Έφοροι των Αρχαιοτήτων, βασιζόμενοι σε αρχαιολογικά και ιστορικά στοιχεία, γνωμοδοτούσαν επί των προτάσεων των τοπικών φορέων που ζητούσαν έγκριση της

2.6

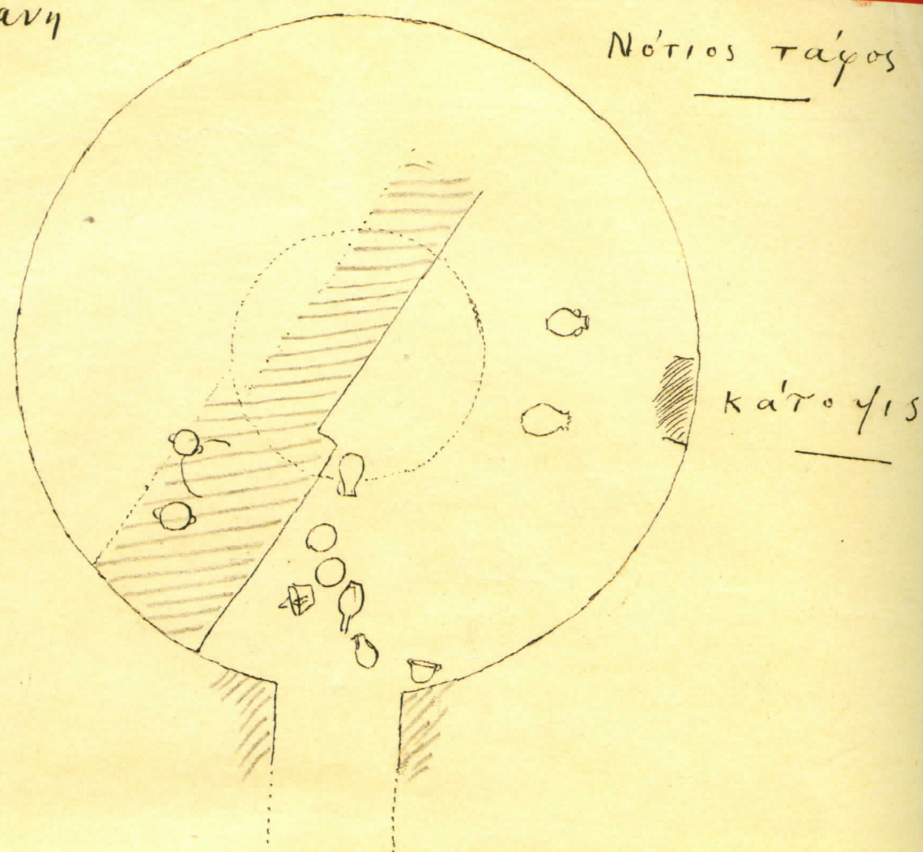
2.7

Π. Σταματάκης.

**2.10. Βασιλικό διάταγμα της 7ης Σεπτεμβρίου 1884 (ΦΕΚ 360/8-9-1884), με το οποίο ο Σταματάκης προ-
 άχθηκε σε Γενικό Έφορο των Αρχαιοτήτων. Πέθανε
 ένα χρόνο αργότερα, στις 19 Μαρτίου 1885 (ΑΔ 1885,
 σ. 5), από ελονοσία. Λέγεται ότι προσβλήθηκε κατά τις
 ανασκαφές του στη Χαιρώνεια.**

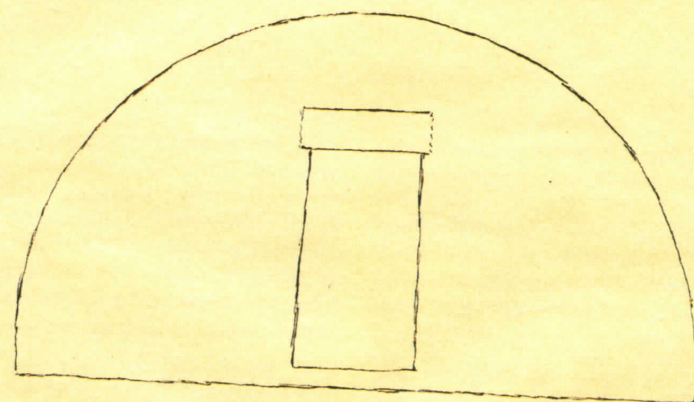
Μαρμαρίανη

Νότιος τάφος

κατόψις

Κλίμαξ 3/100

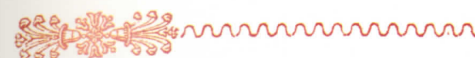
Τομή
μετά τη
δύρα

Άρρετα νοτίου τάφου

3.10α

3.

Σταυρούλα Μασουρίδη

1885-1909

Η ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑ

Συστηματική οργάνωση και επιτεύγματα

Θέλουσι διατηρηθῇ τὰ ἀριστουργήματα ταῦτα, οὐχὶ μόνον δι' ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ δι' ἅπαντα τὸν πολιτισμένον κόσμον καὶ θέλουσι παραμείνει μάρτυρες λαοῦ, ὁ ὅποιος διὰ τῶν προϊόντων τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν του ἐφάνη πολλάκις προσωρισμένος τὴν ἐν τῷ ὕλισμῳ ἐκπεσοῦσαν ἀνθρωπότητα ν' ἀνυψῶσθαι καὶ πάλιν εἰς τὸ βασιλεῖον τοῦ ἰδεώδους.⁷

Ἦδη ἀπὸ τὰ τέλη της προηγούμενης περιόδου, καὶ λόγω της εδαφικῆς αὐξήσης του ἐλληνικοῦ κράτους, οἱ ευθύνες καὶ οἱ ἀρμοδιότητες της Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας πολλαπλασιάστηκαν καὶ τὸ ἔργο της ἀρχισε νὰ ἐπεκτείνεται σὲ νέες περιοχές. Κατὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ 1885 κ.ε., παρατηρεῖται ἐπίσης ἐντονότερη καὶ σταδιακὰ συστηματικότερη ἀνασκαφικὴ δραστηριότητα της Ὑπηρεσίας, ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Παναγιώτη Καββαδία γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ διοικητικὴ της αὐτοτέλεια.

Ὁ Π. Καββαδίας ἐγένετο στὰ 1885 Γενικός Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων, ὁ πρῶτος μὲ ἐιδικὲς σπουδὲς στὴν ἀρχαιολογία. Ἀν καὶ παρέμεινε στὴ θέση αὐτὴ μέχρι τὸ 1909, τὰ τεκμήρια ποὺ παρουσιάζονται στὴν παρούσα ἐκθεση ἐπικεντρώνονται στὴ δράση καὶ τὴν προσφορά του ἕως τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα.

Ὁ Καββαδίας, ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου [ἀλλὰ καὶ ὡς Γραμματέας της Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (1895-1909, 1912-1920)], φρόντισε γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀρχαιοτήτων, τὶς ἀνασκαφές καὶ τὶς ἀναστηλώσεις, τὰ μνημεῖα τῶν βυζαντινῶν χρόνων, τὴν οἰκοδόμησι μουσείων στὶς ἐπαρχίες καὶ τὸν διορισμὸ προσωπικοῦ. Με τὸν Νόμο ΒΧΜΣ⁷ τοῦ 1899 πέτυχε τὴ συστηματικὴ οργάνωση της Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ μὲ σειρά διαταγμάτων καὶ ἐγκυκλίων καθόρισε τὴν οργάνωση τῶν μουσείων, τὶς υποχρεώσεις καὶ τὰ προσόντα τῶν υπαλλήλων της Ὑπηρεσίας, τὶς ἀρμοδιότητες της Ἀρχαιολογικῆς Ἐπιτροπῆς (ἀντίστοιχης τοῦ σύγχρονου Κεντρικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου) καὶ ρύθμισε πολλὰ ἄλλα ἀνάλογα θέματα (ΑΔ 1885, σ. 7-8, ΑΔ 1886, σ. 3-4).

Μεγάλὴ καινοτομία ἀποτέλεσε τὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο, τοῦ ὁποῦ οὗ Ὁ Καββαδίας ἐξέδωσε ἐξὶ τόμους (ΑΔ 1885, 1888-1892). Ἀπὸ τὸ 1885 καὶ ἕως τὸ 1887, δημοσιεύονταν στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως δελτία μὲ σύντομες ἀρχαιολογικὲς εἰδήσεις, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1888, τὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον ἐκδόθηκε ὡς αὐτοτελὲς δημοσίευμα ὑπὸ τῆς Γενικῆς Ἐφορείας τῶν Ἀρχαιοτήτων (τὸ 1888 ἐκδόθηκε καὶ ὁ τόμος τοῦ 1885). Χαρακτηριστικὸ της ἐποχῆς ἦταν οἱ σύντομες ἐκθέσεις ἀνασκαφῶν, στὶς ὁποῖες τὰ περισσότερα ευρήματα ἀπλῶς γνωστοποιούνταν, χωρὶς λεπτομερὴ καὶ συστηματικὴ ἀνάλυση. Εἰς τὸν ἀλλότ, πολλὰ καὶ μικρὰ ευρήματα, ποὺ θεωροῦνταν συνηθισμένα (ὄστρακα, μικρὰ ἀκόσμητα ἀγγεῖα κ.λπ.), τὰ ἀφῆναν στὸν χώρο τῶν ἀνασκαφῶν.

Τὸ 1885, ὁ Καββαδίας ξεκίνησε τὶς πρῶτες μεγάλες ἀνασκαφές στὴν Ἀθηναϊκὴ Ἀκρόπολη (ἕως τὸ 1890), ὅπου ἐρεῦνησε ἀπείραχτες ἐπιχώσεις καὶ ἔφερε στὸ φῶς πλῆθος ἀρχαίων (κόρες, γλυπτὰ, κεραμικὴ, ἐπιγραφές), ποὺ ἐμπλούτισαν τὸ Μουσεῖο τῆς Ἀκρόπολης. Ἐπιπλέον, μερίμνησε γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν παραχώρηση ὅλων τῶν ἀρχαίων τῶν συλλογῶν της Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (Β.Δ. 16-7-1893, ΦΕΚ 139/Α/22-7-1893).

Στὰ χρόνια τοῦ Καββαδία αὐξήθηκε αἰσθητὰ τὸ προσωπικὸ της Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Ὁ Βαλέριος Στάης διορίστηκε τὸ 1885 Ἐφορος Ἀργολίδας καὶ Κορινθίας καὶ ἀργότερα διετέλεσε Ἐφορος τῶν Συλλογῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, τοῦ ὁποῦ ἐν συνεχείᾳ ἐγένετο διευθυντής. Τὸ ἔργο τοῦ πλουσιότατο. Διεξήγαγε ἀνασκαφές στὴν Ἐπίδαυρο ὡς ἀναπληρωτῆς τοῦ Καββαδία (1886-7),

στον τύμβο του Μαραθώνα (ΑΔ 1890, σ. 66-67, 123-132), στα Αντικύθηρα (ΑΔ 1889, σ. 237-242), στη Βάρη (ΑΔ 1891, σ. 28-32), στο Διμήνι (1892, 1901) και αλλού.

Ο Χρήστος Τσούντας, πρωτοπόρος στην επιστημονική έρευνα των προϊστορικών πολιτισμών της Ελλάδας, διενέργησε ανασκαφές στις Μυκήνες (1887 κ.ε.), στις Κυκλάδες (1894-1898) και αργότερα στη Θεσσαλία (1900-1907). Επίσης, μεταξύ πολλών άλλων, ανέσκαψε (1886, 1891) τα νεκροταφεία της Ερέτριας, που λεηλατούνταν από αρχαιοκαπήλους, εργάστηκε στο Βαφειό, τις Αμύκλες (1889) και την Τίρυνθα (1890-1891) και δημοσίευσε εξαιρετικές μελέτες τόσο για την προϊστορική όσο και για την κλασική αρχαιολογία. Ανάμεσα στα κορυφαία έργα του συγκαταλέγεται το *Μυκηναϊοί Πολιτισμός* (1893).

Στο διάστημα 1885-1900 υπηρέτησαν ακόμη οι Βασίλειος Λεονάρδος, Ιωάννης Σβορώνος, Δημήτριος Φίλιος, Δημήτριος Σταυρόπουλος, Ανδρέας Σκιάς, Γεώργιος Λαμπάκης κ.ά. Ο Γαβριήλ Βυζαντινός, μετά την εκδίωξη του Καββαδία (1909), διετέλεσε για μικρό διάστημα προϊστάμενος του Αρχαιολογικού Τμήματος.

3.4

3.5

Όνομα και βαθμολογία	Βαθμολογία	Σχ. Στοιχείο	Μετ.
Παν. Καββαδίας	400	1885	Σχ. 12
Χρ. Τσούντας	250	1883	Σχ. 5
Βασ. Λεονάρδος	250	1885	Σχ. 10
Βαββαδίας	250	1885	Σχ. 3
Π. Καββαδίας	250	1885	Σχ. 12
Ανδρ. Σκιάς	250	1885	Σχ. 1
Γ. Λαμπάκης	250	1885	Σχ. 1
Γ. Φίλιος	250	1885	Σχ. 1
Καβ. Μπαλάνης	250	1885	Σχ. 1
Π. Καββαδίας	250	1885	Σχ. 1

3.6

**3.1. Βασιλικό διάταγμα του Γεωργίου Α' της 12ης Ιουλίου 1885 (ΦΕΚ 177/15-7-1885), με το οποίο προ-
άγει τον Παναγιώτη Καββαδία, διδάκτορα της φιλοσο-
φίας, σπουδάσαντα ειδικώς ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ τὴν ἀρχαι-
ολογίαν, σε Γενικό Ἐφορο των Αρχαιοτήτων.**

**3.2. Οδηγίες της Γενικής Εφορείας Αρχαιοτήτων
και Μουσείων προς τους φύλακες αρχαιοτήτων
(28-10-1889).** Συγκεκριμένα, δίνονται οδηγίες για τα
καθήκοντα των φυλάκων τόσο στα μουσεία όσο και
στους αρχαιολογικούς χώρους, είτε στην Αθήνα είτε
στις επαρχίες. Επίσης, γίνονται υποδείξεις σχετικά με
τον τρόπο καθημερινής επιθεώρησης και καθαριότητας
των χώρων, σχετικά με το ωράριο, τις άδειες, την ενδυ-
μασία, τη συμπεριφορά τους, αλλά και με το πώς πρέ-
πει να ενεργούν σε διάφορες περιπτώσεις, όταν αντιμε-
τωπίζουν προβλήματα ή διαπιστώνουν παραβάσεις.

3.3. Δέσμη δελτίων. Χρησίμευαν ως άδειες της Γενι-
κής Εφορείας Αρχαιοτήτων και Μουσείων για μελέτη,
αντιγραφή, καταμέτρηση, απεικόνιση και φωτογράφιση
αρχαιοτήτων.

**3.4. Φωτογραφία από τις ανασκαφές της Ακρόπο-
λης (1885-1890).** Ο Καββαδίας δημοσίευσε τα αποτε-
λέσματα της ανασκαφής το 1906, με σχέδια του Γερμα-
νού αρχιτέκτονα Georg Kawerau (Γκέοργκ Καβεράου).
Στόχος της ανασκαφής ήταν να αφαιρεθεί όλο το χώμα
από την επιφάνεια της Ακρόπολης, μέχρι τον φυσικό
βράχο (βλ. Καββαδίας, Π. και Kawerau, G., 1906).

**3.5. Έκθεση του αρχιτέκτονα Ernst Ziller
(5/17-11-1894), μέλους της επιτροπής που συστήθηκε
από το υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημο-
σίας Εκπαιδεύσεως, για τα μέτρα στερέωσης τῶν ἐπι-
σφαλῶν μερῶν του Παρθενῶνα, μετά από τους ισχυρό-
τατους σεισμούς του Απριλίου του 1894, που προκάλε-
σαν βλάβες στον οπισθόδομο. (Το πρώτο μεγάλο πρό-
γραμμα αναστήλωσης του Παρθενῶνα ξεκίνησε το 1898
από τον Νικόλαο Μπαλάνο και διάρκεσε έως το 1902).**

**3.6. Πίνακας μισθοδοσίας επιστημονικού προσω-
πικού της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (17-3-1893).**
Ο μισθός του Καββαδία ανερχόταν στις 400 δρχ., των
Εφόρων Αρχαιοτήτων (Τσούντας, Λεονάρδος, Στάης,
Καστριώτης, Σκιάς, Σταυρόπουλος, Φίλιος) στις 250 δρχ.,

7. Ernst Ziller, Έκθεσις περὶ τοῦ Παρθενῶνος (5/17-11-1894).

όπως και του τεχνίτη κατασκευής έχμαγείων Παναγιώτη Καλούδη, ενώ ο μισθός του νομομηχανικού Μπαλάνου, που προσεκολλήθη εις την Γενικήν Εφορείαν ... πρὸς διεύθυνσιν τῶν ἐργασιῶν πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ Παρθενῶνος, ἦταν 360 δρχ.

3.7, 7 α-β. Αναφορά του Β. Στάη για την ανασκαφή στο Ασκληπιείο Επιδαύρου και σχέδια (αρ. πρωτ. 4090/10-7-1886). Ο Στάης αναπλήρωνε τον Καββαδία, ο οποίος κατά τα έτη 1881-1926 ανέσκαψε τον χώρο (υπό την αιγίδα της Αρχαιολογικής Εταιρείας), αποκαλύπτοντας τα σημαντικότερα μνημεία του ιερού. Στις δημοσιεύσεις του Καββαδία για το Ασκληπιείο περιλαμβάνονται οι εξής: Fouilles d'Épidaure, Volume I, 1891 και Τὸ ἱερὸν τοῦ Ασκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν, 1900 [βλ. και Β. Στάης, Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐπιδαυρίᾳ (1886), ΠΑΕ 1886, σ. 79-82].

3.8, 8 α. Διάγραμμα του μυκηναϊκού θολωτού τάφου στο Διμήνι, του λεγόμενου «Λαμιόσπιτο» (Ν. Φαράκλας, 2-4-1887) και έκθεση ανασκαφής (Ε. Κούσης, 4-4-1887). Το μνημείο ερευνήθηκε κατά τα έτη 1886-1887 (λίγα χρόνια μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας), υπό την επίβλεψη του γυμνασιάρχου Εφόρου Αρχαιοτήτων Ε. Κούση, και με τη συνεργασία των αρχαιολόγων Π. Καββαδία, Ρ. Wolters και Η. Lolling. Τον τάφο είχε εντοπίσει ο νομάρχης Μαγνησίας Ι. Κονδάκης. Ο δεύτερος μυκηναϊκός θολωτός τάφος του Διμηνίου, γνωστός και ως «Τούμπα», ανακαλύφθηκε και ανασκάφηκε από τον Στάη (ΠΑΕ 1892, σ. 46-47 και 1901, σ. 13, 37-40).

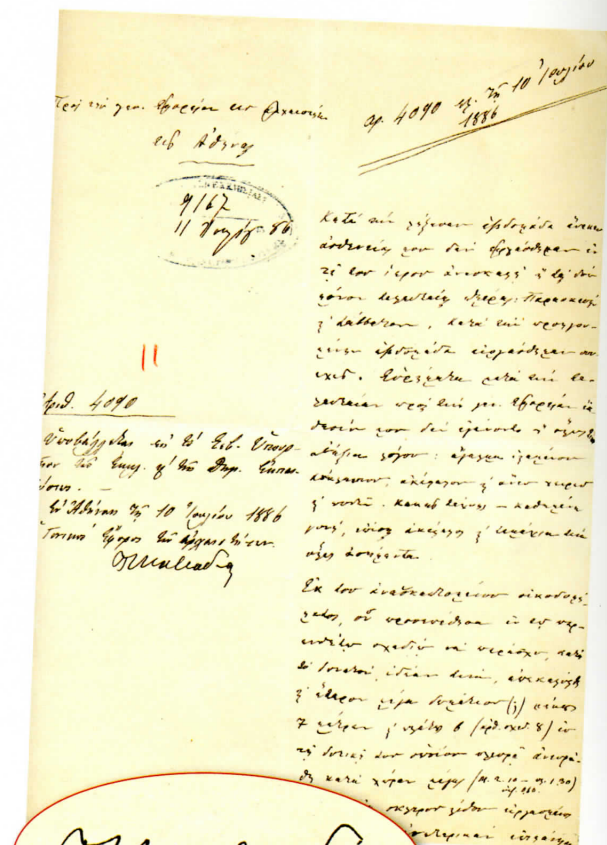
3.9 α-β. Φάκελοι με παραλήπτες τον αστυνόμο και τον δήμαρχο Κιμώλου (8-7-1898). Εμπριέχουν έγγραφο του υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, που ζητά να παρασχεθεί κάθε βοήθεια προς τον Χ. Τσουντα κατά τις ανασκαφές του στις Κυκλάδες. [Και οι δύο φάκελοι επιστράφηκαν στο υπουργείο και φέρουν την ένδειξη δὲν ἐπεδόθη/ἐπεστράφη μὴ μεταβάντος τοῦ ἐφόρου Τσουντα]. Ο Τσουντας έθεσε τις βάσεις της κυκλαδικής προϊστορίας με τις ανασκαφές που διεξήγαγε στις Κυκλάδες, καθώς και με τις δύο βαρυσήμαντες μελέτες του «Κυκλαδικά» και «Κυκλαδικά II» (ΑΕ 1898, σ. [173]-212 και 1899, σ. 73-134 αντίστοιχα).

3.10, 10 α. Αναφορά του Β. Λεονάρδου για την ανασκαφή δύο θολωτών τάφων στη Μαρμαρίανη Λάρισας (αρ. πρωτ. 221/29-8-1896). Επίσης, κάτοψη και τομή του νότιου τάφου. Στους τάφους αυτούς, που ο Λεονάρδος τους θεώρησε μυκηναϊκούς, βρέθηκαν περισσότερα από 70 πήλινα αγγεία άρτια ή τεθραυσμένα. Πρόκειται για τους πρωτογεωμετρικούς τάφους V και VI (βλ. Heurtley, W. A. and Skeat, T. C., 1930/1931).

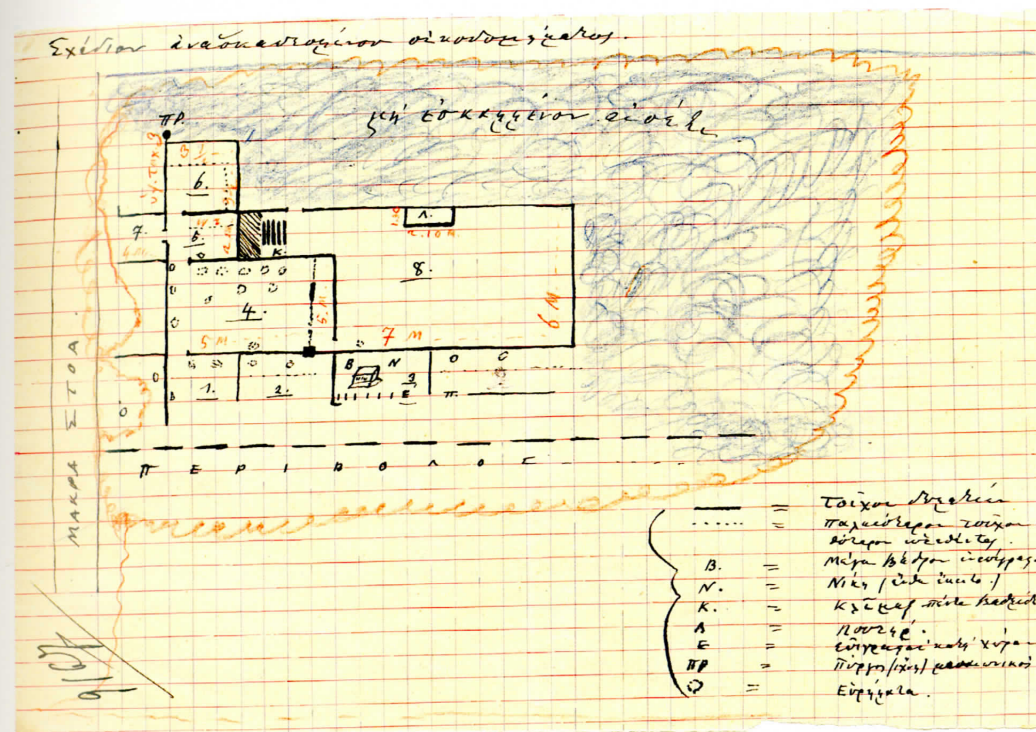
3.11. Έγγραφο του Χ. Τσουντα (αρ. πρωτ. 277/14-8-1890), με συνημμένο το πρωτόκολλο παράδοσης και παραλαβής αρχαίων που ανακαλύφθηκαν στο Αμυκλαίο Σπάρτης (1-8-1890). Το πρωτόκολλο παράδοσης - παραλαβής, που υπογράφουν αντίστοιχα οι Χ. Τσουντας και Σ. Κουμανούδης (Γενικός Γραμματέας της Αρχαιολογικής Εταιρείας), υποβάλλεται στη Γενική Εφορεία των Αρχαιοτήτων και Μουσείων. Ο Τσουντας υπήρξε ο πρώτος ανασκαφέας του ιερού

του Απόλλωνα (1889-1890). Αποκάλυψε, μεταξύ άλλων, τον περίβολο, καθώς και τα λείψανα κυκλικού οικοδομήματος - βωμού.

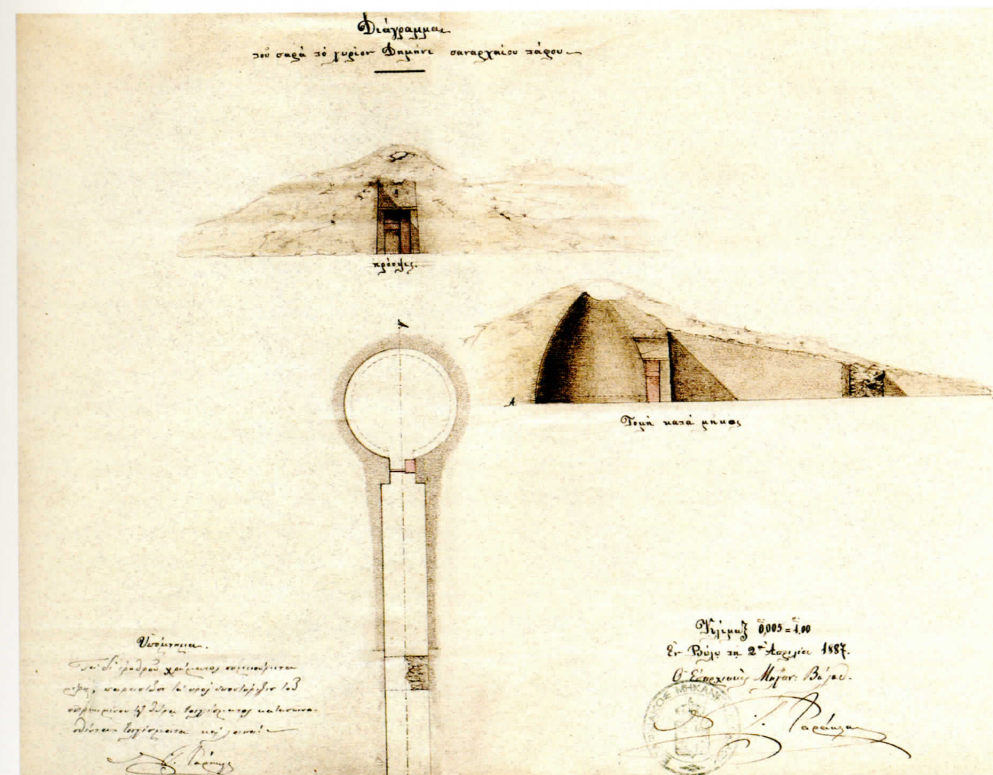
3.12. Αναφορά του Χ. Τσουντα προς τον Π. Καββαδία για δεκαέξι τάφους που βρέθηκαν στον Βόλο (αρ. πρωτ. 14861/24-4-1900). ... είναι πολύ άρχαιοι, ως αποδεικνύεται εκ τῶν κτερισμάτων... Είναι δὲ ταῦτα διάφορα μικρὰ πήλινα αγγεία μυκηναϊκοῦ καὶ προμυκηναϊκοῦ τρόπου... Οἱ τάφοι κείνται ἐν τῷ τεχνητῷ λόφῳ, ἐφ' οὗ ἦτο ὠκοδομημένον τὸ φρούριον Βόλου. [Θέση «Κάστρο-Παλαιά». Ο Τσουντας διατύπωσε τη θεωρία ότι ταυτίζεται με την αρχαία Ιωλκό (βλ. Τσουντας, Χ., 1900, σ. 72-73 και 1908, σ. 15-6, 400-401)].

3.7

3.7α

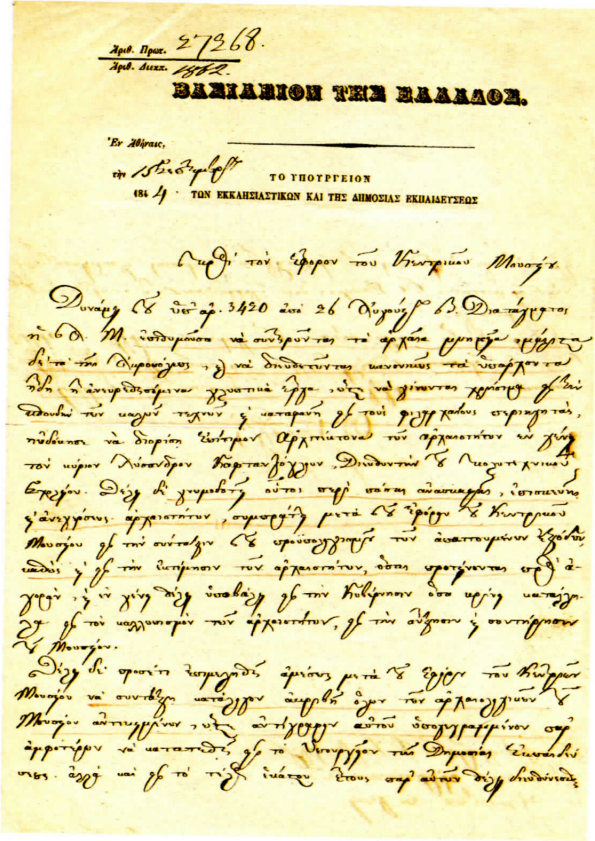

3.8

όπως οι Έλληνες Λύσανδρος Καυταντζόγλου και Παναγής Κάλκος, ο Άγγλος Francis Cranmer Penrose (Φράνσις Κράνμερ Πένροουζ), ο Γάλλος Alexis Paccard (Αλεξίς Πακάρ), οι Γερμανοί Ernst Ziller, Georg Kawerau και Wilhelm Dörpfeld (Γουλιέλμος Νταίρπφελντ), καθώς και νομομηχανικοί, όπως ο Νικόλαος Μπαλάνος, και καθηγητές της Γλυπτικής του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, όπως ο Γιώργος Βρούτος. Όλοι αυτοί συμβάλλουν με το έργο τους στις προσπάθειες της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας για την αποκατάσταση των μνημείων.

Τέλος, αναμφισβήτητη είναι η συνεισφορά στην επιστήμη της αρχαιολογίας αρκετών θετικών επιστημών, όπως η φυσική, η βιολογία, η γεωλογία και η χημεία, που εμφανίζουν σημαντική άνθηση, κυρίως κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα. Ταυτόχρονα, αρχίζουν να διαμορφώνονται αυτή την εποχή και οι πρώτες διεπιστημονικές συνεργασίες ανάμεσα σε επιστημονικούς κλάδους, όπως η εθνολογία, η λαογραφία, η ανθρωπολογία, η παλαιοντολογία κ.ά.

Μέσα από τα πολύτιμα τεκμήρια του ιστορικού αρχείου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, προκύπτουν πληροφορίες για τη δράση προσωποποιτήτων της εποχής, όπως ο Όθων Ρουσόπουλος (υψηγής της Χημείας), ο Δαμιανός Γεωργίου Δάσκος (καθηγητής της Ανατομίας και της Φυσιολογίας) και ο Κλων Στέφανος (θεμελιωτής της Ανθρωπολογίας στην Ελλάδα και ιδρυτής του Ανθρωπολογικού Μουσείου της Αθήνας), καθώς και για την προσφορά τους στην εξέλιξη της αρχαιολογικής επιστήμης.

4.2

Αποτίμηση Στελεχών & Ουλοβίων το 1882

Λεωσάκης

1. Δ. Γ. Δημητρίου	Μουσείο / από 2-24/4/82	55 -
2. Ιωάν. Δημητρίου	Μουσείο / από 15-20/4/82	11.25
3. Νικ. Βασιλείου	Μουσείο / από 5-22/4/82	59 -
4. Δημ. Λυκού	Μουσείο / από 5-31/4/82	81
5. Δημ. Αντιστοίου	Μουσείο / από 2-10/4/82	2.10
6. Δημ. Καρυπίου	Μουσείο / από 2-10/4/82	1.60
7. Νικ. Βασιλείου	Μουσείο / από 2-10/4/82	1.60
8. Νικ. Βασιλείου	Μουσείο / από 2-10/4/82	21.55

Καρυπίου & Καραβίου

1. Δ. Γ. Δημητρίου	Μουσείο / από 24-30/4/82	30 -
2. Ιωάν. Δημ.	Μουσείο / από 1-29/4/82	108.50
3. Δ. Λεωσάκης	Μουσείο / από 13-28/4/82	42 -
4. Νικ. Βασιλείου	Μουσείο / από 6-20/4/82	18.25
5. Νικ. Βασιλείου	Μουσείο / από 24-30/4/82	9 -
6. Νικ. Βασιλείου	Μουσείο / από 24-30/4/82	4.50
7. Νικ. Βασιλείου	Μουσείο / από 24-30/4/82	32
8. Δημ. Λυκού	Μουσείο / από 24-30/4/82	32
9. Ε. Λεωσάκης	Μουσείο / από 24-30/4/82	14
10. Ε. Λεωσάκης	Μουσείο / από 24-30/4/82	288.25

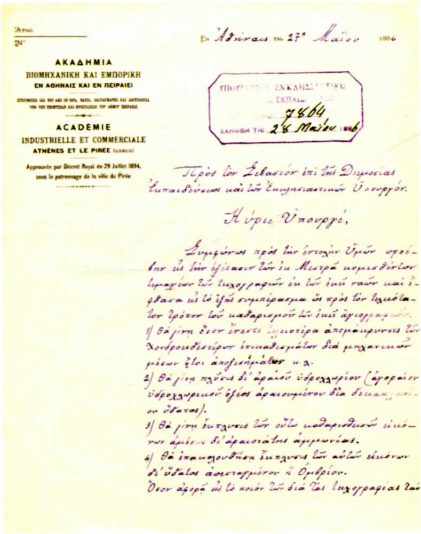
Καρυπίου & Καραβίου

1. Δημ. Καρυπίου	Μουσείο / από 4-6/4/82	25
2. Ε. Λεωσάκης	Μουσείο / από 4-6/4/82	9.60
3. Ε. Λεωσάκης	Μουσείο / από 4-6/4/82	53.85

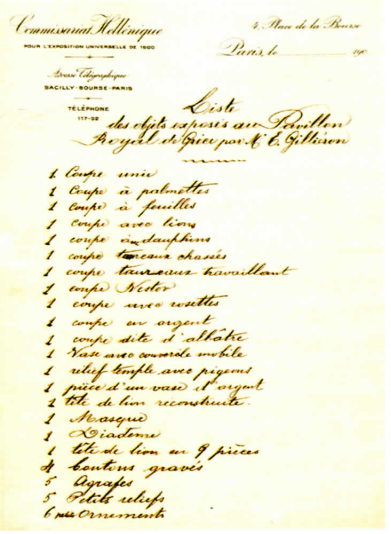
Καρυπίου & Καραβίου

1. Δ. Γεωργίου	Μουσείο / από 4-6/4/82	16.70
2. Αν. Καραβίου	Μουσείο / από 4-6/4/82	7.60
3. Δημ. Καραβίου	Μουσείο / από 4-6/4/82	7.40
4. Δημ. Καραβίου	Μουσείο / από 4-6/4/82	5.10
5. Δημ. Καραβίου	Μουσείο / από 4-6/4/82	4.50
6. Ν. Καραβίου	Μουσείο / από 4-6/4/82	2.80
7. Δημ. Καραβίου	Μουσείο / από 4-6/4/82	2.60
8. Δημ. Καραβίου	Μουσείο / από 4-6/4/82	46.60

4.3

4.5

4.6

4.1. Απόφαση του βασιλιά Όθωνα για τον διορισμό του Α. Ιατρίδη ως συνεργού του Εφόρου του Κεντρικού Μουσείου Κ. Πιττάκη (αρ. πρωτ. 8372/2/14-10-1836). Ο Αθανάσιος Ιατρίδης ήταν ζωγράφος και συνέβαλε με την εργασία του (1829-1844) στην προσπάθεια διάσωσης των αρχαίων μνημείων, αρχικά ως συνεργάτης του Γενικού Εφόρου Ανδρέα Μουστοξύδη και αργότερα, στα 1832, ως επιστάτης του Εθνικού Μουσείου της Αίγινας, όπου παρέμεινε έως το 1834. Ο Ιατρίδης φρόντισε, μάλιστα, για τη μεταφορά της συλλογής του Μουσείου στην Αθήνα (1837). Με το Β.Δ. της 2/14-10-1836 ορίστηκε συνεργός του Εφόρου του Κεντρικού Μουσείου Κυριακού Πιττάκη, με κύριο έργο του την «ιχνογράφηση» των αρχαίων.

4.2. Απόφαση του υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως να διορίσει επίτιμον αρχιτέκτονα των αρχαιοτήτων εν γένει τον κύριον Λύσανδρον Καυταντζόγλου, Διευθυντήν του Πολυτεχνικού Σχολείου (αρ. πρωτ. 27268/15-9-1844). Ο Ι. Κωλέττης καθορίζει εγγράφως τα καθήκοντα του επίτιμου Αρχιτέκτονα των Αρχαιοτήτων Α. Καυταντζόγλου. Η θέση αυτή θεσπίζεται για πρώτη φορά στο ελληνικό βασίλειο, υπό την επίδραση γαλλικών προτύπων οργάνωσης για την προστασία των μνημείων. Ο Α. Καυταντζόγλου συνεργάστηκε με την Αρχαιολογική Υπηρεσία κατά τα έτη 1844-1851 και στη συνέχεια προσλήφθηκε ο αρχιτέκτονας Παναγής Κάλκος (Β.Δ. 14-7-1851).

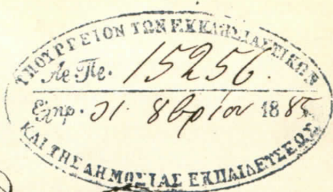
4.3. Κατάσταση μισθοδοσίας βοηθητικών ειδικοτήτων για εργασίες στην Ακρόπολη (Σεπτέμβριος, Οκτώβριος 1887). Οι μισθοδοτικές καταστάσεις εμφανίζουν τη στελέχωση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα και καταδεικνύουν τη συνεισφορά όλων των ειδικοτήτων (αρχιτεκτονικών, ξυλουργικών, εργατών, φυλάκων, λιθοξόνων) στην προστασία, τη συντήρηση και την αποκατάσταση των μνημείων.

4.4. Απόφαση διορισμού επιτροπής για την παραλαβή του έργου ανακαίνισης του τρούλου του βυζαντινού ναού Μονής Δαφνίου (αρ. πρωτ. 15485/5-10-1891). Μετά από τον καταστροφικό σεισμό του 1891 και τις σημαντικές φθορές που υπέστη το μνημείο, έγινε ανακατασκευή του τρούλου ύστερα από συστηματική κατεδάφιση του παλαιού. Η σύσταση της σχετικής επιτροπής, με σημαντικά ονόματα επιστημόνων [Π. Καβαδίας, Ε. Ζίλλερ, Ε. Τρουμπ (Ευγένιος Τρούμπ), Γ. Κατσαρός], είναι ενδεικτική της διεπιστημονικής συνεργασίας αρχαιολόγων και μηχανικών που αναπτύσσεται κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

4.5. Αναφορά (27-5-1896) του Όθωνα Ρουσόπουλου, υψηλής Χημείας, για τον καθαρισμό τοιχογραφιών ναών του Μυστρά (αρ. πρωτ. 7864/28-5-1896). Ο Ρουσόπουλος είχε ιδρύσει τη Βιομηχανική και Εμπορική Ακαδημία (1894). Σημαντική υπήρξε η συνεισφορά του στην τελειοποίηση του τρόπου καθαρισμού των τοιχογραφιών, καθώς και στη συντήρηση των αρχαιολογικών ευρημάτων γενικότερα. Θεωρήθηκε πρωτοπόρος για την εποχή του. Ήταν από τους πρώτους που χρησιμοποίησαν χημικές μεθόδους στη συντήρηση αρχαιοτήτων στις αρχές του 20ού αιώνα για τις οποίες και εν συνεχεία κατηγορήθηκε.

4.6. Κατάλογος γαλβανοπλαστικών αντιτύπων της Μυκηναϊκής συλλογής του Εθνικού Μουσείου για το ελληνικό περίπτερο στη Διεθνή Έκθεση στο Παρίσι (συνοδεύεται από το με αρ. πρωτ. 1328/8-10-1900 διαβιβαστικό). Ο Ε. Gillieron, συντηρητής τεχνίτης εκμαγείων, γνωστός για την κατασκευή αντιγράφων του Αρχαιολογικού Μουσείου, συμμετέχει ως εκθέτης γαλβανοπλαστικών αντιτύπων της Μυκηναϊκής συλλογής του Εθνικού Μουσείου στη Διεθνή Έκθεση των Παρισίων του 1900.

8. Από την απόφαση πρόσληψης του Παναγής Κάλκου στην Αρχαιολογική Υπηρεσία (Β.Δ. 14-7-1851).

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α΄
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

[illegible]

Er in 30 styl 1885.

7/13

Shirley

5.

Χρύσα Βασιλοπούλου, Μαρία Μουτσίου, Ειρήνη Σταματάκη

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΑΠΟΜΑΧΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ
ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Δι' ἐπιτήρησιν καὶ ἐξασφάλισιν τῶν ἀρχαιοτήτων.⁹

Η ανάγκη προστασίας, καταγραφής και εν γένει διαχείρισης των διάσπαρτων σε όλη την επικράτεια αρχαιοτήτων αποτελούσε δυσεπίλυτο πρόβλημα για το νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία, προκειμένου να ανταποκριθεί στο έργο που καλούνταν να φέρει εις πέρας, αξιοποίησε το τότε διαθέσιμο ανθρώπινο δυναμικό, τους απόμαχους του Αγώνα ως φύλακες, μετά από εισήγηση του Leo von Klenze (Λέο φον Κλέντσε), και τους εκπαιδευτικούς ως επιτηρητές των αρχαιοτήτων και επιμελητές των αρχαιολογικών συλλογών.

Ο Λόχος των Απομάχων¹⁰ συστάθηκε με βασιλικό διάταγμα το 1833 για την ανακούφιση των υπαξιωματικών και των στρατιωτών που δεν μπορούσαν πλέον να υπηρετήσουν στον στρατό λόγω ηλικίας ή σωματικής αναπηρίας. Στις αρμοδιότητές του περιλαμβάνονταν, μεταξύ άλλων, η φύλαξη μνημείων και αρχαιολογικών χώρων. Τα τεκμήρια του Αρχείου των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων μαρτυρούν, από τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Όθωνα επί εφορείας Ludwig Ross, τη μέριμνα για τον διορισμό και την καταβολή μισθού στους απομάχους φύλακες. Ο Κανονισμός φρουρήσεως της Άκροπόλεως (1834) ορίζει τα καθήκοντα των πρώτων φυλάκων του ιερού βράχου. Η πλούσια αλληλογραφία μεταξύ εφόρων και φυλάκων περιλαμβάνει έγγραφα για την οικοδόμηση οικίσκων εντός αρχαιολογικών χώρων με σκοπό τη διαμονή των απομάχων, οδηγίες της Υπηρεσίας για την προστασία των μνημείων, επιπλήξεις σε απομάχους για ανάρμοστη συμπεριφορά αλλά και αναφορές προς την Υπηρεσία σχετικά με ανακαλύψεις, καταστροφές, κλοπές αρχαιοτήτων κ.λπ. Οι ιδιόχειρες επιστολές προς την Υπηρεσία, κατά κανόνα ανορθόγραφες και συχνά συναισθηματικά φορτισμένες, καταδεικνύουν τον ζήλο των απομάχων για την προστασία των αρχαιοτήτων και την προσπάθεια να ανταποκριθούν στα καθήκοντά τους. Δεν λείπουν όμως και έγγραφα με αιτήματα για πρόσληψη συγγενών τους ή αναφορές για μεταξύ τους προσωπικές διαφορές. Ο Λόχος των Απομάχων διαλύθηκε επίσημα το 1871.

Οι εκπαιδευτικοί (δημοδιδάσκαλοι, σχολάρχες, ελληνοδιδάσκαλοι, καθηγητές, γυμνασιάρχες) από την πλευρά τους, εκτός από τα διδακτικά καθήκοντα, προσέφεραν, βάσει νόμου, αμισθί τις υπηρεσίες τους στην επιτήρηση, την καταγραφή και τη διαφύλαξη αρχαιοτήτων – ακόμα και κατά τον χρόνο των διακοπών τους. Η έλλειψη καταλλήλου *ἀρχαιολογικοῦ προσωπικοῦ* ανάγκασε το κράτος, σχεδόν σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, να στραφεί προς εκείνους που διέθεταν τις γνώσεις για να υποστηρίξουν το έργο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, ιδιαίτερα στην επαρχία. Τα σχολεία χρησιμοποιούνταν παράλληλα ως χώροι φύλαξης και αποθήκευσης αρχαιοτήτων, ενώ οι εκπαιδευτικοί έγιναν οι πρώτοι επιμελητές αρχαιολογικών συλλογών. Σημαντικός επίσης ήταν ο ρόλος που καλούνταν να διαδραματίσουν στην προστασία των *προγονικῶν κειμηλίων* από την παράνομη ανασκαφική δράση και εμπορία. Όπως προκύπτει και από το υλικό του Αρχείου, κατέγραφαν και αποτύπωναν αρχαιότητες και συνέτασσαν αναφορές σχετικά με την κατάσταση των μνημείων και την αναγκαιότητα προστασίας, φύλαξης ή μεταφοράς τους. Μάλιστα, από τις τάξεις των εκπαιδευτικών προήλθε και ο Γενικός Έφορος Παναγιώτης Ευστρατιάδης.

Προς το τέλος του 19ου αιώνα, με την εξέλιξη της οργάνωσης του κράτους, μεταβλήθηκε και η δομή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Θεσπίστηκε πλέον η διαδικασία διαγωνισμού για τις θέσεις των Εφόρων αρχαιοτήτων, των επιστατών και του φυλακτικού προσωπικού. Παράλληλα, όμως, στο έργο της Υπηρεσίας εξακολουθούσαν να συνεισφέρουν αμισθί οι εκπαιδευτικοί, ενώ απόμαχοι του στρατού και του ναυτικού χρησιμοποιούνταν ως έκτακτοι φύλακες και τακτικοί φύλακες Γ' τάξης.

5.8. **Περί διορισμού φύλακος εἰς τὰς ἀρχαιοτάτας τῶν Δελφῶν** (αρ. πρωτ. 2383/28-10-1860). Ἐγγραφο του Λόχου των Απομάχων προς τον Γενικό Ἐφορο των Αρχαιοτήτων Κ. Πιττάκη σχετικά με την αποστολή δύο απομάχων ως φυλάκων στους Δελφούς λόγω συνταξιοδότησης του επιλοχία Αντωνίου Φιλίππου και του λοχία Ηλία Παρασκευά. Το έγγραφο φέρει τη σφραγίδα του Λόχου των Απομάχων.

5.9. **Αναφορά του ελληνοδιδασκάλου Πόρου Βασιλείου Καμαριώτη προς τη Γενική Εφορεία των Αρχαιοτήτων, σχετικά με την αποτύπωση επιγραφῆς εντοιχισμένης σε οικία** (αρ. 787/17-9-1869). Ο ελληνοδιδάσκαλος παρακαλεί τη Γενική Εφορεία να καλύψει τα οδοιπορικά του έξοδα (δραχμές 5), αλλά όπως σημειώνει ἡ ἀμοιβή τοῦ ματαίου ἔργου μου ἀποκείται εἰς τὴν ὑμετέραν ἐκτίμησιν. Η αναφορά συνοδεύεται ἀπὸ ἔκμαγμα ἐπὶ χάρτου (ἐκτυπο επιγραφῆς), σύμφωνα με τις οδηγίες του Γενικού Εφόρου Παναγιώτη Ευστρατιάδη.

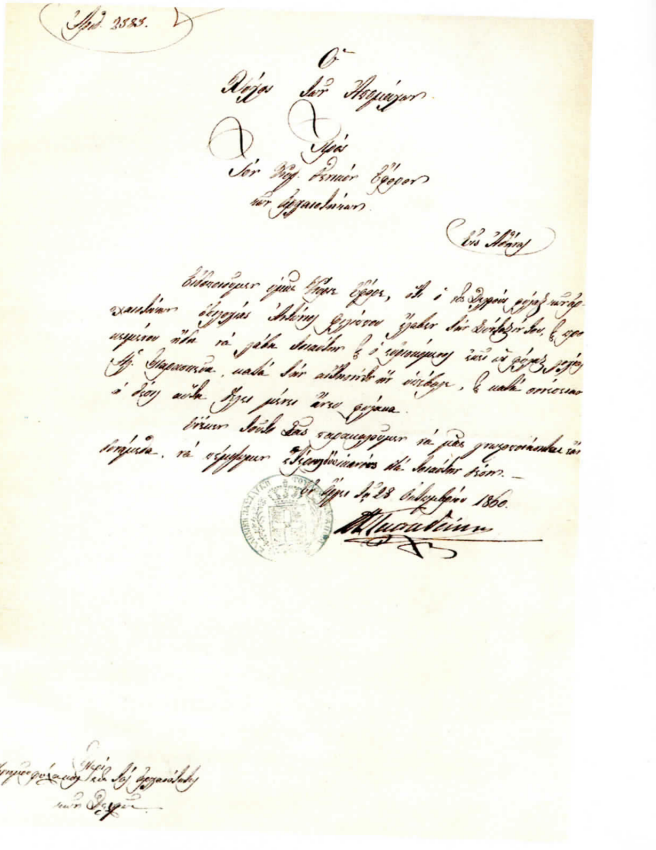
5.10. **Βασιλικό διάταγμα του Γεωργίου Α΄ της 30ῆς Οκτωβρίου 1885 (ΦΕΚ 73/2-11-1885)** με το οποίο διορίζονται εκπαιδευτικοί (σχολάρχες, γυμνασιάρχες, καθηγητές, ελληνοδιδάσκαλοι και δημοδιδάσκαλοι) ως ἀμισθοὶ –ὡπως ορίζει ο ἀρχαιολογικὸς νόμος του 1834– ἔφοροι των ἀρχαιοτήτων και ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν, στις περιοχές της Σπάρτης, της Μαντινείας, της Μεγαλόπολης, των Μεγάρων, των Καλαμών, της 18ῶμης, της Μήλου, της Λάρισας και του Αιγίου (αρ. πρωτ. 15256/31-10-1885).

5.11 α. **Σύγχρονη φωτογραφία αναγλύφου εντοιχισμένου στον παλιό ναό της Αγίας Παρασκευῆς Κοκκωτῶν Αλμυρού Μαγνησίας.** [Προέλευση: Υπουργεῖο Πολιτισμοῦ και Αθλητισμοῦ, ΙΓ' ΕΠΚΑ, 7η ΕΒΑ]

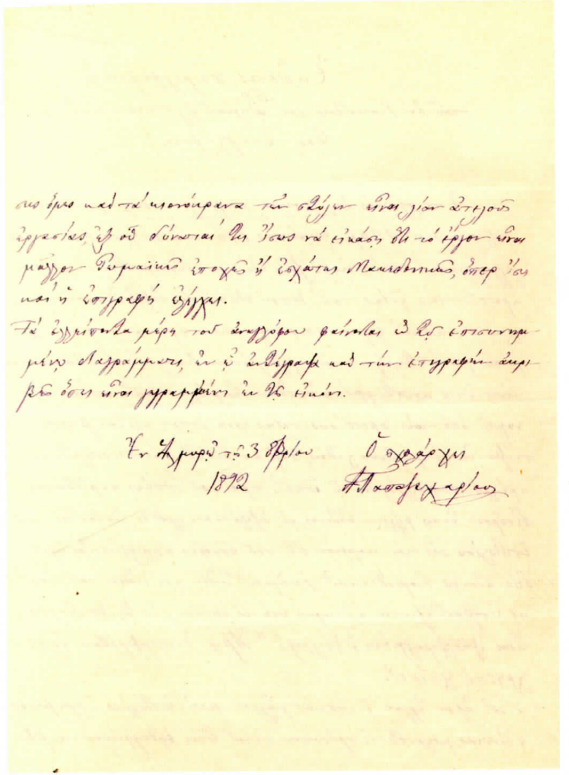
5.11 β1-2. **Περιγραφικὴ ἐκθεση του σχολάρχῃ Ἀγγελου Παπαζαχαρίου συνοδευόμενη ἀπὸ σκαρίφημα ἀρχαίου ἀναγλύφου εντοιχισμένου στην ἐκκλησία της Αγίας Παρασκευῆς Κοκκωτῶν (3-10-1892).** Τὰ κιονόκρανα τῶν στύλων εἶναι λίαν ἀτελοῦς ἔργασίας, ἐξ οὗ δύνανται τις ἴσως νὰ εἰκάσῃ ὅτι τὸ ἔργον εἶναι μᾶλλον Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Το ἀνάγλυφο φέρει παράσταση ἱππέα, τὴν ὁποία περιγράφει, ἀλλὰ δεν τὴν ἀποτυπώνει στο σκαρίφημα. Παράλληλα, το υπουργεῖο των Ἐκκλησιαστικῶν και τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως διατάσσει τὸν σχολάρχῃ νὰ συντάξῃ και νὰ υποβάλει τὴν κατάσταση τῆς δαπάνης μεταφορᾶς του ἀναγλύφου στον Αλμυρό. Ωστόσο, ἡ μετακίνηση δεν πραγματοποιεῖται τελικὰ λόγω του κόστους, που σύμφωνα με τὸν Παπαζαχαρίου θα ἔφτανε τις 100 δραχμές.

5.12. **Ἐγγραφο του σχολάρχῃ Κορίνθου Νικολάου Χ. Αμβράζῃ προς τη Γενική Εφορεία των Αρχαιοτήτων και Μουσείων** (αρ. πρωτ. 52/16-4-1896) με το οποίο υποβάλλει ἀπόδειξη παράδοσης-παραλαβῆς ἀρχαιοτήτων ἀπὸ τις ἀνασκαφές της Ἀμερικανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στὴν Παλαιὰ Κόρινθο. Ο σχολάρχῃς και ἐπόπτης των ἀνασκαφῶν παραδίδει τις ἀρχαιότητες στον γυμνασιάρχῃ Νικόλαο Μαλαγαρδῆ, ἐπιμελητὴ τῆς ἐν Κορίνθῳ ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς, ἡ ὁποία προσωρινὰ τοποθετεῖται σε μια αἰθουσα του γυμνασιακοῦ καταστήματος μέχρι τὴ δημιουργία μουσείου.

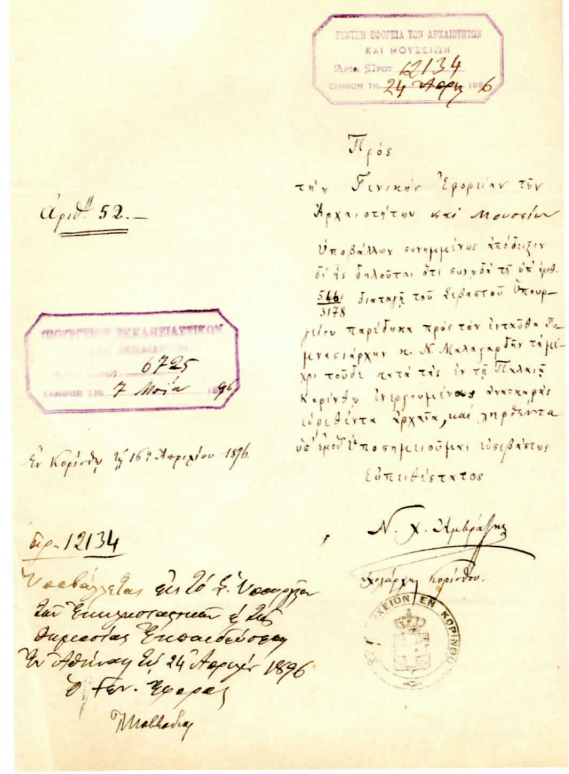
5.13. **Εγκύκλιος (αρ. 16613/23-7-1893) του υπουργεῖου των Ἐκκλησιαστικῶν και τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Περί ἐπιμελείας καὶ ἐπιτηρήσεως τῶν κατὰ τὸ κράτος ἀρχαιολογικῶν μνημείων καὶ συλλογῶν.** Ενδιαφέρον προκαλεῖ το προσωπικὸ ὅφος που υιοθετεῖ ο υπουργὸς Αθανάσιος Εὐταξίας για νὰ περιγράψῃ το πρόβλημα τῆς ἀρχαιοκαπηλίας ἀλλὰ και τὴν ἀνάγκη τῆς συνδρομῆς των εκπαιδευτικῶν στὴν ἐπιμέλεια ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν και τὴν ἐπιτήρηση ἀρχαιοτήτων ... πρωτίστως πάντων ἀποβλέπω εἰς ὑμᾶς τοὺς καθηγητὰς και διδασκάλους.

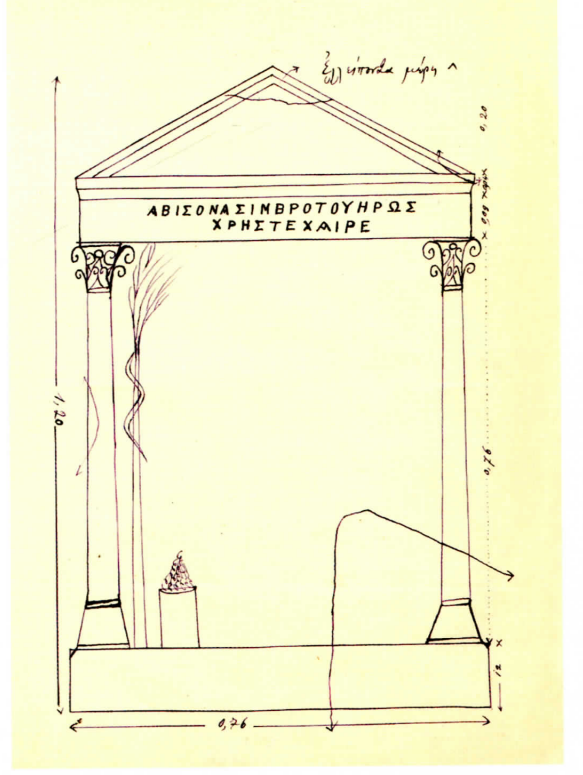
5.8

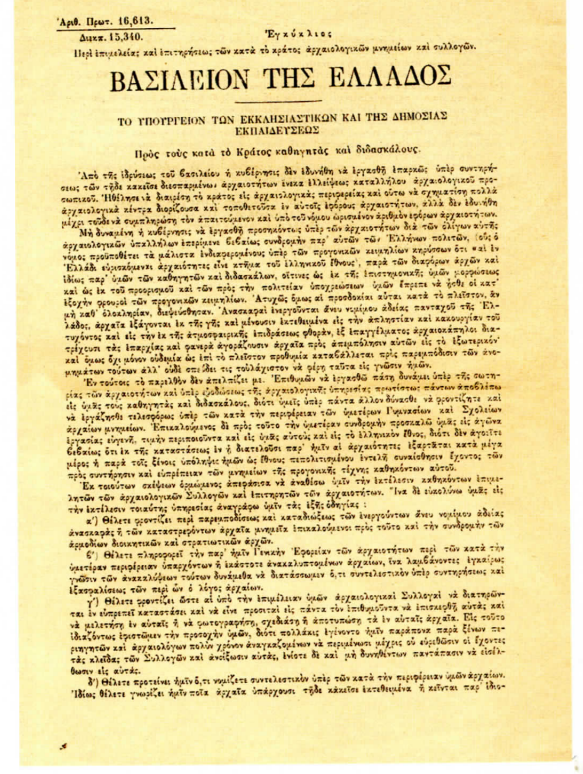
5.11 β1

5.12

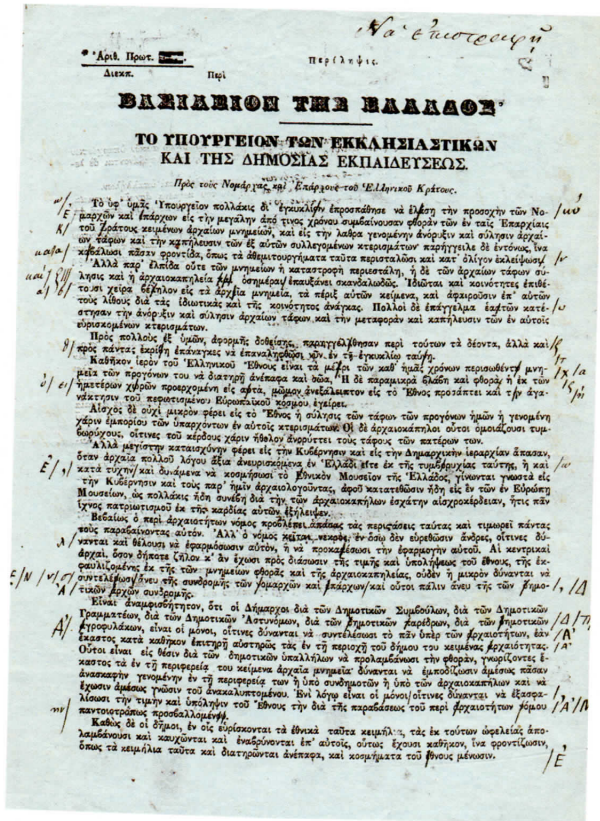

5.11 β2

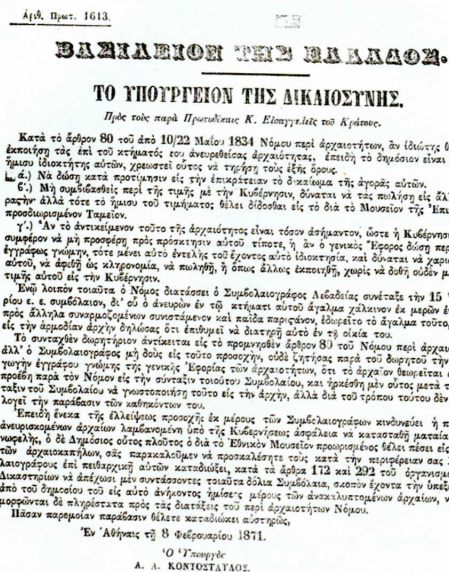

5.13

παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση Καβαδία) μπορεί να επηρεάσει, ως έναν βαθμό, τη σύνταξη νομοθετημάτων για τις αρχαιότητες και τη θεσμοθέτηση κανόνων για τη λειτουργία της, φαίνεται όμως ότι η Αρχαιολογική Υπηρεσία κατάφερε να διατηρεί σχετική αυτοτέλεια στην εκτέλεση του έργου της σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα.

6.5

6.6

11. Απόσπασμα από την εγκύκλιο προς τους Νομάρχες και Επαρχούς του Ελληνικού Κράτους (Οκτώβριος 1870).
12. Εγκύκλιος αρ. 953/23-6-1830, με σημαντικές και βασικές διατάξεις σε οκτώ άρθρα για την προστασία των αρχαίων.
13. Εφημερίς του Ηνωμένου Κράτους των Ιονίων Νήσων, αρ. 123/26-4-1847. Το Ηνωμένο Κράτος των Ιονίων Νήσων αναγνωρίστηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις στη συνδιάσκεψη της Βιέννης το 1815 και τέθηκε υπό την προστασία της Αγγλίας. Τα νησιά ενώθηκαν με τη μητέρα Ελλάδα το 1864.
14. Ο νόμος δημοσιεύτηκε κατά την περίοδο της θητείας του τότε Εφόρου των Αρχαιοτήτων της Ελλάδας Adolf Weissenburg.
15. Πρόκειται για το μετέπειτα (1844) υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, το οποίο, αρκετά αργότερα (24-4-1926), με νομοθετικό διάταγμα μετονομάστηκε σε υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Νόμοι

6.1. Νόμος της 10ης/22ας Μαΐου 1834 (ΦΕΚ 22/Α/16-6-1834), Περί των επιστημονικών και τεχνολογικών συλλογών, περί ανακαλύψεως και διατηρήσεως των αρχαιοτήτων και της χρήσεως αυτών. Υπήρξε δημιούργημα του αντιβασιλιά Georg L. von Maurer (Γκέοργκ φον Μάουρερ) και παρέμεινε, μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα, ο σημαντικότερος νόμος για την προστασία των αρχαιοτήτων, τις ανασκαφές, τη σύσταση μουσείων και τη δομή και λειτουργία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Επίσης, όριζε θέματα ιδιοκτησίας, διάθεσης και χρήσης των αρχαιοτήτων (με αναγνώριση των ιδιωτικών συλλογών, συνιδιοκτησία κράτους και ιδιωτών για αρχαιότητες σε ιδιωτικές εκτάσεις) και θεμελιώνει την προστασία των χριστιανικών και των μεσαιωνικών μνημείων.

6.2. Τεύχος του Περί Αρχαιοτήτων νόμου ΒΧΜΣ', το οποίο περιλαμβάνει τον νόμο ΒΧΜΣ' (2646) της 24ης Ιουλίου 1899 με τα κανονιστικά διατάγματα προς εκτέλεσή του. Το πνεύμα που διακατέχει τον δεύτερο αρχαιολογικό νόμο της χώρας γίνεται αντιληπτό αμέσως από το άρθρο 1, που όριζε με σαφήνεια ότι πάντα τα εν Ελλάδι ... εύρισκόμενα αρχαία, κινητά τε και ακίνητα, από των αρχαιοτάτων χρόνων και έφεξης, εἶνε ιδιοκτησία τοῦ Κράτους.

[Οι δύο πρώτοι αρχαιολογικοί νόμοι βρίσκονται εκτυπωμένοι σε χαρτόδετο τόμο με τον γενικό τίτλο Συλλογή Αρχαιολογικών Νόμων, Διαταγμάτων και Εγκυκλίων 1834-1905, ἐν Ἀθήναις 1892 [-1905], ο οποίος φυλάσσεται στο Αρχείο των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων. Το περιεχόμενό του αξίζει να μνημονευτεί περιληπτικά, καθόσον ο τόμος αυτός συγκεντρώνει όλα τα μέχρι την έκδοσή του νομοθετήματα, χωρισμένα κατά κατηγορίες. Περιλαμβάνει κυρίως τα παρακάτω θέματα: πρώτος νόμος περί αρχαιοτήτων του 1834 και νόμος ΒΧΜΣ', συμβάσεις με ξένες σχολές (Ολυμπία, Δελφοί), αναγκαστικές απαλλοτριώσεις, περί ανακαλύψεως και διατηρήσεως αρχαιοτήτων, Εθνικό Νομισματικό Μουσείο, περί συστάσεως Αρχαιολογικής Εταιρείας, ανέγερση Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, ίδρυση συλλογής προελληνικής τέχνης, περί μετονομασίας της Γενικής Εφορείας Αρχαιοτήτων, περί εκποιήσεως αρχαιοτήτων, περί Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου, αναστήλωση Ερεχθείου κ.ά. Επίσης, αναγράφονται τα ονόματα του (μέχρι τότε) επιστημονικού προσωπικού της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας].

6.3. Νόμος περί Αρχαιοτήτων. Ἐν Χανίοις, τύποις Κρητικῆς Πολιτείας 1899. Κατά το χρονικό διάστημα που ίσχυε στην Κρήτη το καθεστώς της αυτόνομης, προστατευόμενης από τις Μεγάλες Δυνάμεις, Πολιτείας, οργανώθηκε Αρχαιολογική Υπηρεσία με πρωτοβουλία του Στέφανου Ξανθουδίδη. Επίσης, δημοσιεύτηκε, τον Ιούνιο του 1899, το υπ' αρ. 24 Διάταγμα περί Αρχαιοτήτων, που αποτελεί το πρώτο νομοθετικό πλαίσιο προστασίας των αρχαιοτήτων στη μεγάλονησο. Η μέριμνα σύνταξης του σχεδίου του είχε ανατεθεί στον Π. Καβαδία από τον ύπατο αρμοστή Κρήτης πρίγκιπα Γεώργιο. Το διάταγμα αυτό, άρθρα του οποίου τροποποιήθηκαν με μεταγενέστερους νόμους, τον Ν. 189/1900 και τον Ν. 430/1901, αποτε-

λεί ουσιαστικά, με μικρές διαφοροποιήσεις και τροποποιήσεις, σύντηξη του ελλαδικού ΒΧΜΣ'.

6.4. Σχέδιο νόμου (1899) που φέρει, σε 6 άρθρα, προσθήκες στο Ν. ΑΦΛΒ της 28ης Μαΐου 1887 περί του προσωπικού της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Η έντυπη έκδοση του νομοσχεδίου, που τελικά ψηφίστηκε και δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 91/15-4-1900/ τ. Α', ως Νόμος ΒΨΛΒ', αναγράφει εκ παραδρομής τη χρονολογία 1999 αντί του 1899. Μπορεί, λοιπόν, να χαρακτηριστεί ως ένα σχέδιο νόμου εξαιρετικά «προχωρημένο» για την εποχή του!

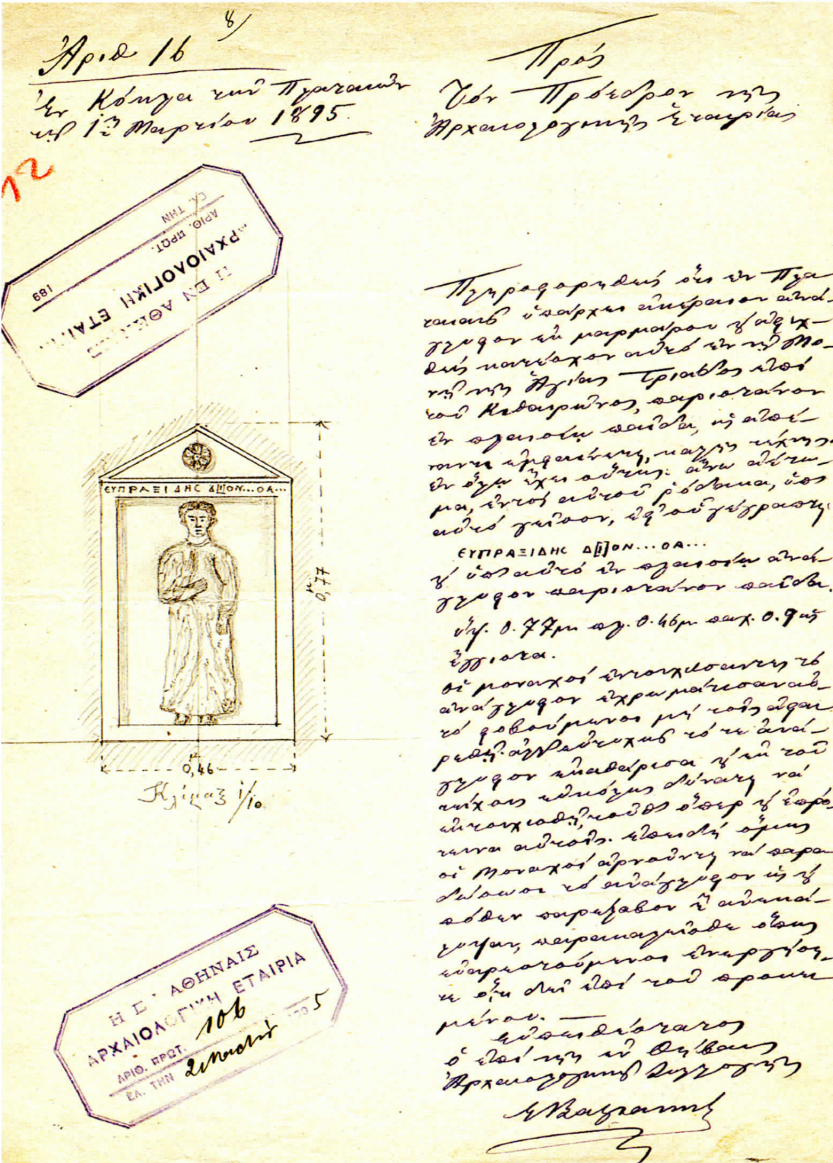
Εγκύκλιοι των υπουργείων Δικαιοσύνης και Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως

6.5. Τυπογραφικό δοκίμιο εγκυκλίου που απευθύνεται προς τους Νομάρχες και Επαρχούς του Ελληνικού Κράτους (Οκτώβριος του 1870). Στο δοκίμιο έχουν γίνει όλες οι απαραίτητες διορθώσεις για την τελική εκτύπωση της εγκυκλίου από το Εθνικό Τυπογραφείο. Για τον λόγο αυτόν, πάνω δεξιά σημειώνεται χειρόγραφα: Νὰ ἐπιστραφῇ. Επίσης, δεν αναγράφεται η ακριβής ημερομηνία, παρά μόνον ο μήνας και το έτος. Το περιεχόμενο της εγκυκλίου φυλάσσεται στο Αρχείο και σε χειρόγραφη μορφή. Μεταξύ των αναγραφόμενων νοθεσιών για τη φροντίδα των αρχαιοτήτων (προς περιστολή και της αρχαιοκαπηλίας) που οφείλουν να επιδεικνύουν οι κρατικοί λειτουργοί, γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στην συμπεριφορά των δημάρχων και τονίζεται ότι οί δήμοι, ἐν οἷς εύρίσκονται τὰ ἔθνικα ταῦτα κειμήλια, ... ἔχουσι καθήκον, ἵνα φροντίζωσιν, ὅπως τὰ κειμήλια ταῦτα καὶ διατηρῶνται ἀνεπαφῶ, καὶ κοσμήματα τοῦ ἔθνους μένωσιν.

6.6. Εγκύκλιος προς τους παρά Πρωτοδικαίς Κ. [υρίους] Εισαγγελεῖς τοῦ Κράτους με αρ. πρωτ. 1613/8-2-1871. Αναφέρεται στην εκποίηση αρχαιοτήτων από ιδιώτες με βάση τις διατάξεις του νόμου του 1834. Τονίζεται ότι ο ιδιώτης όφειλε να δώσει το δικαίωμα της αγοράς των αρχαιοτήτων κατά προτίμηση εντός της ελληνικής επικράτειας, να υπάρχει γνωμοδότηση του Γενικού Εφόρου και να προσεχτεί ιδιαίτερα το γεγονός, μήπως με κάποιες μεταβιβάσεις αρχαίων, ... ὁ δὲ Δημόσιος οὗτος πλούτος ὁ διὰ τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον προωρισμένος θέλει πέσει εἰς χεῖρας τῶν ἀρχαιοκαπήλων.

6.7. Εγκύκλιος, με αρ. πρωτ. 9012/3-6-2-1891, της Γενικής Εφορείας Αρχαιοτήτων και Μουσείων προς τους Εφόρους Αρχαιοτήτων, σχετικά με τις ανασκαφές από ιδιώτες σε ιδιόκτητα οικόπεδα. Ο Καβαδίας εξέδωσε τη συγκεκριμένη εγκύκλιο για να θέσει όρους και να ρυθμίσει διάφορες παρατυπίες, κυρίως όσον αφορούσε την αδειοδότηση των ανασκαφών και τη φύλαξη των ευρημάτων. Ο Γενικός Έφορος καταγγέλλει ότι όποιοι δεν αποδέχονται αυτούς τους όρους ἄδικον ἐπιδιώκουσι κέρδος δυνάμενον νὰ ἔχῃ ὡς συνέπειαν καὶ τὴν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ... φυγάδευσιν τῶν ἀρχαίων.

υποτέλειας, καθώς ο Γενικός Έφορος την έθεσε υπό τον έλεγχο του (1894). Από την περίοδο αυτή και μετά άρχισε να αναπτύσσεται η Αρχαιολογική Υπηρεσία και να περιορίζεται η δράση της Εταιρείας, αν και ο Καβαδίας επέκτεινε τις ανασκαφές που χρηματοδοτούσε το ίδρυμα στις νέες περιοχές της Ελλάδας και συνέχισε την παράδοση της Εταιρείας για την ίδρυση μουσείων σε επαρχιακές πόλεις. Το έργο της Εταιρείας υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικό και καθοριστικό για την καλλιέργεια της ελληνικής αρχαιολογικής επιστήμης κατά τον 19ο αιώνα. Η προσφορά της ανιχνεύεται στα πολυάριθμα τεκμήρια του Αρχείου των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων, που πιστοποιούν τη μεγάλη συμβολή της στην προστασία, την ανάδειξη και τη μελέτη της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

7.4

7.1. Οργανισμός του 1876. Ο Οργανισμός της Εταιρείας εγκρίθηκε με Β.Δ. στις 20-4-1862 και τροποποιήθηκε, μετά από Γενική Συνέλευση των μελών της, με άλλο Β.Δ. στις 29-5-1876.

7.2. Κατάλογος των αρχαιοτήτων στο Μουσείο της Χαιρώνειας (1872). Ο κατάλογος, που συνολικά αριθμεί 10 φύλλα, συντάχθηκε από τον Π. Σταματάκη στις 5-3-1872 και φέρει, σε ορισμένες σελίδες του, τη σφραγίδα της Εταιρείας. Στη σφραγίδα εικονίζονται η Ακρόπολη και το θέατρο του Διονύσου, παράσταση που προέρχεται από αθηναϊκό νόμισμα του 3ου αι. μ.Χ.

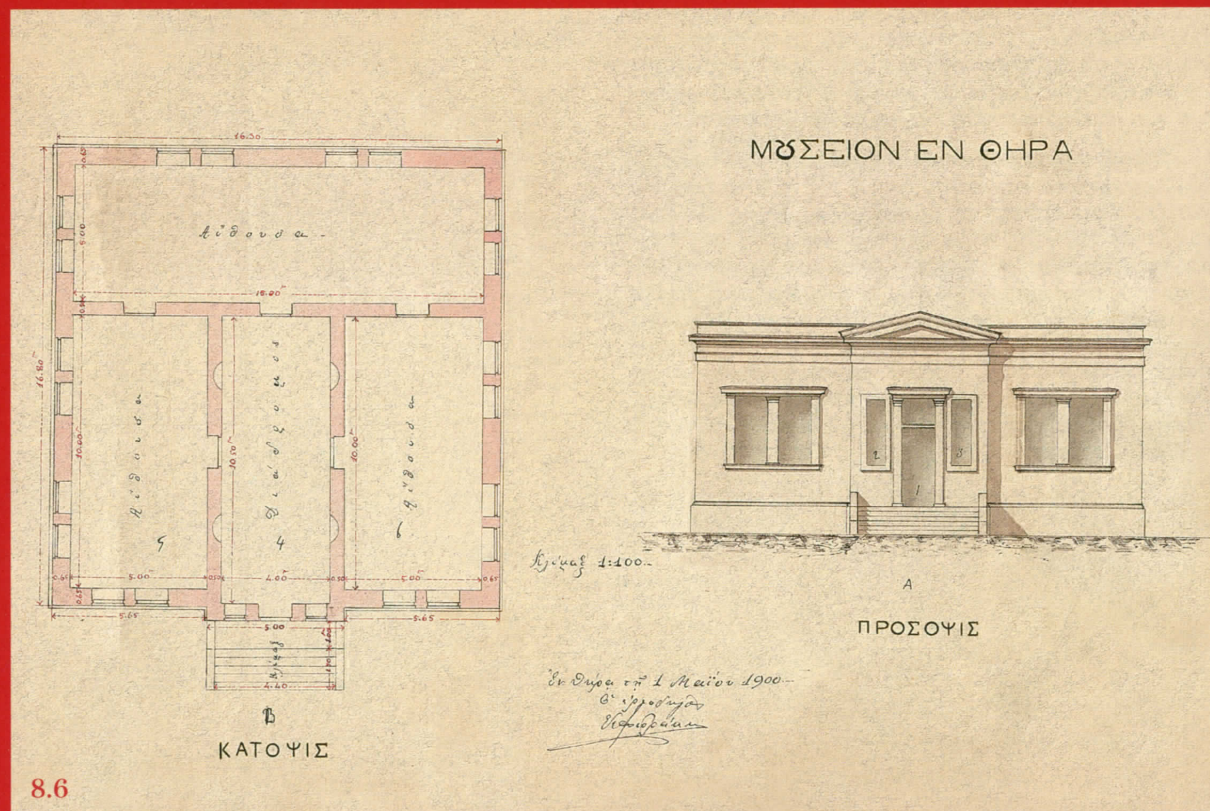
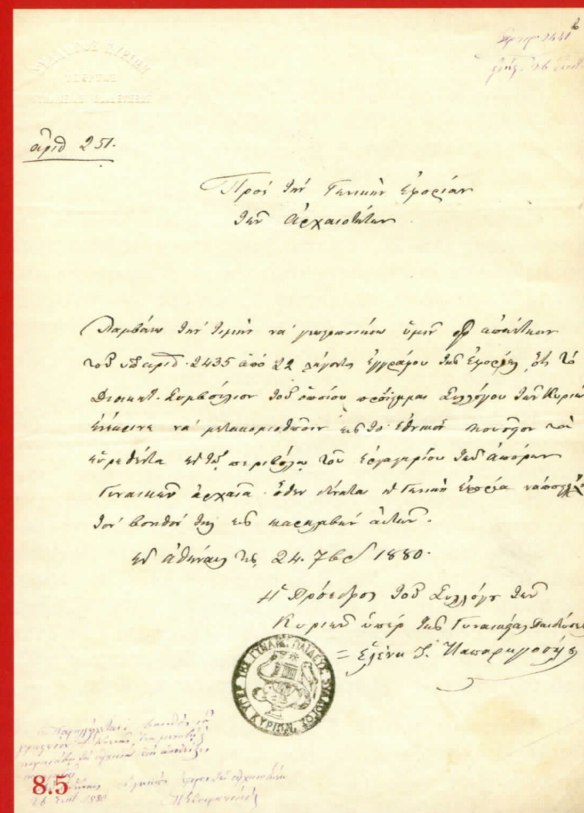
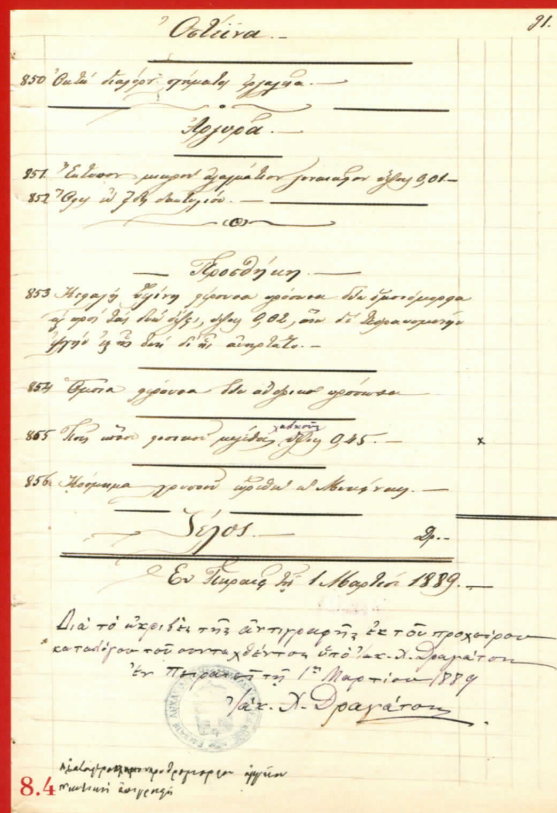
7.3. Η Αρχαιολογική Εφημερίδα του 1883. Πρόκειται για το πρώτο τεύχος της τρίτης περιόδου, του οποίου η τιμή πώλησης καθορίστηκε σε τέσσερις δραχμές. Η Αρχαιολογική Εφημερίς αποτελεί το επιστημονικό όργανο της Εταιρείας. Από το 1837 έως το 1860 (περίοδος πρώτη) εκδιδόταν από τη Γενική Εφορεία των Αρχαιοτήτων. Με Β.Δ. στις 2-3-1861, η έκδοσή της ανατέθηκε στην Εταιρεία (περίοδος δεύτερη, μέχρι το 1874). Επανεκδόθηκε το 1883. Οι τόμοι των ετών 1883-1923 ανήκουν στην τρίτη περίοδο, ενώ των ετών από το 1924 έως σήμερα στην τέταρτη περίοδο.

7.4. Αναφορά του Ε. Βάγιαννη (αρ. πρωτ. 16/1-3-1895). Ο εκπαιδευτικός, που ήταν υπεύθυνος για την αρχαιολογική συλλογή Θηβών, πληροφορεί τον πρόεδρο της Εταιρείας σχετικά με την ανεύρεση στην Ιερά Μονή Αγίας Τριάδας Κιθαιρώνας εντοιχισμένου επιτύμβιου αετωματικού αναγλύφου (με την επιγραφή ΕΥΠΡΑΞΙΔΗΣ...). Ο Βάγιαννης ζητά τη συνδρομή της Εταιρείας για την παραλαβή του αναγλύφου. Η αναφορά του διαβιβάζεται (αρ. πρωτ. 139/20-3-1895) στο υπουργείο των Εκκλησιαστικών για περαιτέρω ενέργειες.

7.5. Πίναξ των κερδησάντων αριθμών του Λαχείου των Αρχαιοτήτων της κληρώσεως της Α' τετραμηνίας του 1898 γενομένης τη 26 Απριλίου 1898. Με Β.Δ. στις 19-11-1874 ιδρύθηκε, για την ενίσχυση των εσόδων της Εταιρείας, το Λαχείον υπέρ των Αρχαιοτήτων αξίας ενός εκατομμυρίου δραχμών ή φράγκων. Η πρώτη κλήρωση πραγματοποιήθηκε το 1876. Στους τυχερούς δινόταν το ένα τρίτο των εισπράξεων και στους λαχειοπώλες προμήθεια 10%. Έως το 1880 πουλήθηκαν συνολικά 135.835 λαχνοί και έγιναν τέσσερις κληρώσεις. Τελικά, το 1905 συγχωνεύτηκε με το Λαχείον υπέρ του Εθνικού Στόλου.

ΠΙΝΑΞ				
των κερδησάντων αριθμών του Λαχείου των Αρχαιοτήτων της κληρώσεως της Α' τετραμηνίας του 1898 γενομένης τη 26 Απριλίου 1898.				
ΚΕΡΑΘΕΑΝΤΕΣ ΑΡΙΘΜΟΙ				
Ο πρώτος αριθμός	18,720	κερδάνων Δρ.	25,000	
Ο δεύτερος	335		3,000	
Ο τρίτος	26,242		3,000	
Ο τέταρτος	10,253			
Ο πέμπτος	18,166			
Ο έκτος	33,780		1,000	Εκκαστος
Ο έβδομος	63,613			
Οί κερδάνοντες ανά δραχμὰς 2500				
	1,158		25,268	
	2,146		42,829	
	4,030		50,512	
	6,841		67,204	
	24,917		67,962	
Οί κερδάνοντες ανά δραχμὰς 100				
1,042	14,424	29,533	49,786	63,535
1,402	13,908	33,117	51,112	64,078
1,961	18,197	33,251	51,770	65,444
3,481	19,358	35,739	52,554	66,239
3,810	19,598	36,003	53,772	66,727
4,209	21,224	36,638	54,233	66,968
4,262	21,536	39,071	54,311	67,081
4,341	22,207	39,329	56,071	67,268
4,565	22,950	40,505	56,439	69,661
4,846	23,190	41,222	56,715	69,743
5,910	23,282	41,529	56,935	71,355
7,299	23,351	42,359	57,386	71,653
7,419	25,090	44,705	57,808	71,872
8,315	27,509	45,286	58,270	71,900
8,683	27,621	45,340	58,472	72,042
9,776	27,735	47,460	59,341	73,034
11,049	27,998	47,730	60,125	73,232
11,804	28,486	47,823	61,867	73,698
12,330	28,585	47,849	62,067	74,414
13,435	28,628	49,732	62,855	74,887

7.5

8.

Σοφία Φραγκουλοπούλου

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ ΤΟΥΣ

Ἀπαγορεύεται ἐν τοῖς Μουσείοις ἡ χειραψία τῶν ἀρχαίων καὶ τὸ κάπνισμα καὶ ἡ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν αὐτοῖς τε καὶ ἐν τῇ Ἀκροπόλει διατριβὴ ἄνευ σκοποῦ τινος σπουδῆς, ἀλλ' ἀπλῶς ἐξ ἀδιαφορίας ἢ διασκεδάσεως ἔνεκα.¹⁷

Η μέριμνα για τις αρχαιότητες αρχίζει ήδη από τα προεπαναστατικά χρόνια. Συστηματοποιείται επί Καποδίστρια και επεκτείνεται με το έργο των πρώτων Εφόρων, των επιμελητών, καθώς και των φυλάκων αρχαιοτήτων στο ανεξάρτητο πια ελληνικό βασίλειο. Το ενδιαφέρον αρχικά επικεντρώνεται στην περισυλλογή των αρχαίων, με σκοπό τη διάσωσή τους. Ακολουθεί η καταγραφή, η ταξινόμηση και τέλος η έκθεσή τους στο κοινό.

Οι πρώτες επισκέψιμες αρχαιολογικές συλλογές φιλοξενούνται για μεγάλο διάστημα σε δημόσια κτήρια, αρχής γενομένης από τον Ναό του Ηφαίστου στο Θησείο, αλλά και σε σχολεία, εκκλησίες, δημαρχεία. Οι τρόποι συγκρότησής τους ποικίλλουν: τα ευρήματα προέρχονται από ανασκαφές που διενεργούνται συστηματικά, από ανευρέσεις, δηλαδή από τυχαία ευρήματα που εντοπίζονται κατά την ανέγερση οικοδομών ή την εκτέλεση δημόσιων έργων, από δωρεάς ντόπιων, ομογενών και ξένων συλλεκτών, από αγορές συλλογών ή και μεμονωμένων αντικειμένων, από κατασχέσεις στα τελωνεία και στους σιδηροδρομικούς σταθμούς, καθώς και από ανταλλαγές αντικειμένων με άλλα προερχόμενα από μουσεία του εξωτερικού.¹⁸

Η οργάνωση και η λειτουργία των μουσείων θεσμοθετήθηκαν με τις διατάξεις του νόμου της αντιβασιλείας του 1834 καθώς και του νόμου ΒΧΜΓ' του 1899, που όμως δεν εφαρμόστηκαν εξ ολοκλήρου, όπως προκύπτει από τις πολυάριθμες επεξηγηματικές εγκυκλίους.¹⁹ Τα νομοθετήματα αυτά αφορούσαν το ωράριο επίσκεψης, την έκδοση εισιτηρίων, τη φύλαξη, τη χρηματοδότηση, την εκθεσιακή πρακτική, τη σύνταξη καταλόγων, τη μισθοδοσία του προσωπικού και τα λειτουργικά έξοδα των κρατικών μουσειακών ιδρυμάτων.

Τα αρχαιολογικά μουσεία έμπλεα διδακτισμού και εμπορούμενα από τις βινκελμανικές αρχές της ιστορίας της τέχνης κυριαρχούν στο μουσειακό τοπίο του 19ου αιώνα, έχοντας ως στόχο την γενικήν διάδοσιν αρχαιολογικών γνώσεων και ανάπτυξιν έρωτος πρὸς τὰς καλὰς τέχνας.²⁰ Ωστόσο δεν πρέπει να παραλειφθεί το ιδιαίτερα πρώιμο –βαυαρικής εμπνεύσεως– ενδιαφέρον για τις τεχνολογικές συλλογές και τα αντικείμενα φυσικής ιστορίας.²¹ Τέλος, η μέριμνα για τα λείψανα του μεσαιώνος²² αντανακλά την ευρωπαϊκή ρομαντική στροφή που αναζητά τεκμήρια καταγωγικής σύνδεσης με το πρόσφατο ιστορικό παρελθόν.

Ο κρατικός μηχανισμός συμβαδίζει με την ιδιωτική πρωτοβουλία²³ στη δημιουργία των πρώτων συλλογών με αρχαιότητες της κλασικής εποχής, υπό την ισχυρή επίδραση του νεοκλασικισμού. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο και με τις υπόλοιπες συλλογές,²⁴ που συνδέονται τόσο με τις φυσικές επιστήμες όσο και με την αφύπνιση του ιστορικού ενδιαφέροντος. Οι τελευταίες συγκροτούνται κατά κανόνα από ιδιώτες και παραχωρούνται βαθμιαία στο κράτος, ιδίως μετά τα μέσα του αιώνα.

Οι βοτανικές, ζωολογικές, ανθρωπολογικές, ορυκτολογικές και παλαιοντολογικές συλλογές της Φυσιόγραφικης Εταιρείας, που παραχωρήθηκαν στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, με την ίδρυσή του το 1837, δημιούργησαν αρχικά μικρούς μουσειακούς πυρήνες που συνέβαλλαν επικουρικά στην πανεπιστημιακή διδασκαλία, ενώ προοδευτικά μουσειοποιήθηκαν για να θεωρηθούν εντέλει «εθνικά κειμήλια». Από το 1882 το μουσείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας, το οποίο συγκέντρωνε τα είς τὸν μεσαιωνικόν

καὶ τὸν μετὰ ταῦτα βίον τοῦ ἔθνους ἀναγόμενα ἀντικείμενα, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση καὶ τῆς χερδερικῆς διδασκαλίας, ἐγίνε προσιτὸ στο κοινόν. Λίγο αργότερα, τὸ 1884, ἰδρύθηκε ἡ Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία ποὺ στόχο εἶχε τὴν περισυλλογὴ βυζαντιανῶν καὶ χριστιανικῶν κειμηλίων. Τέλος, στο γύρισμα τοῦ αἰῶνα, τὸ κληροδότημα τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου καὶ ἡ συλλογὴ τοῦ ἀποτελούμενη ἀπὸ σύγχρονα ἔργα ζωγραφικῆς ἔθεσε τὰ θεμέλια τῆς κατοπινῆς Εθνικῆς Πινακοθήκης.²⁵

Ἡ πληθώρα τῶν νέων ευρημάτων καὶ ἀποκτημάτων, ἡ συγκρότηση τῶν νέων ἐπιστημονικῶν ἀντικειμένων, ἡ σύνδεση με τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὶς ἀλυστρωτικὲς βλέψεις ἀπὸ τὴν μια ἀλλὰ καὶ τὴ ταυτόχρονη ἀνάγκη ἐμπέδωσης τῆς νεοτερικῆς ταυτότητάς ἀπὸ τὴν ἄλλη λειτουργήσαν συγκρουσιακά, πλην ὁμως προωθητικά, ὡς πρὸς τὴ δημιουργία τῶν πρώτων μουσειακῶν καταστημάτων.

8.1. Το επονομαζόμενο «Ἀθηνά του Βαρβακείου» ἀγαλματίδιο ὕψους 1,05 μ. ἀποκαλύφθηκε τυχαία κατὰ τὴ διάνοιξη οδοῦ κοντὰ στο Λύκειο Βαρβάκειο, σύμφωνα με τὴν ἀναφορὰ τοῦ Παναγιώτη Ευστρατιάδη (αρ. πρωτ. 2466/31-12-1880). Ἡ εἶδση πῆρε μεγάλες διαστάσεις στὸν Τύπο. Ενδεικτικὸ εἶναι τὸ ποιητικό-πολιτικό σχόλιο τοῦ Γεωργίου Σουρή: *Εὐρέθη καὶ ἡ Ἀθηνᾶ Πανέλληνες χαρήτε! / Μὰ τὴ στιγμή ποῦ ἐβγαίνει ἀπὸ τὴ γῆ, τί φρίκη! / Ἐσπασε τὸνα χέρι τῆς, ὅπου βαστᾷ τὴ Νίκη.... / Μέγα σημεῖον τῶν καιρῶν καὶ τοῦτο ἐξηγεῖται.* (Μη Χάνεσαι, φ. 118, 21-12-1880, σ. 3).

8.2. Αντίγραφο φωτογραφίας τῆς «Ἀθηνᾶς τοῦ Βαρβακείου». Τὸ ἔργο χρονολογεῖται γύρω στα 200-250 π.Χ. Πρόκειται γιὰ ἀντίγραφο τοῦ πρωτότυπου φειδιακοῦ ἔργου ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο, ποὺ τοποθετήθηκε στὸν Παρθενῶνα τὸ 438 π.Χ. [Προέλευση: Εθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀθῆνας]

8.3. Εὐρεση ἀρχαίου ἀναγλύφου στὸ Μοναστηράκι κατὰ τὶς ἐργασίες ἐπέκτασης τῆς σιδηροδρομικῆς

γραμμῆς Ἀθηνῶν-Πειραιῶς, τὸ ὁποῖο διεκδικεῖ ὁ εφημέριος, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἀνήκει στὴν ἐκκλησία (αρ. πρωτ. 9473/1-2-1892). Ὁ Παναγὴς Καββαδίας ζητᾷ τὴ συνδρομὴ τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν προκειμένου νὰ διασφαλίσῃ τὴ μεταφορὰ τοῦ ἀρχαίου στο Εθνικὸ Μουσεῖο. Στὸ ὀπισθόφυλλο τῆς ἰδίας ἐπιστολῆς ἡ ἀπάντηση τοῦ διοικητῆ τῆς ἀστυνομίας καὶ ἡ μεταφορὰ τοῦ ἐνυπόματος στο Μουσεῖο ἀπὸ τὸν βοηθὸ τῆς Γενικῆς Εφορείας Ἀπόστολο Κτενά.

8.4. Ἰδιωτικὴ ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μελετόπουλου, ὁ ὁποῖος διετέλεσε Ἀ' πάρεδρος ἐπὶ δημορχίας Θ. Ρετσίνα στὸν Πειραιᾶ. Ὁ κατάλογος τῆς συλλογῆς συνταχθεὶς ἐντολῇ τῆς γενικῆς Εφορείας τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ Μουσείων τοῦ Κράτους ὑπὸ Ἰακώβου Χ. Δραγάτη ἀριθμεῖ 856 λίθινα, πήλινα, γυάλινα, οστέινα, ἀλαβάστρινα, μολύβδινα, χάλκινα καὶ χρυσὰ ἀντικείμενα καὶ ἀγοράστηκε ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως με σκοπὸ νὰ κατατεθεῖ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ (αρ. πρωτ. διαβιβαστικὸ 168/7-3-1890).

17. Απόσπασμα ἀπὸ τὴ γνωστοποίηση τῆς Γενικῆς Εφορείας Ἀρχαιοτήτων εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὰ Μουσεία. Τὸ ἐν λόγω κείμενο με οδηγίες «καλῆς συμπεριφοράς» ἐκδόθηκε στα ἐλληνικά καὶ στα γαλλικά καὶ ἔχει ἡμερομηνία 19-7-1886.
18. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Επιτροπὴ, ποὺ συστάθηκε με τὸ Β.Δ. 11-8-1899, γνωματεύει σε πολλὲς συνεδριάσεις τῆς γιὰ ἀρχαιότητες ποὺ εὐρέθησαν ὡς ἄνευ σημασίας διὰ τὰ Μουσεία τοῦ Κράτους καὶ ὡς ἐκ τούτου δύνανται νὰ ἐξαχθῶσιν εἰς τὸ Ἐξωτερικόν.
19. Συμπληρωματικὰ ἀναφέρεται ὅτι ἡ τρικοῦπεια διακυβέρνηση ἐπιχείρησε νὰ προσδώσῃ πολιτισμικὴ διάσταση στὴν ἐθνικὴ πολιτικὴ, ὅπως προκύπτει ἀφενὸς ἀπὸ τὴ μετονομασίαν τῆς Γενικῆς Εφορείας Ἀρχαιοτήτων σε Γενικὴ Εφορεία Ἀρχαιοτήτων καὶ Μουσείων καὶ αφετέρου ἀπὸ τὴ μετονομασίαν τοῦ κεντρικοῦ δημόσιου μουσείου τῆς Ἀθῆνας σε Εθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο (Β.Δ. 19-4-1888).
20. Βλ. ἀρθρο 2, Β.Δ. 25-11-1885.
21. Βλ. νόμος 10/22-5-1834.
22. Βλ. Β.Δ. 1/19-12-1837.
23. Ἡ ἰδρυση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἐγίνε με τὸ Β.Δ. 15/27-1-1837.
24. Ἢδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κυριακοῦ Πιττάκη ἔχομε σποραδικὰς ἐνέργειες περισυλλογῆς οστῶν ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὰς στὴν Ἀκρόπολη (1842), καθὼς καὶ μαρμάρινων μελῶν χριστιανικῶν ἢ βυζαντινῶν χρόνων.
25. Β.Δ. 18-9-1897.

8.5. Το Διοικητικὸ Συμβούλιο τοῦ Συλλόγου Κυριῶν ὑπὲρ τῆς γυναικείας ἐκπαιδεύσεως δωρίζει ἀρχαιότητες ποὺ βρέθηκαν στὸν περίβολο τοῦ ἐργαστηρίου ἀπὸ τῶν γυναικῶν, προκειμένου νὰ κατατεθοῦν στο Εθνικὸ Μουσεῖο. Ἐπιστολὴ πρὸς τὴ Γενικὴ Εφορεία (αρ. πρωτ. 251/24-9-1880).

8.6. Κάτοψη καὶ ὄψη τοῦ ἀρχαιολογικοῦ μουσείου στα Φηρά. Ἀρχιτεκτονικὸ σχέδιο με ἡμερομηνία 1-5-1900. Τὸ μουσεῖο οἰκοδομήθηκε προκειμένου νὰ στεγάσῃ τὶς ἀρχαιότητες τῆς κλασικῆς θήρας, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν κατὰ τὶς ἀνασκαφὰς τοῦ Πρώσου βαρόνου Hiller von Gaertringen. Τὴν ἐντύπωση ποὺ προξένησαν τὰ πλοῦσια ευρήματα τῆς δωρικῆς πόλης συνοψίζει ἡ ἐκφραση τοῦ Θεόδωρου Δηλιγιάννη: *Ἡ θήρα ὑπῆρξεν ἡ θύρα τοῦ πολιτισμοῦ.*

8.7. Αντίγραφο φωτογραφίας ἀπὸ τὸ ἀρχαιολογικὸ μουσεῖο Ἀρχαίας θήρας. Ἐξωτερικὴ ἀποψη. [Προέλευση: Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο, DAI-ATH-Thera-0317]

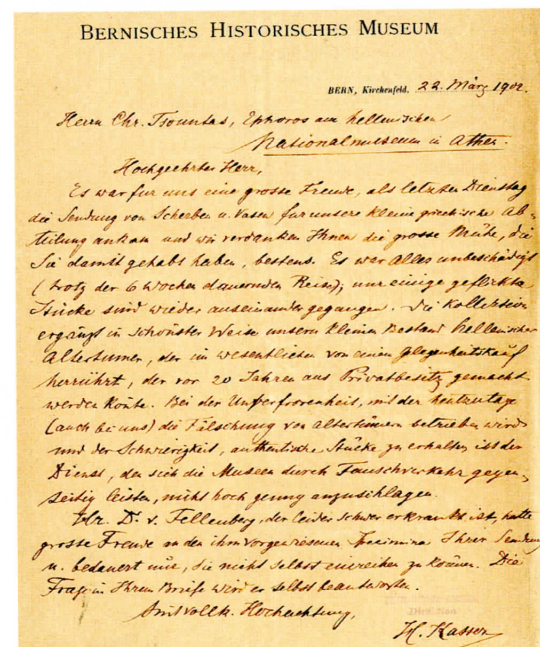
8.8. Αντίγραφο φωτογραφίας ἀπὸ τὸ ἀρχαιολογικὸ μουσεῖο Ἀρχαίας θήρας. Ἐσωτερικὴ ἀποψη μιᾶς αἵθουσας ἐντὸς τῆς ὁποίας τὰ ἀγγεῖα εἶναι τοποθετημένα κατὰ παράταξιν καὶ κατὰ πάσα πιθανότητα βάσει χρονολογικῆς καὶ τυπολογικῆς σειράς. Τυπικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἐν λόγω ἐκθεσιακῆς πρακτικῆς, ποὺ προσδίδει στὸν χώρο τὰ χαρακτηριστικὰ ἀποθήκης, εἶναι ἡ συσσώρευση καὶ ἡ ἐναπόθεση τῶν ἀντικειμένων σε κάθε

ελεύθερη ἐπιφάνεια (τραπέζι, ὀρθιες γυάλινες προθήκες, πάτωμα) με ὑποτυπώδη ὑπομνηματισμὸ (καρτέλες πάνω στα ἀγγεῖα). [Προέλευση: Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο DAI-ATH-Thera-0330]

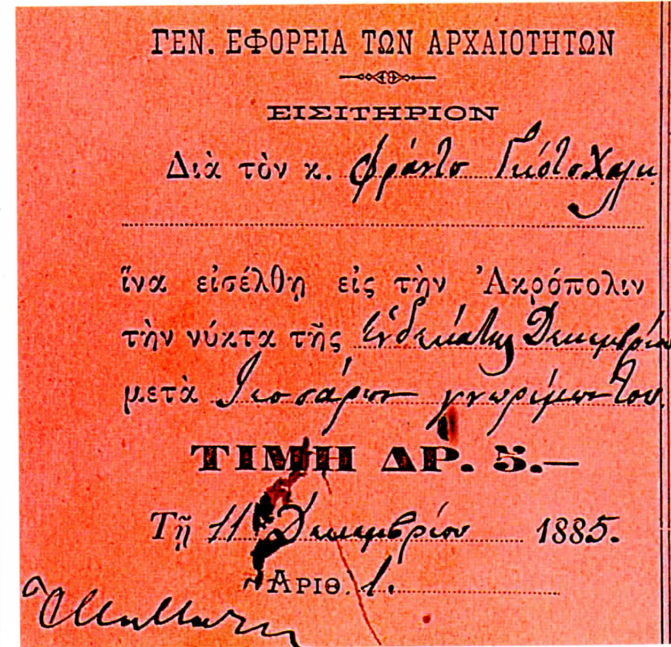
8.9. Ὁ Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων Χρήστος Τσουντας διαβιβάζει στο ὑπουργεῖο ἐπιστολὴ τοῦ διευθυντῆ τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Βέρνης, με τὴν ὁποία ἐνημερώνει ὅτι τὸ ἐλβετικὸ μουσεῖο παρέλαβε τὰ ἀγγεῖα καὶ τεμάχια ἀγγείων, ποὺ στάλθηκαν σε ἀντάλλαγμα τῶν ἐλβετικῶν ἀρχαιοτήτων, πρὸ καιροῦ δωρηθέντων τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ (15-3-1902).

8.10. Ὁ διευθυντὴς τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Βέρνης Karl Hermann Kasser με ἐπιστολὴ τοῦ ευχαριστεῖ θερμὰ τὸν Ἐφορο τοῦ Εθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἀντικειμένων πρὸς ἐμπλουτισμὸ τῆς μικρῆς ἐλβετικῆς συλλογῆς ποὺ ἔχει σχηματιστεῖ τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια ἀπὸ δωρεὰς (22-3-1902).

8.11. Δέση ἐισιτηρίων γιὰ τὶς νύχτες με πανσέληνο στὴν Ἀκρόπολη. Σύμφωνα με τὸ ἀρθρο 6 τοῦ ἀπὸ 25-11-1885 Β.Δ. Περὶ διοργανισμοῦ τῶν ἐν Ἀθῆναις Μουσείων, ἡ ἐπίσκεψις στὴν Ἀκρόπολη τὴ νύχτα με πανσέληνο δὲν ἔχει σκοπὸ τὴν τῶν μνημείων σπουδὴν καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἐπιτρέπεται σε κανέναν νὰ εἰσέρχεται χωρὶς ἐισιτήριον. Ἡ τιμὴ τοῦ ὀρίζεται στὶς πέντε δραχμὲς καὶ ἰσχύει τὸ πολὺ γιὰ πέντε άτομα.

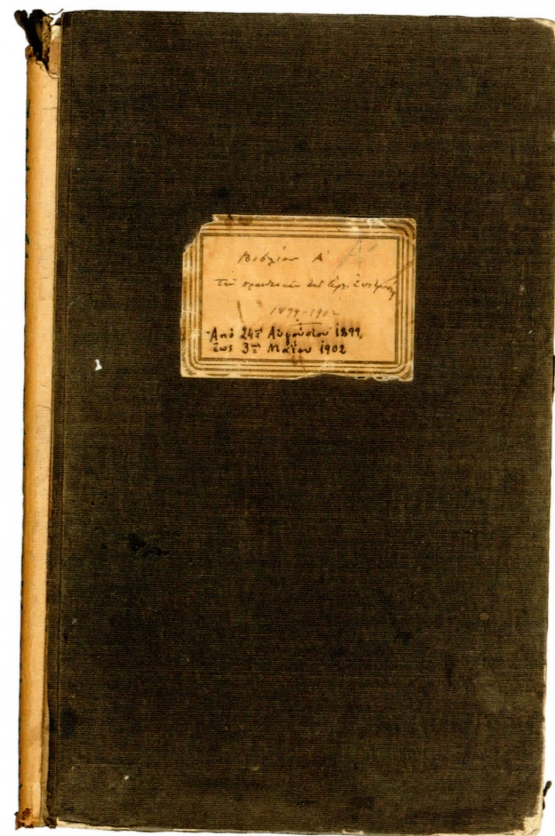
8.10

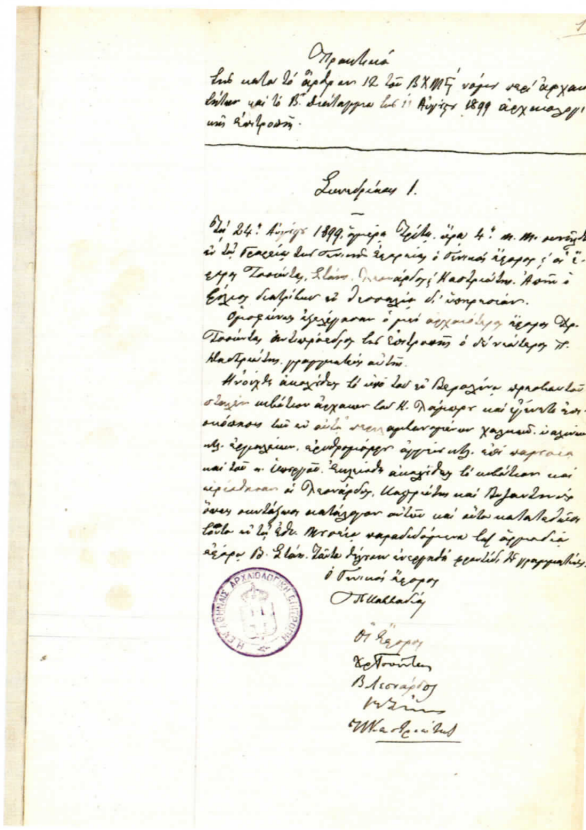
8.11

να αποτρέψει τις πάμπολλες λαθρανασκαφές σε όλη τη χώρα (στην Αττική, την Κορινθία και τη Βοιωτία δρούσαν σπείρες αρχαιοκαπήλων με την ανοχή των τοπικών αρχών), αλλά και να προλάβει με κατασχέσεις τις παράνομες εξαγωγές αρχαιοτήτων. Παράλληλα, ήταν δική της ευθύνη να διαφυλάξει αποτελεσματικά από τις κλοπές τα εϋμετακόμιστα αρχαία των συλλογών και των Μουσείων, καθώς και τα μνημεία που παρέμεναν στους χώρους των ανασκαφών.

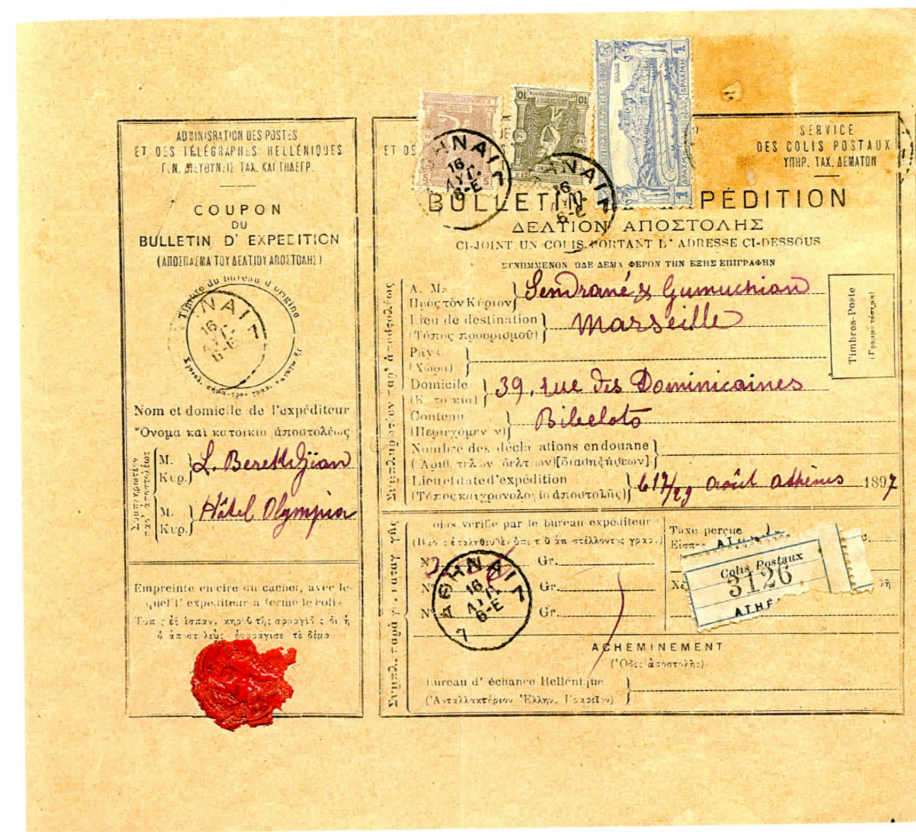
Αξίζει τέλος να σχολιαστεί ο εντυπωσιακός αριθμός δημοσιευμάτων στον Τύπο της εποχής στα οποία αποτυπώνεται ως έναν βαθμό και η άποψη της κοινής γνώμης. Σε αυτά καταγγέλλεται η ανεξέλεγκτη δράση τυμβωρύχων και αρχαιοπωλών, ενώ παράλληλα ζητείται επιτακτικά η λήψη δραστηρίων μέτρων για την περιστολή του φαινομένου, το οποίο δυστυχώς συνεχίζεται έως τις μέρες μας.

9.1

26. Από επιστολή Ελλήνων του Μονάχου προς τον διάδοχο Κωνσταντίνο για τη λήψη άμεσων μέτρων κατά της αρχαιοκαπηλίας, Μάιος 1899 (αρ. τευχηρίου 9.6 του παρόντος καταλόγου).
27. Χαρακτηριστικό για την αρχαιοκαπηλία της περιόδου είναι σχόλιο του Κλέωνα Ρ. Ραγκαβή το 1899, πρεσβευτή της Ελλάδας στο Βερολίνο: Γνωστόν ἐστίν ὅτι ἡ κακουργία αὕτη ἐνέπλησε τὰ Εὐρωπαϊκὰ Μουσεία τιμαλφῶν κειμηλίων τῆς προγονικῆς ἀριστοτεχνίας, ἐχόντων ἀξίαν ἀσυγκρίτως ἀνωτέραν τοῦ ὅλου δημοσίου ἡμῶν χρέους (από την με αρ. 229/6-6-1899 επιστολή του προς τον υπουργό επί των Εξωτερικών Α. Ρωμάνο, η οποία φυλάσσεται στο Αρχείο των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων).
28. Από την με αρ. 11538 Εγκύκλιο (30 Αυγούστου 1899) του υπουργού Α. Ευταξία, που είχε τίτλο 'Οδηγία περί ἐφαρμογῆς τοῦ περὶ ἀρχαιοτήτων ΒΧΜΓ νόμου.
29. Από έγγραφο του Γενικού Εφόρου Π. Καββαδία για τη δράση αρχαιοκαπήλων στην Κόρινθο (αρ. τευχηρίου 9.10 του παρόντος καταλόγου).

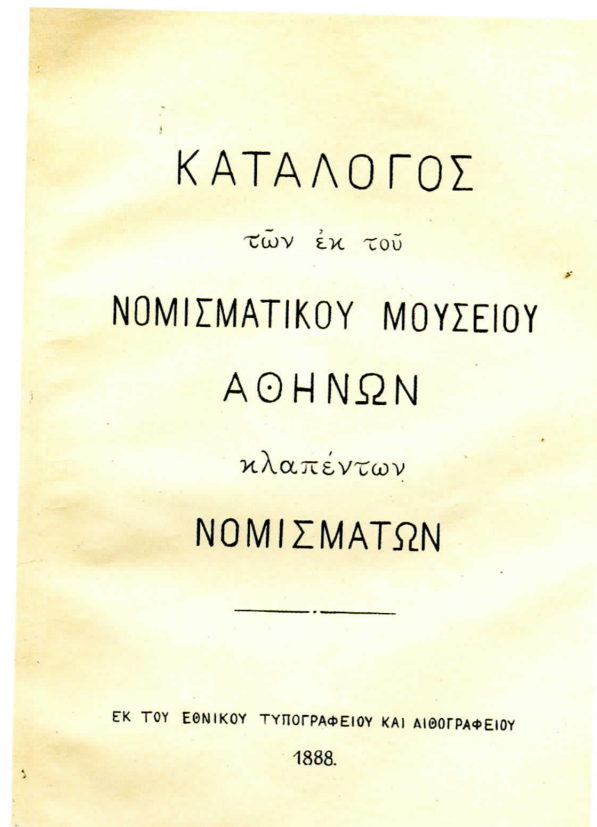
9.2

9.1. Βιβλίο Α' των Πρακτικών της Αρχ. Επιτροπής 1899-1902. Συνεδρίαση 1η (24-8-1899). Η Αρχαιολογική Επιτροπή που συγκροτήθηκε επί Π. Καββαδία είχε τις αρμοδιότητες του σημερινού Αρχαιολογικού Συμβουλίου. Στην 1η συνεδρίασή της εξέτασε την υπόθεση της κατάσχεσης στο Βερολίνο ενός μεγάλου κιβωτίου με αρχαιότητες και παραλήπτη τον γνωστό γιατρό Κων/νο Λάμπρο. Η Υπηρεσία είχε πετύχει, σε συνεργασία με το υπουργείο των Εξωτερικών και την Αρχαιολογική Εταιρεία, την επιστροφή των αρχαίων. Ήνοιχθη άκολούθως τὸ ὑπὸ τοῦ ἐν Βερολίνῳ πρεσβευτοῦ σταλὲν κιβώτιον ἀρχαίων τοῦ Κ. Λάμπρου καὶ ἐγένετο ἐπισκόπησις τῶν ἐν αὐτῷ περιλαμβανομένων χαλκῶν, ὑαλίνων κτλ. ἐργαλείων, ἐρυθρομόρφου ἀγγείου κτλ. ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ κ. Υπουργοῦ. Περιλαμβανόντας, μετὰξὺ ἄλλων, ἕναν ἰδιαίτερα μεγάλο αριθμὸ ἱατρικῶν ἐργαλείων, ἡ γνωστὴ ὡς Συλλογὴ Κων/νου Λάμπρου, ἀποτελεῖ σήμερον ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ἀποκτήματα τῆς Συλλογῆς Χαλκῶν καὶ ἐκτίθεται στὸ Εθνικὸν Αρχαιολογικὸν Μοῦσεῖον.

9.2. Δελτία αποστολῆς ταχυδρομικῶν δεμάτων με προορισμὸ τῆ Μασσαλίας, κατασχεθέντα στὸ ταχυδρομείο Πειραιᾶ (δελτίο αρ. 3126/16-8-1897). Τα δέματα

κατασχέθηκαν με την υπόνοια ὅτι περιείχαν ἀρχαιότητες καὶ στάλθηκαν στὸν ὑπουργεῖο των Ἐκκλησιαστικῶν, συνοδευόμενα ἀπὸ τὸ ὑπ' αρ. 25827/16-9-1897 ἐγγραφο τοῦ Ταχυδρομείου Πειραιῶς καὶ ἀπὸ σύντομη ἀναφορά τοῦ Ἐπιμελητοῦ τῶν ἐν Πειραιεὶ ἀρχαιοτήτων Ἰακώβου Δραγάτη. Τα στοιχεία των δελτίων εἶναι τυπωμένα στα ἐλληνικά καὶ τα γαλλικά καὶ ἀναφέρουν ὡς περιεχόμενον *Bibelots*. Ὡστόσο, ἡ εξέταση των ἀντικειμένων ἔδειξε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἀπομιμήσεις ἀρχαίων, ὁπότε καὶ ἐπεστράφησαν.

9.3. Σχέδιο ἐγγράφου τοῦ Κ. Πιττάκη πρὸς τὸν ὑπουργεῖο των Ἐκκλησιαστικῶν γιὰ τὶς ἀρχαιοκαπηλικές δραστηριότητες ξένων στὴν Ελλάδα (αρ. πρωτ. 2185/22-11-1845). Εντυπωσιάζει ἡ παρρησία με τὴν ὁποία ὁ Πιττάκης θίγει τὸ ἀκανθῶδες αὐτὸ θέμα: Πολοὶ τῶν παρεπιδημούντων ἐνταῦθα ξένων δὲν παύουσι καθεκαστὴν σχεδὸν νὰ ἐξαγῶσιν παρανόμως ἀρχαιότητες παντοιοτρόπως ἐκτὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ... Ἄς δοθῶσιν αἱ σφοδρότεραι διαταγαὶ εἰς τὰς διαφόρους ἀρχὰς τοῦ κράτους, νὰ προσέχῳσιν ἐπιμελῶς ... ἄς γένῃ δὲ καὶ εἰς τοὺς παρεπιδημούντας ἐνταῦθα ξένους ἡ παρατήρησις ὅτι παρανομοῦσιν καὶ ἀδικοῦσιν τὸ ἔθνος τῶν Ἑλλήνων ὑστεροῦντες τοῦτο τῶν προγο-

9.7

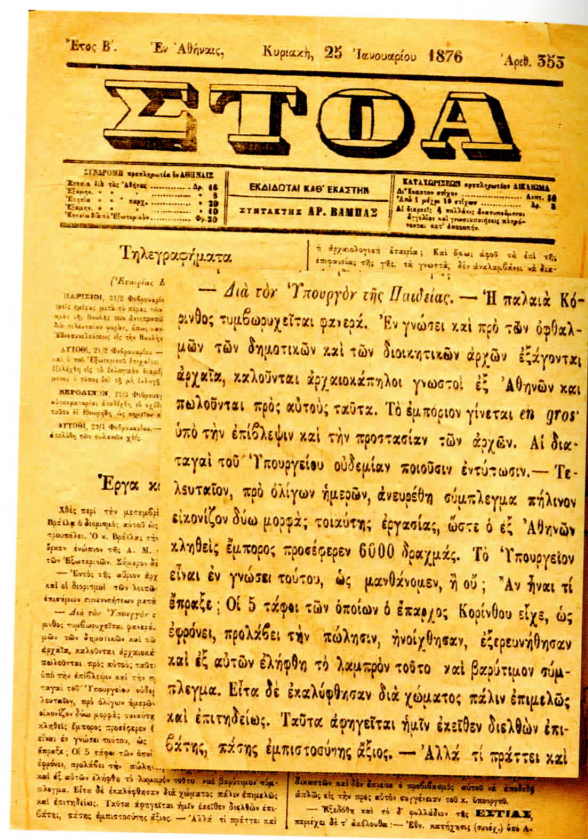
νικῶν του μνημείων διὰ νὰ πλουτίσουν παρανόμως τὰς πατρίδας των.

9.4. Σχέδιο εγγράφου του Π. Ευστρατιάδη προς το υπουργεῖο των Εκκλησιαστικῶν σχετικά με ἀπόπειρες κλοπῆς ἀρχαίων (αρ. πρωτ. 3160/26-11-1863). Ἀδιαλείπτως συμβαίνουν ἀπόπειραι κλοπῆς εἰς ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς συλλογαῖς τῆς στοᾶς τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τοῦ πυργίου τῶν ἀνέμων. Τούτου ἕνεκεν νομίζομεν ἀναγκαῖον πάντα τὰ μικρὰ καὶ εὐμετακόμιστα ἀντικείμενα τὰ ἐν ταῖς συλλογαῖς ταύταις νὰ μετακομισθῶσιν ἢ εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἢ εἰς τὸ λουτρόν, ἔνθα ὑπάρχουσιν νῦν τὰ ἔκτυπα τὰ ἐκ γύψου.

9.5 α-β. Ἐντυπος κατάλογος δημοπρασίας ἐλληνικῶν ἀρχαιοτήτων στο Μόναχο, στη γερμανικὴ γλῶσσα (1-5-1899).

α) Στην πρώτη σελίδα αναφέρονται τα εἶδη των πωλούμενων ἀρχαίων (ἐλληνικά ἀγγεῖα, εἰδῶλια, μαρμάρινα ἔργα, χαλκὰ καὶ γυάλινα) καὶ αλλοῦ τα στοιχεῖα τῆς προέλευσης των ἀρχαιοτήτων (Ἀθήνα, Ὀλυμπία, Κόρινθος, Θήβα, Βοιωτία), που καταδεικνύουν τις κύριες περιοχές δράσης των ἀρχαιοκαπήλων.

β) Φωτογραφία χαλκῶν ἀρχαίων ἀπὸ τον κατάλογο τῆς δημοπρασίας. Εἰκονίζονται διακοσμητικὸς περιστρεφόμενος δίσκος με ἀνάγλυφον παράσταση ζεύγους καὶ λυχνοστάτης με μορφὴ κορινθιακοῦ κιονοκράνου, οἱ

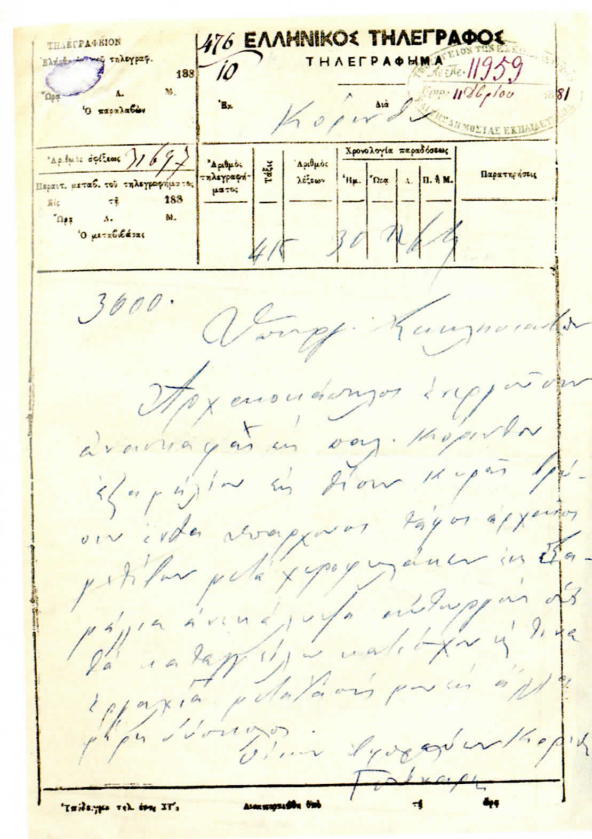

9.8

οποῖοι στηρίζονται σε κατάλληλα διαμορφωμένες για τὴν ἐκθεσὶ τους βάσεις. Ἀνάμεσά τους, πλήρης ἐξάρτυση χαλινού ἀλόγου στερεωμένη στον τοῖχο. Ὡς τόπος προέλευσής τους αναφέρεται ἡ Κόρινθος. Σε ἄλλες σελίδες του καταλόγου εἰκονίζονται εἰδῶλια, ἀγγεῖα καὶ γλυπτὰ ἔργα.

9.6. Επιστολὴ Ἑλλήνων του Μονάχου προς τον διάδοχο Κωνσταντῖνο σχετικά με τὴν ἀνεξελέγκτη δράση ἱεροσύλου ἀρχαιοκαπήλων ἐταιρείας (25/7-5-1899). Ἐνας κύκλος Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν καὶ πνευματικῶν ἀνθρώπων, ἐγκατεστημένων ἐκεῖνον τὴν περίοδο στο Μόναχο, ἀπευθύνονται στον διάδοχο Κωνσταντῖνο καὶ πρόεδρο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Εταιρείας προκειμένου νὰ ἐνεργήσει πρὸς διάσωσιν τῶν μόνων ἐναπολειφθέντων κειμηλίων τῆς πατρίδος. Πρὸς ἀπόδειξιν των ὧσων ἀναφέρουν, ἀποστέλλουν μαζί τον κατάλογο μεγάλης δημοπρασίας 465 ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἔργων που λίγες μέρες πρὶν εἶχε διεξαχθεῖ στο Μόναχο (εἰκ. 9.5). Τὴν ἐπιστολὴ υπογράφουν οἱ γνωστοὶ ζωγράφοι Νικόλαος Γύζης καὶ Γεώργιος Ιακωβίδης, ὁ ἀρχιμανδρίτης Μελέτιος Σακελλαρόπουλος, ὁ συγγραφέας Χ. Ι. Σιμόπουλος, ὁ δημοσιογράφος Επαμεινώνδας Θ. Κυριακίδης καὶ ὁ μετέπειτα πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδας Κωνσταντῖνος Δεμερτζής.

9.7. Κατάλογος τῶν ἐκ τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν κλαπέντων νομισμάτων. Ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου καὶ Λιθογραφείου, 1888.

9.9

Το βράδυ τῆς 29ης Ὀκτωβρίου 1887 συνέβη ἡ μεγάλη κλοπὴ τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου, ἡ συλλογὴ τοῦ οποῖου στεγαζόταν τότε σε τμήμα ορόφου τῆς Εθνικῆς Βιβλιοθήκης. Το γεγονός προκάλεσε ἰδιαίτερη αἰσθησὴ στὴν κοινὴ γνώμη καθὼς καὶ ἐντάσεις στὶς σχέσεις τοῦ προσωπικοῦ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Υπηρεσίας. Το Ἐθνικὸ Τυπογραφεῖο ἐξέδωσε πολυσέλιδο κατάλογο με τὰ 2.065 κλαπέντα νομίσματα, ὁ οποῖος ἀπεστάλη στον πρωθυπουργό, τὶς δικαστικὲς ἀρχές, σε πρεσβείες ξένων χωρῶν καὶ στα μεγάλα μουσεῖα τῆς Ἑυρώπης.

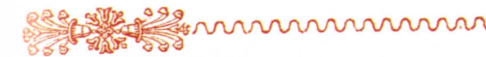
9.8. Ἄρθρο τῆς εφημερίδας Στοὰ το οποίο στηλιτεύει τὴν πλήρη ἀδιαφορία των τοπικῶν ἀρχῶν γιὰ τὴ δράση των ἀρχαιοκαπήλων (Ἔτος Β', 25-1-1876, αρ. φύλλου 353). Ἡ παλαιὰ Κόρινθος τυμβωρυχεῖται φανερά. Ἐν γνώσει καὶ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν δημοτικῶν καὶ τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν ἐξάγονται ἀρχαῖα, καλοῦνται ἀρχαιοκάπηλοι γνωστοὶ ἐξ Ἀθηνῶν καὶ πωλοῦνται πρὸς αὐτοὺς ταῦτα. Τὸ ἐμπόριον γίνεται ἐν gros³⁰ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ τὴν προστασίαν τῶν ἀρχῶν. Αἱ διαταγαὶ τοῦ Ὑπουργείου οὐδεμίαν ποιοῦσιν ἐντύπωσιν.

30. Χονδρική πώληση

9.10

9.9. Τηλεγράφημα τοῦ Οικονομικοῦ Εφορευόντα Κορινθίας Γούναρη πρὸς το ὑπουργεῖο των Εκκλησιαστικῶν (αρ. πρωτ. 11959/11-12-1881). Ἀρχαιοκάπηλοι ἐνεργοῦσιν ἀνασκαφὰς εἰς παλ. Κόρινθον ἐξαμηνίου εἰς θέσιν Κυρᾶς Βρύσιν ἔνθα ὑπάρχουσιν τάφοι ἀρχαῖοι μετέβην μετὰ χωροφυλάκων εἰς ἐξαμηνία ἀνεκάλυψα αὐτουργοὺς οὓς θὰ καταγγείλω κατέσχον καὶ τινὰ ἐργαλεῖα μετὰβασίς μου εἰς ἄλλα μέρη δύσκολος. Σε ἄλλο σχετικὸ τηλεγράφημα τοῦ ἐπάρχου Κορίνθου Πετμεζά ζητεῖται ἡ συνδρομὴ ἐνωματίας ἱππέων χωροφυλάκων γιὰ τὴν καταδίωξιν των ἀρχαιοκαπήλων.

9.10. Ἐγγραφο τοῦ Π. Καβαδία πρὸς το ὑπουργεῖο των Εκκλησιαστικῶν σχετικά με τὴ λήψιν μέτρων γιὰ τὴν ἀρχαιοκαπηλία στὴν Κόρινθο (αρ. πρωτ. 103/12-3-1881). Διαπιστώνοντας τὴν ἐμπλοκὴ των ντόπιων στὶς λαθρανασκαφές, προτείνει χαρακτηριστικὰ νὰ ἀπολυθῶσιν εὐθὺς οἱ ἐνταῦθα δύο φύλακες τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ ἀντ' αὐτῶν νὰ διορισθῇ εἰς μόνον φύλαξ με μισθὸν καλόν, οὐχὶ κορινθίος, ἀλλὰ ξένος καὶ δεδοκιμασμένης τιμότητος.

Σοφία Φραγκουλοπούλου

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΥΠΟΔΟΜΗΣ

Τῶν ἀνακαλυφθησομένων, εἴτε κατὰ τύχην, εἴτε δι' ἐπίτηδες ἀνασκαφῆς, ἀρχαιοτήτων, ἣ ἰδιοκτησία ἀνήκει ἐξ ἡμισείας εἰς τὸ Κράτος.³¹

Στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα οι αυξανόμενοι ευρωπαϊκοί ανταγωνισμοί και οι μαζικές επενδύσεις ξένων κεφαλαίων σε συνδυασμό με τις νέες τεχνολογικές καινοτομίες λειτουργούν ως καταλύτης για τις εγχώριες εξελίξεις. Είναι η εποχή κατά την οποία κυριαρχεί το πρόταγμα του εκσυγχρονιστικού οράματος, στο οποίο προσδέθηκε και η τριχόμεια κυβερνητική πολιτική. Η οργάνωση της δημόσιας διοίκησης, η μετάβαση από το ιστίο στον ατμό, η αναδιανομή της γης, η εκβιομηχάνιση της παραγωγής, η εξωτερική και η εσωτερική μετανάστευση (εξαστισμός), η ίδρυση νέων τραπεζών και η ανοικοδόμηση των πόλεων αποτελούν μερικές όψεις της νέας πραγματικότητας.

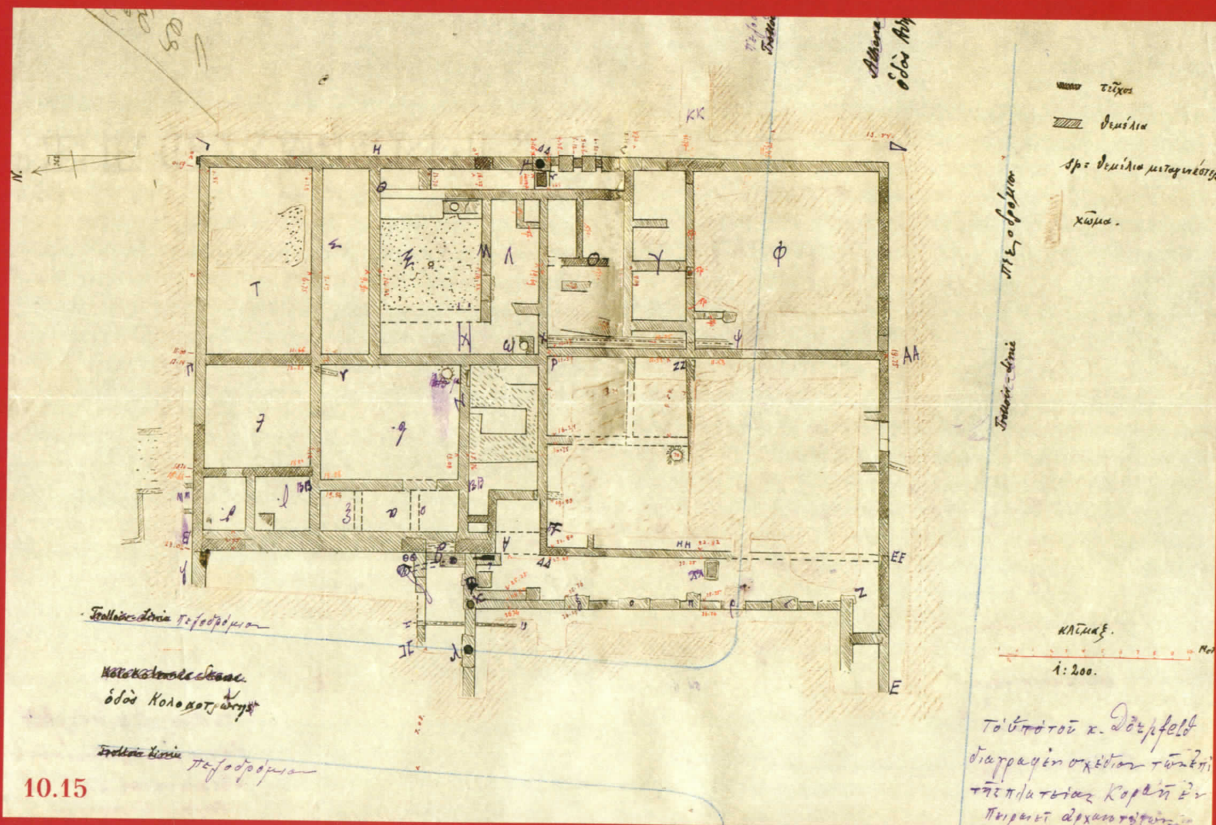
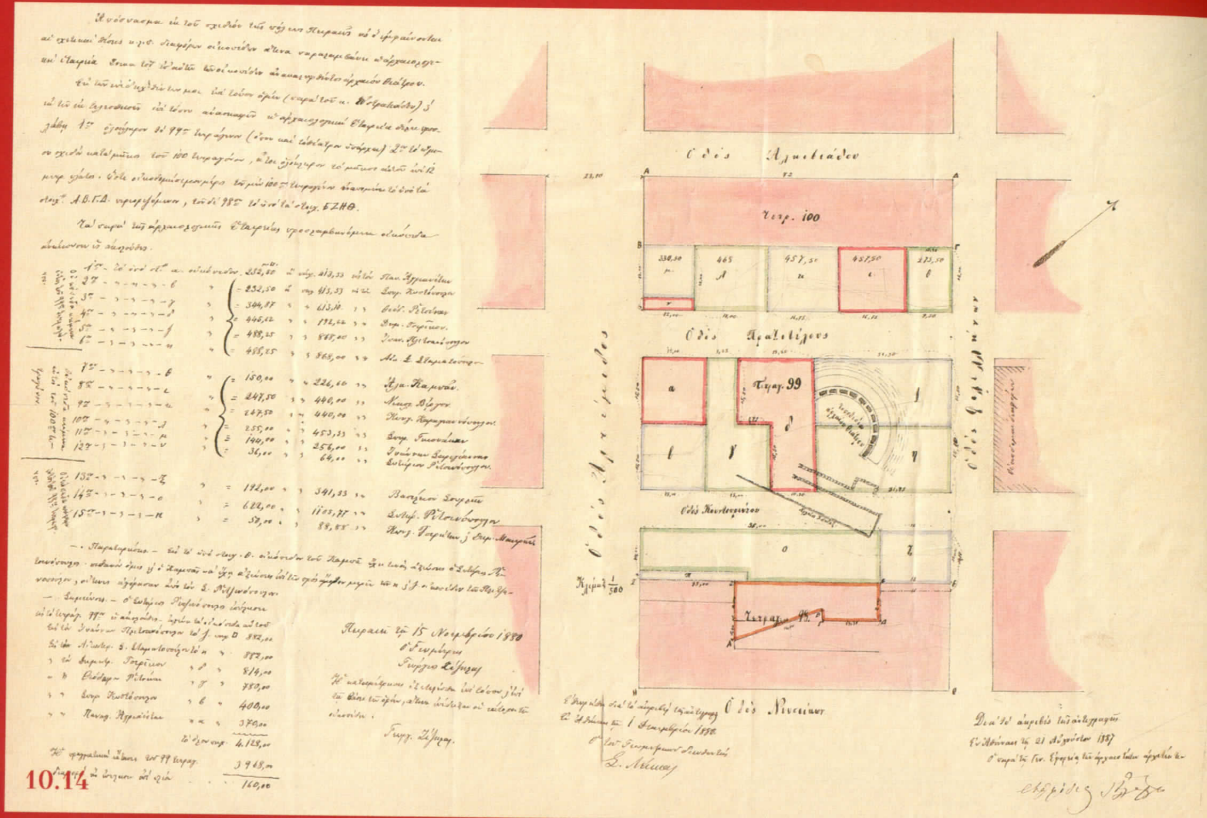
Τα έργα κοινής ωφέλειας τα οποία πραγματοποιούνται με δημόσιες επενδύσεις είναι το σιδηροδρομικό δίκτυο, που ολοκληρώνεται σε εικοσιπέντε χρόνια (1882-1909) και καλύπτει 1.600 χλμ. και τα έργα υλοποιούνται και έργα χωρίς κρατική χρηματοδότηση. Πρόκειται για τη διάνοιξη του ισθμού της Κορίνθου (1881-1893) και την αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας (1882-1892). Τον ηλεκτροφωτισμό της πρωτεύουσας αναλαμβάνει το εργοστάσιο παραγωγής αερίοφωτος (1857), ενώ τα μεταλλεία μολύβδου στο Λαύριο αποτελούν έως το 1875 τη σημαντικότερη βιομηχανική εγκατάσταση.

Στα δημόσια έργα συγκαταλέγονται οι επεκτάσεις των σχεδίων πόλεων και οι αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις, όπως η ανέγερση κτηρίων διοίκησης, μουσείων και εκπαιδευτηρίων. Τέλος, δεν θα μπορούσε να παραλειφθεί η οικοδόμηση του Σκοπευτηρίου (Καλλιθέα), του Ποδηλατοδρομίου (Καραϊσκάκη) και βέβαια η αποκατάσταση του Παναθηναϊκού Σταδίου (Καλλιμάρμαρο) για τις ανάγκες της αναβίωσης των Ολυμπιακών Αγώνων του 1896.

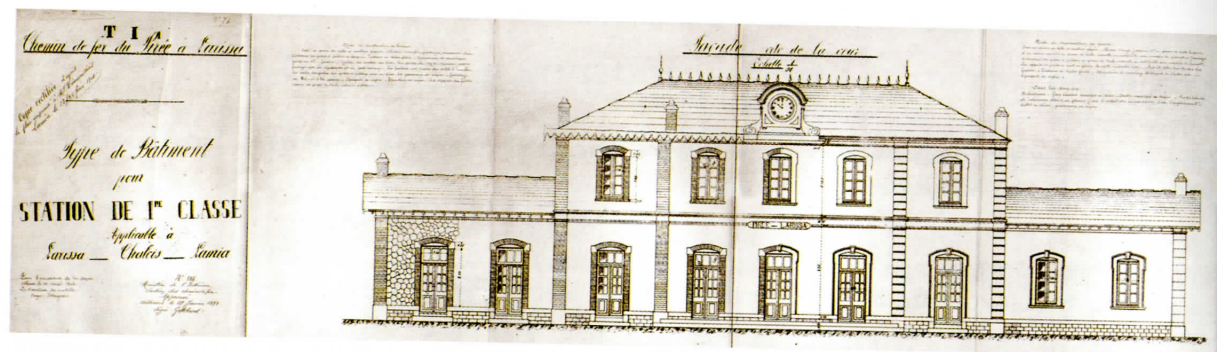
Το παρόν συναντά το παρελθόν όταν στην πορεία υλοποίησης των έργων υποδομής αποκαλύπτονται αρχαιοτήτες. Σε ποιον όμως ανήκει το παρελθόν και ποια η τύχη που του επιφυλάσσει το παρόν; Τα κινητά αρχαία που έρχονται στο φως άλλοτε κατάσχονται, άλλοτε δωρίζονται στο κράτος, άλλοτε ενσωματώνονται σε ιδιωτικές συλλογές και άλλοτε πωλούνται. Τα ακίνητα αρχαία είτε παραμένουν σε κατάχωση προκειμένου τα έργα να προχωρήσουν, είτε διατηρούνται σε κοινή θέα και διαμέσου της ιστορικότητάς τους λειτουργούν ως μνημονικοί δείκτες.

Οι ανασκαφές σε ιδιόκτητα, εθνικά ή παραχωρημένα με χρήση επικαρπίας κτήματα επιτρέπονται κατόπιν γνωστοποίησης στις τοπικές αρχές και σχετικής έγκρισης και διενεργούνται αποκλειστικά από εντεταλμένο κρατικό λειτουργό.³² Από την αλληλογραφία που διασώζεται στο Αρχείο των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων δεν προκύπτουν επαρκή στοιχεία, τα οποία να επιβεβαιώνουν τη διεξαγωγή ανασκαφών με κάποια συνέπεια και σε μεγάλη κλίμακα πριν ή/και κατά τη διάρκεια υλοποίησης των δημοσίων έργων. Επιπλέον, αν και είναι παραπάνω από εμφανής η υποχρέωση (βάσει νόμου) της φυσικής παρουσίας των εντεταλμένων κάθε φορά δημόσιων υπαλλήλων στις εργασίες εκσκαφής θεμελίων κτηρίων ή εκτέλεσης έργων, ωστόσο τα «δικαιώματα» κατοχής και κυριότητας των αρχαιοτήτων αποτελούν το μόνιμο επίδικο ανάμεσα στους πολίτες, τις εταιρείες ξένων και εγχώριων συμφερόντων, τους εκπροσώπους της τοπικής εξουσίας (κυρίως τους δημάρχους), τα μέλη των ξένων αρχαιολογικών ιδρυμάτων και την αρχαιολογική υπηρεσία.

Σε κάθε περίπτωση όλες οι αρχαιοτήτες θεωρούνται κτήμα εθνικόν³³ και ως εκ τούτου ανήκουν εξ ἡμισείας εἰς τὸ Κράτος.³⁴ Μια διαπίστωση που όμως δεν την συμμερίζονται όλες οι εμπλεκόμενες πλευρές με τον ίδιο τρόπο. Η πρακτική της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης χωρίς τη συγκατάθεση

του ιδιοκτήτη για λόγους δημοσίας ανάγκης³⁵ θα εισαχθεί στον ύστερο 19ο αιώνα, και θα έχει ως αποτέλεσμα αφενός να θεσμοθετηθεί η αποζημίωση των πολιτών³⁶ και αφετέρου να συνδεθεί η προστασία των μνημείων με την ανάδειξή τους. Η λήψη μέτρων προστασίας των απαλλοτριωμένων εκτάσεων όπως η περίφραξη ή/και η κατασκευή φυλακείων εγκαινιάζει νέες μορφές πολιτισμικής διαχείρισης, συντήρησης και εν γένει «αξιοποίησης» των ιστορικών καταλοίπων.

10.1

10.1. Αντίγραφο αρχιτεκτονικού σχεδίου του Γοττλάν-δου (1891). Κτήριο σιδηροδρομικού σταθμού. Τυπολογία σταθμών Α' τάξης Λάρισας-Χαλκίδας-Λαμίας. [Δωρεά Απόλλωνα Κύρκου]. Το σιδηροδρομικό δίκτυο, αν και προκρίθηκε ως μοχλός της αναπτυξιακής πολιτικής, ωστόσο στην πραγματικότητα δεν αποτέλεσε κοινωνικό αίτημα. Στη διάρκεια των μακρόχρονων και πολυδάπανων εργασιών κατασκευής του δεν πραγματοποιήθηκαν ανασκαφές.

10.2. Υπουργική οδηγία προς τον Γενικό Έφορο των Αρχαιοτήτων για την καταγραφή των αρχαίων που αποκαλύπτονται στη διάρκεια των εργασιών για τον σιδηροδρόμο (αρ. πρωτ. 4909/2980/12-6-1864). Σύμφωνα με την οδηγία οι αρχαιότητες προβλέπεται να

καταγράφονται σε ιδιαίτερο κατάλογο, ώστε όταν συν θεφ' αποπερατωθή το έργο να γνωρίζει ο πρόεδρος της εταιρείας (σιδηροδρόμων) ποια αρχαία εισήλθον εις την εθνικήν Συλλογήν. Ακόμα ορίζεται να καταγράφονται και τα αρχιτεκτονικά μνημεία προτού καλυφθούν, όπου κριθεί απαραίτητο, από την ταινία (σιδηροτροχιά) του σιδηροδρόμου.

10.3. Επιστολή της Εταιρείας Αερίοφωτος Αθηνών (22-4-1891) με την οποία ενημερώνεται ο Γενικός Έφορος των Αρχαιοτήτων Π. Καβαδίας ότι έγιναν όλες οι απαραίτητες ενέργειες από πλευράς της εταιρείας προκειμένου να μεταφερθεί στο αρχαιολογικό μουσείο το ανάγλυφο (notre statue) που βρέθηκε στο «Γκάζι». Ο κ. Ρομπιγιώ που το παρέδωσε φέρεται να θεωρήθηκε

ύποπτος για λαθραία εξαγωγή. Δημοσίευμα της εποχής αναφέρει χαρακτηριστικά: *TO ANEIPΘEN ANAGLYFON* εν τη περιοχῇ τῆς εταιρείας τοῦ φωτοαερίου εἶνε ὥραϊον καλλιτέχνημα, ἐκ τῶν ὡραιωτάτων. Τοιοῦτον ἄνθρωπον ξένον, εὐγενῆ καὶ οὐδεμίαν ὑπόνοιαν παρέχοντα ὑπεξαίρεσεν τοῦ ἀρχαίου. Τοιοῦτον ἄνδρα εὖρον νὰ ὑποθέσωσιν ὡς ὑποπτον λαθραίας εξαγωγῆς ἀρχαιοτήτων καὶ νὰ στείλουν εἰς τὰ καλὰ καθούμενα, ἀλήθεια καὶ ἀπ' ἀλήθεια, νὰ ζητοῦν νὰ τοῦ κατάσχουν τὸ εὖρημά του! (Νέα Ἐφημερίς, φ. 135, 15-5-1891, σ. 4)

10.4. Για τα έργα αποξήρανσης της λίμνης Κωπαΐδας και της διάνοιξης του κορινθιακού ισθμού είχαν υπογραφεί συμβάσεις και είχαν εκδοθεί σχετικά νομοθετήματα στα οποία είχε ληφθεί πρόνοια ὑπὲρ τῶν τυχόν ἐν ταῖς σκαφαῖς ἀναφανησομένων ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν, ὅπως πληροφορούμαστε ἀπὸ ἐγγράφο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Εἰταιρείας (αρ. πρωτ. 178/10-10-1881).

10.5. Έγγραφο του Π. Ευστρατιάδη (αρ. πρωτ. 2737/χ.ημ.), σύμφωνα με το οποίο μαρμάρινο ανάγλυφο από βοιωτικό μάρμαρο στον τύπο του Ἡρακλέους ἀναπαυομένου κατασχέθηκε από το πρακτορείο της Εταιρείας Κωπαΐδας στη Θήβα. Στην επιστολή (Αύγουστος 1882) του Salomon Reinach που βρέθηκε κολλημένη στο έγγραφο του γενικού εφόρου γίνεται λόγος για κατάχρησιν και παρακαλεί ὅπως επιστραφεί το αρχαίο στον διευθυντή της γαλλικῆς εταιρείας.

10.6. Αντίγραφο φωτογραφίας από τα έργα της Κωπαΐδας. Άποψη από το ψηλότερο σημείο της σήραγ-

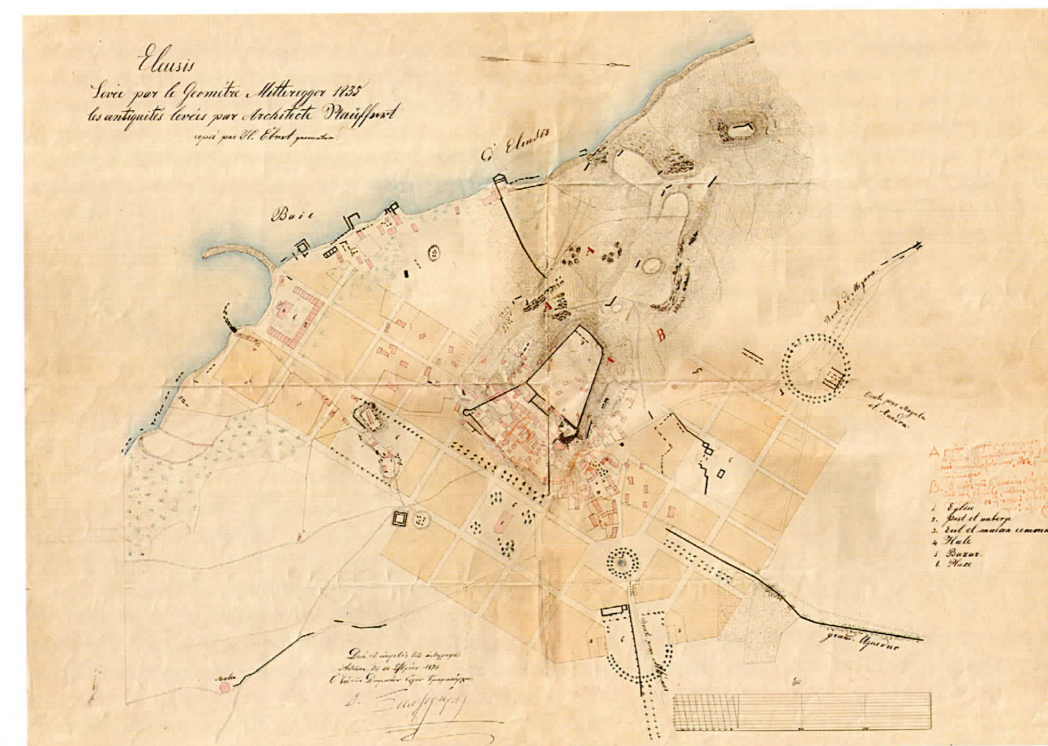
γας της Καρδίτσας. Συλλογή Στέφανου Σκουλούδη, αρ. 2379. Φωτογραφία από λεύκωμα με ημερομηνία 12-6-1886. [Προέλευση: Γεννάδιος Βιβλιοθήκη]

10.7. Αντίγραφο φωτογραφίας από τα έργα της Κωπαΐδας. Άποψη του καναλιού διευθέτησης των υδάτων. Συλλογή Στέφανου Σκουλούδη. Φωτογραφία από λεύκωμα με ημερομηνία 12-6-1886. [Προέλευση: Γεννάδιος Βιβλιοθήκη]

10.8. Εύρεση αρχαίας κεφαλής γυναικός κατά τὰς ἐν Λαυρίῳ ἐργασίας και δωρεά αὐτῆς στο αρχαιολογικό μουσείο ἀπὸ τὴν Εἰταιρεία Μεταλλουργείων Λαυρίου (24-3-1888).

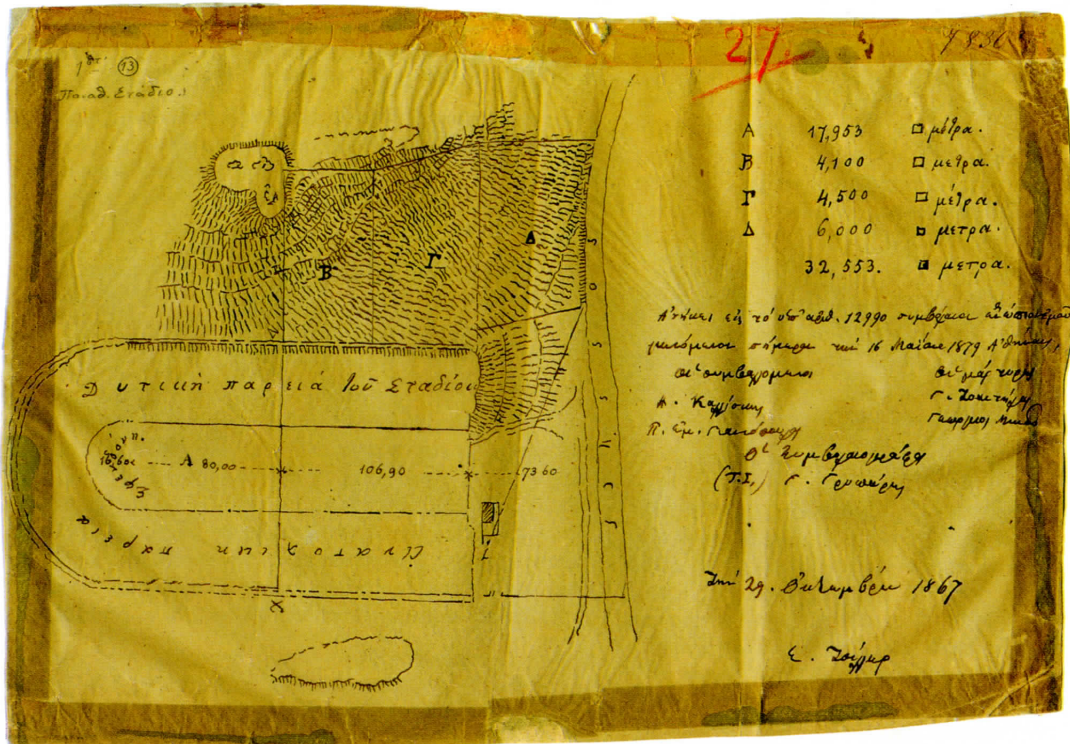
10.9. Οδηγία του Γενικού Εφόρου των Αρχαιοτήτων Παναγιώτη Ευστρατιάδη προς τους νομάρχες Αττικής και Βοιωτίας (αρ. πρωτ. 2883/20-12-1883) με αφορμή την εύρεση αρχαίων κατά τις εργασίες διάνοιξης του Λαυριακού σιδηροδρόμου: οὔτε τῆς εταιρείας τοῦ Λαυρίου ἔργον εἶνε νὰ σχηματίσῃ συλλογὴν ἀρχαίων, οὔτε ὁ δήμαρχος Λαυρίου νὰ κατέχῃ τὰ εὐρεθέντα ἀρχαία, ἀλλὰ καὶ ὁ δήμαρχος καὶ ἡ εἰταιρεία ὀφείλουσι νὰ ἀποστέλλωσι τὰ ἀρχαία εἰς τὸ κεντρικὸν ἐθνικὸν μουσεῖον.

10.10. Ακριβές αντίγραφο ρυμοτομικού σχεδίου της πόλης της Ελευσίνας ἀπὸ τὸν τμηματάρχην τῶν δημοσίων ἔργων Δημήτριον Σκαλιστήρη (20-12-1874). Το πρωτότυπο σχέδιο με τίτλο καὶ ἐπεξηγηματικὸ υπόμνημα στη γαλλικὴ γλῶσσα ἐκπονήθηκε το 1835 ἀπὸ τὸν γεωμέτρην Mitteregger καὶ τὸν ἀρχιτέκτονα Stauffert. Στον τελευταῖο

10.10

31. Νόμος 10/22-5-1834 *Περὶ τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογικῶν συλλογῶν, περὶ ἀνακαλύψεως καὶ διατηρήσεως τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν.* Τμῆμα Γ' *Περὶ Ἀρχαιοτήτων ἰδίως.* Κεφάλαιον Α', ἀρθρο 64.
32. Με τοὺς νόμους ΑΦΛΒ' 28-5-1887 καὶ ΒΧΜΓ' 24-7-1899 θεσμοθετῶνται τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἀρχαιολόγου καὶ οριοθετεῖται ἡ ἀρχαιολογικὴ πρακτικὴ. Αὐτὸ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἡ διεξαγωγὴ τῶν ἀνασκαφῶν νὰ γίνεταί με ἐπιστημονικὸ τρόπο καὶ ἀπὸ ἐξειδικευμένο προσωπικὸ, δηλαδὴ ἀπὸ ἐφόρους καὶ ἐπιμελητὲς ἀρχαιοτήτων.
33. Νόμος 10/22-5-1834, ἀρθρο 61.
34. Νόμος 10/22-5-1834, ἀρθρο 64.
35. Νόμος ΒΡΕΖ'/16-2-1893, ἀρθρο 1 *Πρὸς συντήρησιν μνημείων, λόφων, ὑψωμάτων, τόπων ἢ ἐν γένει ἀντικειμένων ἐχόντων ἀρχαιολογικὴν ἀξίαν, ἢ πρὸς ἐρευνᾶς ἀρχαιολογικὰς δι' ἀνασκαφῶν ἢ ἄλλως, ἐπιτρέπεται ἡ ἀναγκαστικὴ ἀπαλλοτριώσις ἀκινήτων λόγῳ δημοσίας ἀνάγκης.*
36. Περίπτωση διεκδίκησης ἀποζημίωσης ἐκ μέρους πολίτη ἀπαντάται ἤδη ἀπὸ το 1849. Σύμφωνα με τὸ χαρακτηριστικὸ ὅφος γραφῆς τοῦ τότε Γενικοῦ Εφόρου ἀρχαιοτήτων Κ. Πιττάκη, τὸ ἀρχαῖον τεῖχος, ὡς ἀρχαιοτῆς θεωρούμενον θεωρεῖται ἀπὸ τοῦ (sic) Νόμου ὡς ἰδιοκτησία ὅλων τῶν Ἑλλήνων ἐν γένει (αρ. πρωτ. 2760/2018/13-8-1849). Πρόκειται γιὰ τὴν ὑπόθεση τοῦ Κ. Ν. Ἰωαννίδη στὴν ἰδιοκτησία τοῦ ὁποῖου ἀν καὶ βρέθηκαν λείψανα τοῦ βόρειου μακροῦ τεύχους τοῦ Πειραιᾶ, ὡστόσο τὸ ὑπουργεῖο δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ κάνει ἀποδεκτὴ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ πραγματοποιώμενου γιὰ τὴν κοστολόγησιν τοῦ οἰκοπέδου προκειμένου αὐτὸ νὰ ἀγοραστῇ ἀπὸ τὸ Δημόσιο. Τα ἀρχαιολογικὰ κατάλοιπα στο ἐν λόγω ἀγροτεμάχιο αποτελοῦν πεδὶο διαπραγματεύσεως ἀνάμεσα στὸν ἰδιοκτήτη, τὸν δήμαρχο Πειραιᾶ, τὸ ὑπουργεῖο καὶ τὸν ἴδιο τὸν βασιλιά.

10.11

αποδίδεται η αποτύπωση των μέχρι τότε γνωστών αρχαιοτήτων. Με μαύρη μελάνη αποτυπώνονται κατάλοιπα της Ιεράς Οδού, μεγάλο τμήμα του οχυρωτικού περιβόλου της ακρόπολης με τον έναν πύργο και το διατείχισμα, τμήματα κτηρίων κοντά στο αρχαίο λιμάνι καθώς και διάσπαρτα αρχιτεκτονικά λείψανα. Η αρχική τοπογράφηση της νέας πόλης λαμβάνει υπόψη της τους αρχαίους οδικούς άξονες με αποτέλεσμα να προβλέπονται δύο συνοικίες με ορθογώνια οικοδομικά τετράγωνα που συναντώνται σε οξεία γωνία στην πλατεία στην οποία κατέληγε η αρχαία τελετουργική πομπή. Σύμφωνα με το υπόμνημα υπάρχει πρόβλεψη για χωροθέτηση και δημόσιων κτηρίων (σχολείο, πλατείες, δημαρχείο, αγορά, ταχυδρομείο, κατάλυμα). Η μεγάλη ανασκαφή του ιερού της Δήμητρας άρχισε το 1882 και συνεχίστηκε χωρίς διακοπή έως το 1894 από τον Δημήτριο Φίλιο, στον οποίο και αποδίδεται η χειρόγραφη σημείωση στο περιθώριο του σχεδίου που αφορά την προσθήκη πληροφοριών για το ιερό και τα Προπύλαια που ανέσκαψε, καθώς και για τις απαλλοτριώσεις που έγιναν με δαπάνες της Αρχαιολογικής Εταιρείας.

10.11. Πρωτότυπη τοπογραφική αποτύπωση της σφενδόνης του Παναθηναϊκού Σταδίου από τον Ernst Ziller (29-10-1867). Κατάλοιπα της ρωμαϊκής φάσης του αρχαίου οικοδομήματος, και ειδικότερα τμήμα της σφενδόνης και τμήμα από την υπόγειο δίοδο ήρθαν στο φως κατά τις ανασκαφές που διεξήχθησαν από τον

Γερμανό αρχιτέκτονα (Σεπτέμβριος 1869 - Φεβρουάριος 1870). Τόσο η αγορά του χώρου των ανασκαφών, όσο και οι δαπάνες της έρευνας καλύφθηκαν εξ ολοκλήρου από χορηγία του βασιλιά Γεωργίου Α', γεγονός δηλωτικό της προσπάθειας προβολής της αρχαιοελληνικής διάστασης της νεοελληνικής ταυτότητας, ενόψει και των προβλεπόμενων Ολυμπιακών Αγώνων.

10.12. Κατάλογος με βραχείαν περιγραφήν των αρχαιοτήτων που βρέθηκαν κατά τις εργασίες κατασκευής του Εθνικού Σκοπευτηρίου στην Καλλιθέα και στάλθηκαν στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, όπως μας πληροφορεί ο έφορος Βαλέριος Στάης (αρ. πρωτ. διαβιβαστικού 7/10-4-1896). Το κτήριο που φιλοξένησε τη διεξαγωγή του αθλήματος της σκοποβολής στη διάρκεια της αναβίωσης των Ολυμπιακών Αγώνων δεν σώζεται σήμερα.

10.13. Ανεύρεση δύο επιτύμβιων λίθων και τεμάχια αγάλματος κατά τις εργασίες θεμελίωσης του Τριανταφυλλίδειου Γεωργικού Σχολείου. Σύμφωνα με την επιστολή του διευθυντή του σχολείου καλείται η Γενική Εφορεία των Αρχαιοτήτων να παραλάβει τις αρχαιότητες (αρ. πρωτ. 294/2-7-1892). Το σχολείο, που ιδρύθηκε στον Βοτανικό με το κληροδότημα του ομογενή Παναγιώτη Τριανταφυλλίδη το 1888 επί κυβέρνησης Χαριλάου Τρικούπη, αντλούσε από τη σύγχρονη εκπαιδευτική εμπειρία των υπόλοιπων ευρωπαϊκών κρατών και συμβάδιζε με τα τρέχοντα επιστημονικά ρεύματα.

294/2-7-1892

Από το 12990 συμφορές...
 18 Μαΐου 1877...
 Α. Κομμάρι...
 Ρ. Γ. Γεωργίου...
 1867

1. Επιδείκνυται...
 2. Επιδείκνυται...
 3. Επιδείκνυται...
 4. Επιδείκνυται...
 5. Επιδείκνυται...

10.12

10.14. Απόσπασμα ρυμοτομικού σχεδίου της νέας πόλης του Πειραιά. Κλίμακα 1:500. Επιχρωματισμένο. Ακριβές αντίγραφο³⁷ εκπονημένο από τον αρχιτέκτονα της Γενικής Εφορείας Αρχαιοτήτων Αρμόδιο Βλάχο με ημερομηνία 21-8-1887. Το αρχικό σχέδιο θεωρήθηκε από τον διευθυντή του Γεωμετρικού (γραφείου) Σ. Λέκκα (1-12-1880). Στο σχέδιο υποδεικνύονται δεκαοκτώ συνολικά οικοπέδα που αγοράστηκαν από το Δημόσιο, εξαιτίας της ύπαρξης εντός των ορίων τους καταλοίπων του αρχαίου θεάτρου της Ζέας. Η καταμέτρηση των ορίων των ιδιοκτησιών έγινε επί τόπου και επί τη βάσει των ορίων, άτινα επέδειξαν οι κάτοχοι των οικοπέδων, ενώ τα όρια του αρχαίου μνημείου τα υπέδειξε ο Παναγιώτης Ευστρατιάδης, σύμφωνα με τη σημείωση του γεωμέτρη Γεωργίου Ζίγκλα στο περιθώριο του σχεδίου (15-11-1888). Στον ίδιο φάκελο της υπόθεσης διασώζεται η αρχιτεκτονική αποτύπωση του αρχαίου θεάτρου καθώς και η σχεδιαστική πρόταση περιτομίσσεώς του με κιγκλίδωμα από μηχανικό του Δήμου. Το μνημείο ανέσκαψε το 1880 ο ακάματος καθηγητής Γυμνασίου στον Πειραιά και άμισθος έφορος αρχαιοτήτων Ιάκωβος Δραγάτσης (Σφαίρα, φ. 33, 16-4-1880, σ. 1-2).

294/2-7-1892

Από το 12990 συμφορές...
 18 Μαΐου 1877...
 Α. Κομμάρι...
 Ρ. Γ. Γεωργίου...
 1867

1. Επιδείκνυται...
 2. Επιδείκνυται...
 3. Επιδείκνυται...
 4. Επιδείκνυται...
 5. Επιδείκνυται...

10.13

10.15. Πρωτότυπο αρχιτεκτονικό σχέδιο του Wilhelm Dörpfeld. Κλίμακα 1:200. Επιχρωματισμένο. Επισυνάπτεται στη λεπτομερή αναφορά της ανασκαφής που έγινε από τον Ιάκωβο Δραγάτση (αρ. πρωτ. εισερχόμενου 12363/31-8-1884). Πρόκειται για την ανεστραμμένη κάτοψη της Λέσχης των Διονυσιαστών που αποκαλύφθηκε στην πλατεία Κοραή στον Πειραιά κατά τις εργασίες κατασκευής του (νέου) Δημοτικού Θεάτρου. Τη δεκαετία του 1880 ο Πειραιάς γνωρίζει ραγδαία ανοικοδόμηση. Οι νεώσοικοι της Ζέας έρχονται στο φως το 1885 κατά τις εργασίες διευθέτησης του κρηπιδώματος προς διαπλάτυνση της παραλίας οδού από τον Δήμο (αρ. πρωτ. 4978/19.4.1886 αναφοράς Δραγάτση). Τα κατάλοιπα του θεάτρου της Μουνιχίας επιχωματώνονται από εργάτες της δημαρχίας, διανοίξαντες οδόν διά μέσου του θεάτρου και εξαφανίσαντες και το τελευταίον φαινόμενον ίχνος αυτού ίνα παράσχωσιν εύχερη τήν συγκοινωνίαν δι' αυτού τοίς περίξ οίκοις (αρ. πρωτ. 55/28-7-1887 αναφοράς Δραγάτση). Τέλος, λίθοι από τους στρογγυλούς πύργους της Ηετιώνειας πύλης χρησιμοποιούνται ως οικοδομικό υλικό από ντόπιους (αρ. πρωτ. 24/12-1-1885 αυτοψία Χρήστου Τσουντα).

37. Δεν διευκρινίζεται ούτε συνάγεται εάν πρόκειται για ακριβές αντίγραφο του πρωτότυπου σχεδίου της νέας πόλης του Πειραιά, το οποίο εκπονήθηκε από τους Κλεάνθη και Schaubert το 1834.

11.1

11.4

H. Munksgaard

11.6

11.

Σταυρούλα Μασουρίδη

Η ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΧΟΛΩΝ
ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Ἡ Ἑλλάς ἔσται κυρία πάντων τῶν προσελυσομένων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς καλλιτεχνημάτων, ἀρχαιοτήτων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων.³⁸

Εκτός από τη δράση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και της Αρχαιολογικής Εταιρείας, αξιοσημείωτο υπήρξε το έργο των ξένων αρχαιολογικών σχολών στην αποκάλυψη και τη διάσωση των μνημείων της χώρας κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα.

Η πρώτη ξένη σχολή που ιδρύθηκε ήταν η Γαλλική Σχολή Αθηνών (1846). Όπως έγραψε χαρακτηριστικά ο Théophile Homolle (Τεοφίλ Ομόλ), διευθυντής της σχολής (1890-1903), η γένεσή της οφειλόταν «σε δύο επαναστάσεις, μία πολιτική και μία φιλολογική: την Ελληνική Επανάσταση και το κίνημα του Ρομαντισμού».³⁹ Κυρίως, όμως, εντασσόταν (όπως και η ίδρυση των υπολοίπων σχολών) στο πλαίσιο της προσπάθειας των τότε μεγάλων δυνάμεων να μην υστερήσουν στη διεθνή κονίστρα ανταγωνισμών για την πολιτική και πολιτιστική διεύθυνση στην περιοχή.

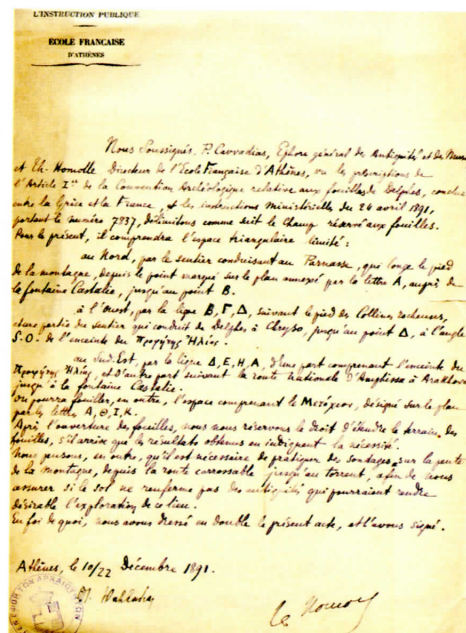
Το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών εγκαταστάθηκε το 1874 με αργή καθυστέρηση, δεδομένης της στενής σύνδεσης των Γερμανών με το νέο ελληνικό κράτος. Ο πολιτικός κατακερματισμός της Γερμανίας ήταν ο κύριος παράγοντας αυτής της καθυστέρησης. Τελικά, η ίδρυση του ινστιτούτου κατέστη εφικτή λίγο μετά την ανακήρυξη της γερμανικής αυτοκρατορίας το 1871.

Οι πρώτες μεγάλες οργανωμένες ανασκαφές των ξένων σχολών διενεργήθηκαν κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Το 1873, οι Γάλλοι άρχισαν ανασκαφές στη Δήλο και το 1875 οι Γερμανοί ξεκίνησαν τις έρευνες στην Ολυμπία, σύμφωνα όμως με διακρατική σύμβαση και όχι με βάση τους κείμενους νόμους του κράτους. Η σύμβαση ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Γερμανία υπογράφηκε μετά από έντονες διαπραγματεύσεις και διπλωματικό παρασκήνιο στις 13-4-1874. Επικυρώθηκε από τη Βουλή στις 5-4-1875 και είχε όρους ιδιαίτερος επαχθείς για την ελληνική πλευρά (όπως ήταν π.χ. ο ορισμός δύο επιτρόπων της ανασκαφής, Έλληνα και Γερμανού, τα ζητήματα αποζημιώσεων γαιών, η παραχώρηση στη Γερμανία των διπλών ή όμοιων αρχαίων αντικειμένων κ.λπ.). Ανάλογη σύμβαση επιδίωξε να συνάψει και η Γαλλία για τις ανασκαφές στους Δελφούς, χωρίς όμως αντίστοιχα αποτελέσματα. Οι διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν το 1874, η σύμβαση υπογράφηκε στις 23-1-1887 και επικυρώθηκε στις 13-4-1891. Στην ελληνογαλλική σύμβαση, η Ελλάδα διατήρησε το δικαίωμα να μη παραχωρήσει αρχαιότητες στη Γαλλία. Επιπλέον, η Γαλλία ανέλαβε όλα τα έξοδα των απαιτούμενων απαλλοτριώσεων και της ανασκαφής, ενώ η κυριότητα του χώρου περιερχόταν στο ελληνικό κράτος. Είναι αξιοσημείωτο ότι σταδιακά, αν και πάντα υπό την επιρροή των πολιτικών συγκυριών και εξελίξεων, παρατηρείται μια αυξανόμενη προσπάθεια της Ελλάδας να ελέγξει τη δράση των ξένων αρχαιολογικών σχολών.

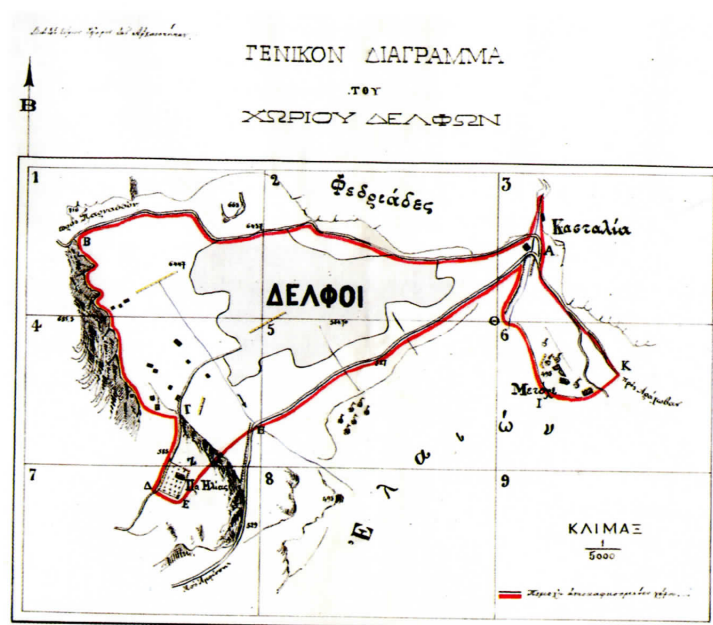
Ιδιαίτέρως σημαντική, κυρίως σε ό,τι αφορά την ανάπτυξη της κλασικής αρχαιολογίας στην Ελλάδα και τη διάδοση των κλασικών σπουδών στον δυτικό κόσμο, υπήρξε και η ίδρυση της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα (1881), η οποία, σε αντίθεση με τις άλλες σχολές, δεν υπαγόταν σε κρατικό έλεγχο. Η Αμερικανική Σχολή διεκδίκησε την ανασκαφή των Δελφών, γεγονός που χρησιμοποιήθηκε ως μέσο πίεσης από την ελληνική πλευρά κατά τις διαπραγματεύσεις με τους Γάλλους. Ανάμεσα στις σημαντικές ανασκαφές της σχολής κατά τον 19ο αιώνα ήταν η αρχαία Κόρινθος και το Ηραίο Άργους.

Τους Γάλλους και τους Γερμανούς ακολούθησαν οι Βρετανοί το 1886, ιδρύοντας τη Βρετανική Σχολή Αθηνών, με όμοιους σκοπούς. Η ανασκαφική δραστηριότητα της σχολής άρχισε στη Μεγαλόπολη και στη Φυλακωπή της Μήλου, για να κορυφωθεί στη στροφή του αιώνα με τις μεγάλες ανασκαφές στην Κνωσό. Τέλος, το 1898 ιδρύθηκε το Αυστριακό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, που διενέργησε ανασκαφές στο ιερό της Αρτέμιδος Ημέρας στους Λουσούς, νότια των Καλαβρύτων. Η ίδρυση και η δράση ξένων σχολών στην Ελλάδα συνεχίστηκε και κατά τον επόμενο αιώνα.

Αναμφισβήτητα, η επιστημονική και πολιτική ωφέλεια που αποκόμισαν οι ξένες σχολές και οι χώρες προέλευσής τους από τις ανασκαφές στην Ελλάδα υπήρξε τεράστια, αν ληφθεί υπόψη πόσοι ξένοι επιστήμονες –αρχαιολόγοι, ιστορικοί, επιγραφολόγοι, φιλόλογοι– έγιναν ευρύτατα γνωστοί μελετώντας ελληνικές αρχαιότητες και προσέφεραν φήμη και αναγνώριση στην επιστήμη των χωρών τους. Οφείλουμε ωστόσο να αναγνωρίσουμε τη μεγάλη συμβολή των ιδρυμάτων αυτών στη διάσωση, τη μελέτη και την ανάδειξη του πλούσιου και ανεξάντλητου ιστορικού παρελθόντος της Ελλάδας.

11.3

11.3α

38. Από το άρθρο 3, παρ. 2 του νόμου Περί κυρώσεως συμβάσεως περί αρχαιολογικής ανασκαφής εν Δελφοῖς (Ν. Α' 304', ΦΕΚ 126/6-5-1891).

39. Homolle 1897, I, σ. 5.

11.1. Πρωτόκολλον τῆς σφραγίσεως τῶν Ὀλυμπιακῶν Συλλογῶν (22-6-1881). Η ανασκαφή των Γερμανών στην Ολυμπία είχε ξεκινήσει στις 22-9-1875 και τελείωσε στις 8-3-1881. Τα ευρήματα, αφού καταμετρήθηκαν, κλειδύθηκαν και σφραγίστηκαν, φυλάχθηκαν σε πρόχειρα καταλύματα στον χώρο της αρχαίας Ολυμπίας, κατόπιν διαταγής του υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως (αρ. 6024/11-6-1881). Σύμφωνα με το πρωτόκολλο, είχαν βρεθεί συνολικά: 1.780 γλυπτά, 6.061 νομίσματα, 4.660 πήλινα, 14.150 χάλκινα, 274 μεταλλικά και 252 ποικίλα αντικείμενα, καθώς και συντρίμματα ακατάτακτα. Το πρωτόκολλο της σφράγισης υπογράφηκε από τους Κωνσταντίνο Δημητριάδη (επόπτη των ανασκαφών και πλέον Έφορο των εν Ολυμπία Συλλογῶν), Karl Purgold (Καρλ Πούργκολντ, επίτροπο της γερμανικής κυβέρνησης), Ε. Ιωαννίδη (γραμματέα του επαρχείου Ηλείας), και τον δημαρχικό πάρεδρο Ολυμπίων (δυσανάγνωστη υπογραφή).

11.2. Περί Παραχωρήσεως εἰς τὴν Γερμανικὴν Κυβέρνησιν ἐκ τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀρχαιοτήτων. Ἐν Ἀθήναις, τῇ [21]-8-1882. Ψήφισμα της ελληνικής Βουλῆς, που υπογράφηκε ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως ἀπὸ τοῦ υπουργικοῦ συμβούλιου (Χαρίλαος Τρικούπης, Δημήτριος Ράλλης, Κωνσταντῖνος Λομβάρδος, Γεώργιος Ρούφος, Παῦλος Καλλιγᾶς), και με το οποίο ἐξουσιοδοτήθηκε οἱ ὑπουργοὶ των Εκκλησιαστικῶν και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως (Κ. Λομβάρδος) να παραχωρήσει στη γερμανικὴν κυβέρνησιν ὅλα τὰ διπλὰ καὶ πολλαπλὰ ἀρχαία, που ξεχώρισε ἡ Ἐπιτροπὴ. Ἐπρόκειτο για τὴν τριμελὴ ἑλληνικὴ ἐπιτροπὴ (Παναγιώτης Εὐστρατιάδης, Εὐθύμιος Καστόρχης, Κυριακὸς Μυλωνάς), που μαζί με τριμελὴ γερμανικὴ ἐπιτροπὴ [Georg Treu (Γκέοργκ Τρέου), διευθυντὴς των ανασκαφῶν, Karl Purgold, Γερμανὸς ἐπίτροπος, και Richard Borrmann (Ρίχαρντ Μπόρμαν)], ἀρχιτέκτονας], ξεχώρισε τα ἀρχαία (ἀπὸ τις 4 ἕως τις 11-3-1881) και συνέταξε τον κατάλογο των ζητηθέντων ἀπὸ τους Γερμανοὺς ἀντικειμένων (11-5-1881). Κάτω ἀριστερὰ το ψήφισμα φέρει τὴν ἐνδειξὴ: ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως 1882, σελ. 449, ὡς Νόμος ΑΝΓ'. Πράγματι, δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 83/21-8-1882, ὅπου υπογράφεται: Ἐν Βίσβαδεν, τῇ 18 Αὐγούστου 1882, [βασιλεὺς] ΓΕΩΡΓΙΟΣ, [υπουργός] Κ. ΛΟΜΒΑΡΔΟΣ.

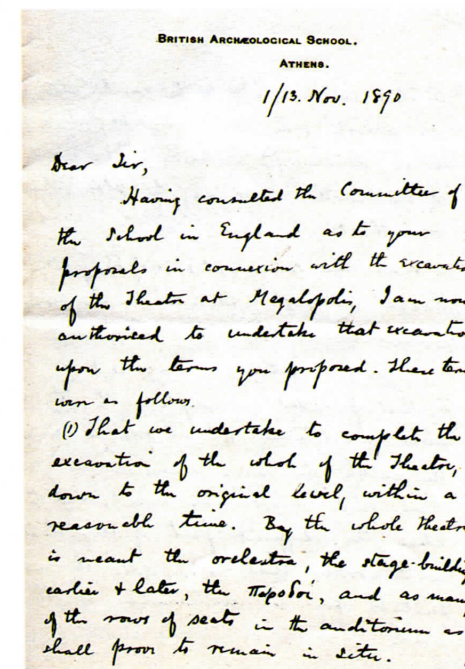
11.3, 3 α. Καθορισμὸς των ορίων του ανασκαπτεοῦ χώρου Δελφῶν ἀπὸ τους Π. Καββαδία και Τ. Homolle (10/22-12-1891) και συνημμένο τοπογραφικὸ διάγραμμα. Ο Καββαδίας εἶχε λάβει ἐντολὴ (αρ. πρωτ. 7837/24-4-1891) ἀπὸ τον Λεωνίδα Δεληγιώργη, τον τότε ὑπουργὸ των Εκκλησιαστικῶν και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, να μεταβεῖ στους Δελφοὺς και να συνεργαστεῖ με τον Homolle, προκειμένου να καθορίσουν τα ὅρια και ἄλλα θέματα της ανασκαφῆς. Οἱ δύο ἄντρες πράγματι ὅρισαν τον ανασκαπτεὸν χώρο, ἀλλὰ ἐπιφυλάχθηκαν να τον ἐπεκτείνουν ἂν τυχὸν τὰ ἀποτελέσματα των ἀνασκαφῶν προκαλέσῃ τούτο.

11.4. Αναφορά του Εφόρου Δημητρίου Σταυροπούλου πρὸς τον Π. Καββαδία για τις ανασκαφές στους Δελφοὺς (αρ. πρωτ. 27/11-10-1892). Οἱ ανασκαφές

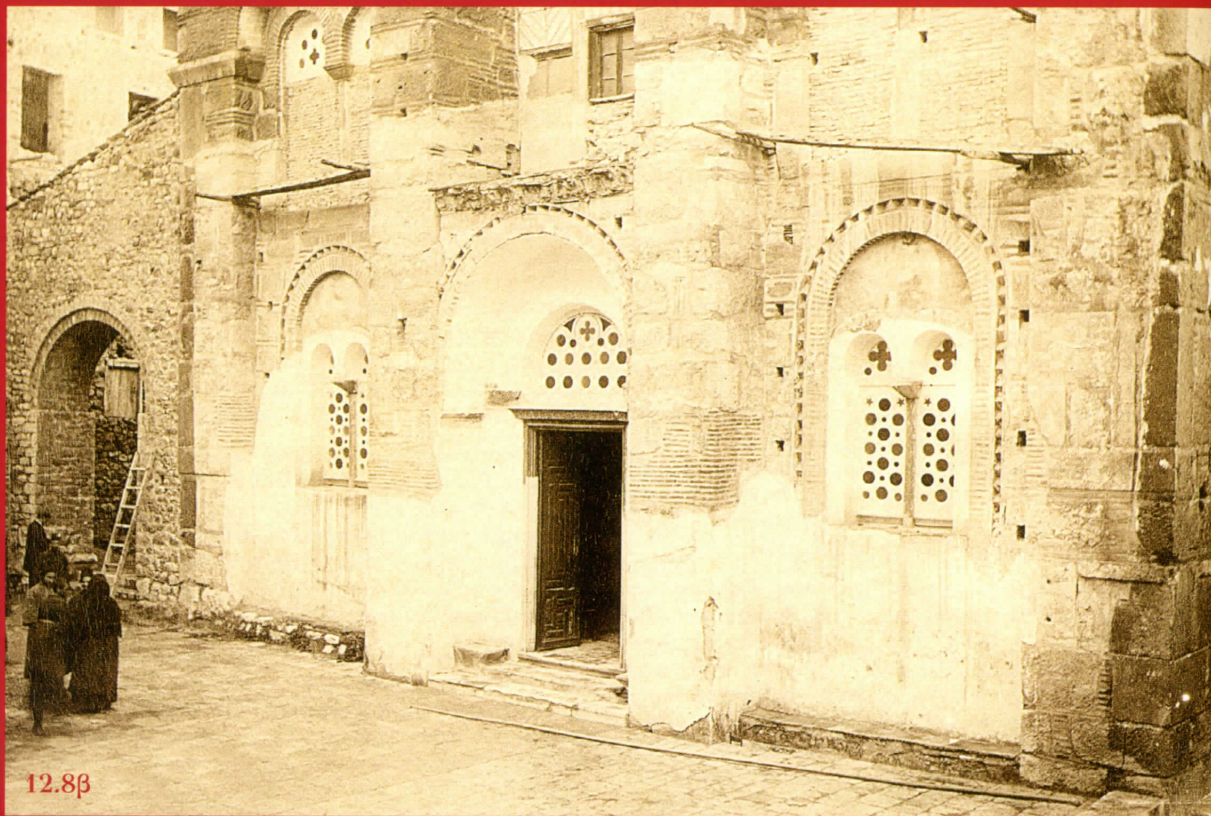
εἶχαν ξεκινήσει στις 25-9-1892 και πλέον ἐβαίναν ἀκωλύτως ἀφὸ εἶχαν λήξει αἱ ἀπὸ των κατοίκων ταραχαί. Οἱ κάτοικοι του χωριοῦ Καστρί, που ἦταν χτισμένο πάνω στα ἀρχαία ερείπια των Δελφῶν, ἀντιδρούσαν στη μεταφορὰ των οἰκιῶν τους σε νέα θέση. Η μεταφορὰ, ὡς γνωστὸν, πραγματοποιήθηκε, και τα ἐξοδα των ἀπαλλοτριώσεων καλύφθηκαν ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ το γαλλικὸ κράτος (παρὰ τις καθυστερήσεις στην ἐγκρίση των σχετικῶν κονδυλίων, λόγος για τον οποίο και το ἑλληνικὸ κράτος ἐνέκρινε τὴ σύμβαση πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὴν υπογραφή της). Ὅπως ἀναφέρει ο Σταυρόπουλος, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἤδη των ανασκαφῶν βρέθηκαν πολλὰ ἀρχιτεκτονικά και δομικά λείψανα, καθὼς και ἐπιγραφές.

11.5. Ἐπιστολὴ (1/13-11-1890) του Ernest A. Gardner (Ἔρνεστ Γκάρντνερ), διευθυντὴ της Βρετανικῆς Αρχαιολογικῆς Σχολῆς (1887-1895), πρὸς τον Π. Καββαδία σχετικά με τις ανασκαφές που σκόπευε να πραγματοποιήσει στο ἀρχαίον θέατρο της Μεγαλόπολης. Στην ἐπιστολὴ ἀναφέρει ὅτι I am now authorized to undertake that excavation upon the terms you proposed.

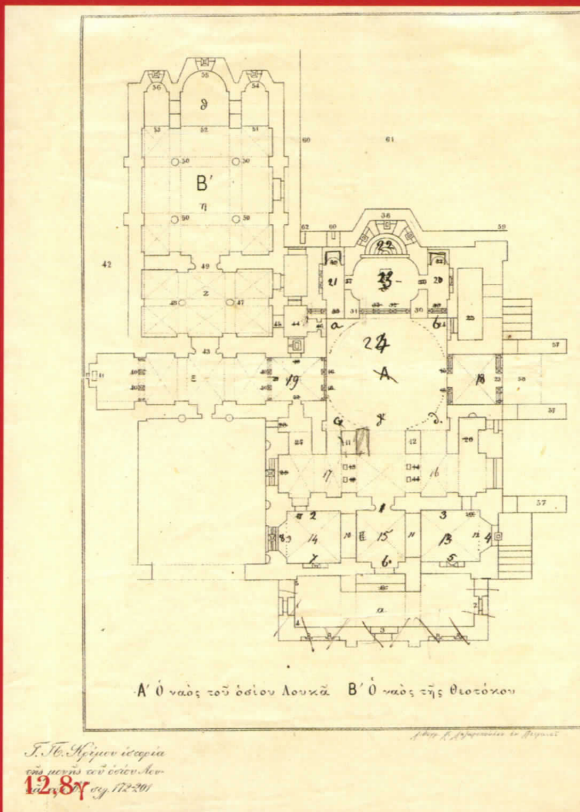
11.6. Ἀδεια και ὅροι για τὴ διενέργεια ανασκαφῶν ἀπὸ τὴν Ἀμερικανικὴ Σχολὴ Κλασικῶν Σπουδῶν στις Ἀμύκλες (αρ. πρωτ. 1449, 1450/20-1-1892). Ο ὑπουργὸς των Εκκλησιαστικῶν και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Ἀχιλλεὺς Γεροκωστόπουλος ἀπευθύνεται στον διευθυντὴ της σχολῆς Charles Waldstein (1888-1892) ἀναφέροντας ὅτι: Θέλετε ἐνεργεῖ ἀνασκαφὰς ἐπὶ γαιῶν ἐθνικῶν μετὰ προηγουμένην συνεννόησιν πρὸς τὸν Γενικὸν Ἐφορον των ἀρχαιοτήτων.

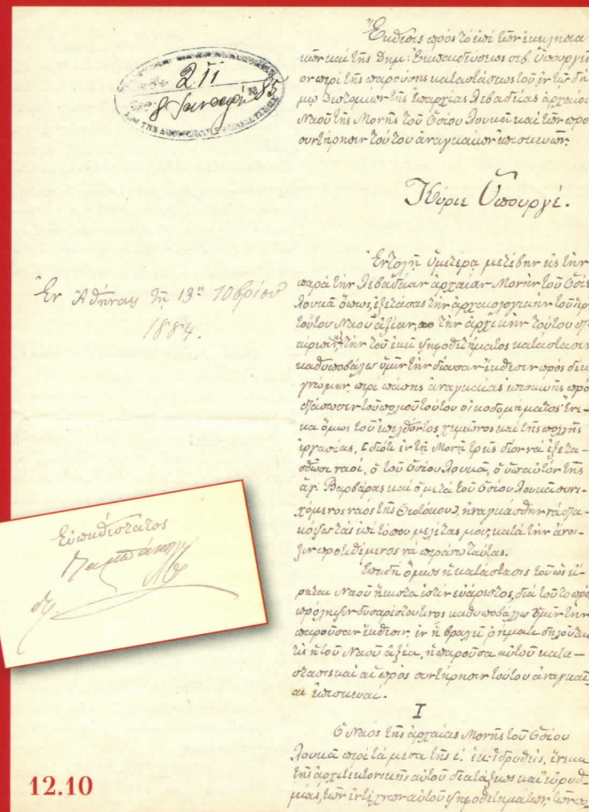
11.5

12.8β

12.8γ

12.10

12.

Αρχοντούλα Παπουλάκου

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ (1833-1899)

Διάσωση και προστασία των μεσαιωνικών μνημείων
στο νέο ελληνικό κράτος τον 19ο αιώνα

*Περί περισυναγωγής και διάσωσης ιερών κειμηλίων προς διαφώτισιν της πατρώας ήμῶν
ιστορίας και τέχνης.*⁴⁰

Από τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους και καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, τα κατάλοιπα της βυζαντινής εποχής παραμένουν ουσιαστικά έξω από το σώμα των εθνικών μνημείων. Η έμφαση δίνεται κυρίως στη διάσωση καταλοίπων της κλασικής αρχαιότητας, καθώς μόνο αυτά αναγορεύονται εθνικά μνημεία. Έτσι, ο Κυριακός Πιττάκης αναφέρεται σε κατεδαφίσεις εκκλησιών, όπου όμως ανακαλύπτονται τμήματα τινά της αρχαίας αρχιτεκτονικής, της γλυπτικής και επιγραφεί, άπαντα άξια διατηρήσεως.⁴¹

Ενώ το επίσημο κράτος προνοεί για τις χριστιανικές και βυζαντινές αρχαιότητες και, σύμφωνα με τον νόμο της 10ης/22ας Μαΐου 1834, άρθρο 111, τα μνημεία τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ ἢ τὸν καλούμενον μεσαίωνα, δεν εξαιρούνται της προστασίας του, εντούτοις, τα υλικά κατάλοιπα αυτών των περιόδων αντιμετωπίζονται με πλήρη αδιαφορία, εχθρότητα έως και εγκατάλειψη, από τους πάσης φύσεως φορείς (κράτος, Αρχαιολογική Εταιρεία, ξένες αρχαιολογικές σχολές) της εποχής εκείνης.

Σταδιακά, και μέσα από το έργο των ιστορικών Σπυρίδωνος Ζαμπέλιου και Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, συντελείται η αποκατάσταση της έννοιας του Βυζαντίου στη νεοελληνική σκέψη και εξασφαλίζεται έτσι η ιστορική συνέχεια του ελληνισμού μέσα στον χρόνο.

Στα 1884 συστήνεται η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία (Χ.Α.Ε.), με κύριο στόχο της τη συγκέντρωση των τεκμηρίων της εκκλησιαστικής ζωής, λειψάνων της Χριστιανικής Αρχαιότητας, αλλά κυρίως την ίδρυση ενός Χριστιανικού Αρχαιολογικού Μουσείου. Στα μέλη της συγκαταλέγονται εκπρόσωποι της ανώτερης αστικής τάξης, πολιτικοί και λόγιοι. Σε όλες τις πρώτες προσπάθειες της Χ.Α.Ε., από τη διαμόρφωση του πρώτου καταστατικού (1884), τη συγκέντρωση κειμηλίων σε διάφορους ιδιωτικούς χώρους, μέχρι και την προσωρινή στέγασή της σε αίθουσα του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου (14-4-1893), πρωτοστατεί ο Γεώργιος Λαμπάκης με τη διπλή ιδιότητά του, του ιδρυτικού μέλους της Χ.Α.Ε. και του Εφόρου του Χριστιανικού Μουσείου της Χ.Α.Ε.

Ο Γ. Λαμπάκης, αρχαιολόγος και θεολόγος, ιδιαίτερος γραμματέας της βασίλισσας Όλγας (1885), θέτει την εταιρεία υπό την απόλυτη προστασία της. Ενδιαφέρεται κυρίως για την καταγραφή και τη διάσωση των βυζαντινών μνημείων και για την ανάπτυξη της χριστιανικής αρχαιολογίας. Επίσης, καθιερώνει τον όρο «χριστιανικός», καθώς ο νεοφανής όρος «βυζαντινός» δεν έχει ακόμη επικρατήσει στην ελληνική επιστημονική βιβλιογραφία. Το 1885 διορίζεται Έφορος Αρχαιοτήτων ιδίως των χριστιανικών,⁴² για ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Για τη δράση του στην Αρχαιολογική Υπηρεσία κατά τη χρονική αυτή περίοδο υπάρχουν αρκετά τεκμήρια στο Αρχείο. Σύμφωνα με αυτά, συνήθως του ανατίθεται να μεταβεί σε διάφορα σημεία της Ελλάδας ως ειδικός (ότι έσπουδάσατε έν Γερμανία τὴν Χριστιανικὴν Ἀρχαιολογίαν) και να συντάξει λεπτομερείς εκθέσεις, μετά επιστημονικής ακριβείας, για την κατάσταση διατήρησης των μνημείων.

Η Χ.Α.Ε., από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής της, εκδηλώνει έντονο ενδιαφέρον για την καταγραφή και τη συντήρηση των μεσαιωνικών μνημείων. Έτσι συντάσσονται περιγραφικοί κατάλογοι μεσαιωνικών μνημείων από λόγιους της εποχής. Στα τεκμήρια του Αρχείου συγκαταλέγεται η αναφορά (1892) του

Δημήτρη Καμπούρογλου, στην οποία απαριθμούνται μνημεία της Αττικής, (όπως ο Ι. Ν. Μεταμορφώσεως Σωτήρος στην Πλάκα, ο Ι. Ν. Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στους πρόποδες του Ύμηττού, οι Άγιοι Απόστολοι Σολάκη στο Θησείο), για τα οποία είχε ανατεθεί στον Καμπούρογλου από τον Γενικό Έφορο Αρχαιοτήτων να συντάξει εκτενή περιγραφικό κατάλογο.

Επιπλέον, δίνεται έμφαση στη στερέωση και την αποκατάσταση σημαντικών βυζαντινών μνημείων, όπως του καθολικού της μονής Δαφνίου στην Αττική (1885-1897) και της μονής του Οσίου Λουκά στη Βοιωτία, αλλά και στη συντήρηση και τη διατήρηση του ψηφιδωτού τους διακόσμου, στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος για τον διάκοσμο των βυζαντινών μνημείων που εκδηλώνεται αυτή την εποχή. Τέλος, το ενδιαφέρον επιφανών Ελλήνων αρχαιολόγων (Γ. Λαμπάκης, Π. Καββαδίας), καθώς και ξένων αρχιτεκτόνων (Ε. Ziller, W. Dörpfeld), αρχίζει να στρέφεται, ολοένα και περισσότερο, σε θεωρητικά ζητήματα αρχιτεκτονικής και αποκατάστασης των μνημείων, γεγονός που επίσης συμβάλλει στην προσπάθεια διάσωσης των βυζαντινών μνημείων.

12.1. Έγγραφο του Κ. Πιττάκη σχετικά με την περι-
συλλογή αρχαίων λειψάνων από τὰς καταστρεφο-
μένας ἐκκλησίας (αρ. πρωτ. 1824/4-5-1843). Πρό-
κειται για σαφή μαρτυρία καταστροφής μεσαιωνικών
μνημείων με σκοπό την ανάδειξη των λειψάνων του
ένδοξου κλασικού παρελθόντος. Λίγα χρόνια αργότερα
(1850), ο Λύσανδρος Καυταντζόγλου σε ομιλία του στο
Πολυτεχνείο θα ζητήσει από την κυβέρνηση την διάσω-
σιν πάντων καὶ τῶν ἐλαχίστων, ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν
ἐθνικῶν μνημείων, ἐκ τῶν ὁποίων δύναται μάλιστα
να ἐξακριβωθῇ ἡ ἑλληνικὴ ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν καλλι-
τεχνία.

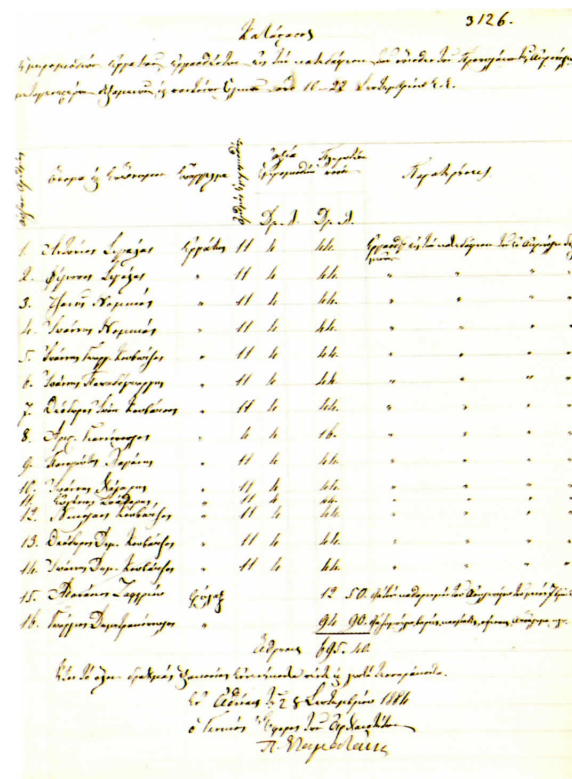
12.2. Μισθοδοτική κατάσταση με την υπογραφή του
Γενικού Εφόρου των Αρχαιοτήτων Π. Σταματάκη
(αρ. πρωτ. 3126/28-9-1884), για την απόδοση των
ήμερομισθίων ἐργατῶν ἐργασθέντων εἰς τὴν κατεδά-
φισιν τῶν ὀπισθεν τῶν Προπυλαίων τῆς Ἀκροπόλεως
μεταγενεστέρων δεξαμενῶν. Παρόμοιες μισθοδοτικές
καταστάσεις ἐργατῶν, ἐργασθέντων εἰς τὴν ἐκκαθά-
ρισιν τῆς Ἀκροπόλεως, υποδηλώνουν τις καταστροφές
που συντελούνται σε μεσαιωνικά μνημεία της Ακρόπο-
λης, κυρίως μετά την κατεδάφιση του φράγκικου πύρ-
γου των Προπυλαίων στα 1875 από την Αρχαιολογική
Εταιρεία με έξοδα του H. Schliemann.

12.3. Έγγραφο της Χ.Α.Ε. περί διαφυλάξεως τῶν
Χριστιανικῶν Αρχαιοτήτων, ἐν τῇ Μονῇ τῆς Ἀγίας
Φιλοθέης, παρὰ τὴν συνοικίαν τῆς Μητροπόλεως
Ἀθηνῶν (αρ. πρωτ. 61/6-5-1886). Ἐκκλήση του προέ-

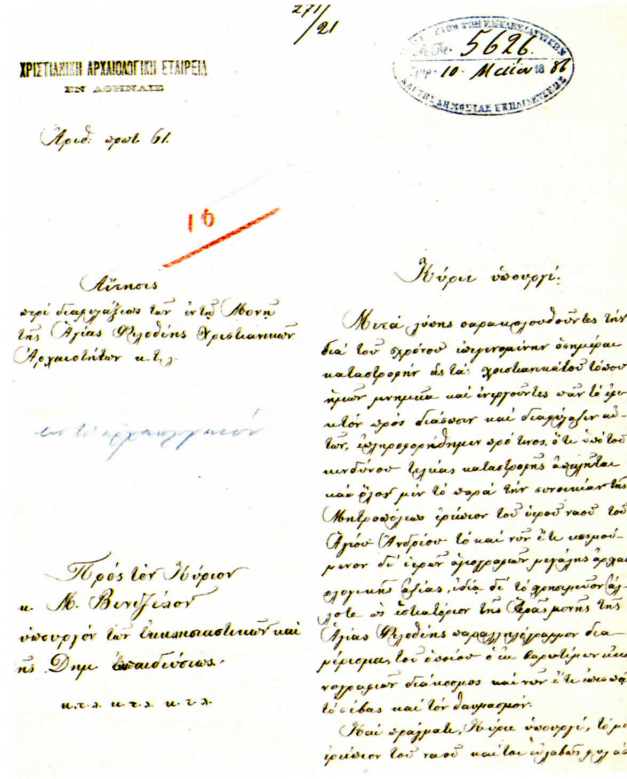
δρου της Χ.Α.Ε., Αλέξανδρου Βαρούχα και του γραμ-
ματέα της Ιωάννη Μ. Δαμβέργη προς τον υπουργό των
Εκκλησιαστικῶν και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Μι-
τιάδην Βενιζέλο για την ανάθεση της επιμέλειας των μνη-
μείων στην εταιρεία, με σκοπό την αποφυγή περαιτέρω
καταστροφών. Η περίπτωση των ερειπίων του ναού
του Αγίου Ανδρέα, παρὰ τὴν συνοικίαν τῆς Μητρο-
πόλεως, τα οποία χρησίμευαν στη στέγαση εστιατο-
ρίου της μονής Οσίας Φιλοθέης, αποτελεί χαρακτηρι-
στικό παράδειγμα της αδυναμίας της Χ.Α.Ε. να εμπο-
δίσει την καταστροφή μεσαιωνικών μνημείων εξαιτίας
της κακής χρήσης τους.

12.4. Αναθεωρημένο καταστατικό της Χ.Α.Ε., που
εγκρίθηκε με Β.Δ. (25-7-1889). Η ανάγκη αναθεώρη-
σης του αρχικού καταστατικού της 25ης Δεκεμβρίου
1884 προέκυψε εξαιτίας δυσλειτουργίας της εται-
ρείας. Το νέο καταστατικό συντάχθηκε από πεντα-
μελή επιτροπή, αποτελούμενη από τους Ν. Αναστα-
σίου, Γ. Χαλκιάπουλο, Τ. Βισβίζη, Γ. Ι. Δουρούτη και
Ε. Λαμπάκη, που εκλέχτηκε από τη γενική συνέλευση
της 9ης Ιουλίου 1889. Αποτελείται από 41 άρθρα, με
μικρές αλλαγές του αρχικού, όπως η προσθήκη των
ὀρων ἱερὰ κειμήλια, Μουσείον Χριστιανικῆς ἀρχαιο-
λογίας καὶ τέχνης κ.ά.

12.5. Επιστολή (20-10-1892) του Γ. Λαμπάκη προς
τη Χ.Α.Ε. που αφορά την παράδοση διαφόρων χρι-
στιανικῶν κειμηλίων, προκειμένου να τοποθετηθούν
στο μουσεῖο της. Ο Λαμπάκης, στην προσπάθειά του

12.2

12.3

να συγχροτήσει το Χριστιανικό Μουσείο, ταξιδεύει σε
ὅλη την Ελλάδα και συγκεντρώνει τα εκτὸς χρήσης ἱερὰ
σκεύη καὶ ἀμφια, ἀντικείμενα μικροτεχνίας, χειρόγραφα
καὶ εἰκόνες, δημιουργώντας ἔτσι μια πλούσια συλλογή
με περισσότερα ἀπὸ 1.700 ἀντικείμενα.

12.6. Έγγραφο της Χ.Α.Ε. προς τον Γενικό Έφορο
των Αρχαιοτήτων Π. Καββαδία περί ἀποδοχῆς τῆς
μεταφορᾶς καὶ προσωρινῆς ἐγκατάστασης τοῦ
Χριστιανικοῦ Μουσείου στο Κεντρικόν Μουσεῖον
(αρ. πρωτ. 491/5-4-1893). Ἐπειτα ἀπὸ ἀλλεπάλληλα
διαβήματα του συμβούλου της Εταιρείας Αντωνίου Βού-
ρου προς τον Χαρίλαο Τρικούπη, η συλλογή της Χ.Α.Ε.
βρίσκει προσωρινή στέγη σε αἶθουσα του Εθνικοῦ
Αρχαιολογικοῦ Μουσείου. Οι προσπάθειες της Χ.Α.Ε.
να αποκτήσει το μουσεῖο μόνιμη στέγη και κρατική επι-
χορήγηση δεν τελεσφόρησαν μέχρι το 1914, ὁπότε ἀπε-
βίωσε ο Γ. Λαμπάκης, και το Βυζαντινὸ και Χριστιανικὸ
Μουσείον ξεκίνησε τη δική του διαδρομή.

12.7. Ἐκθεση και προϋπολογισμός περὶ τῶν ἀπαιτου-
μένων ἐπισκευῶν τῶν δύο ναῶν (ναὸς Οσίου Λουκά,

ναὸς Θεοτόκου) της μονής Οσίου Λουκά, με την υπο-
γραφή Νικολάου Μπαλάνου και Eugène Troump
(27-1-1896). Περιγράφονται αναλυτικὰ ὅλες οι προη-
γούμενες ἐπεμβάσεις και προβάλλονται οι προτάσεις
για την ανακαίνιση του ναοῦ του Οσίου Λουκά, την
αποκατάσταση του τρούλου, των στεγῶν, καθώς και
των μαρμαροθετημάτων και των ψηφιδωτῶν στο εσω-
τερικὸ του. Επίσης, προτείνονται οι ἀναγκαῖες ἐπι-
σκευές για τον ναὸ της Θεοτόκου. Η συνολικὴ δαπάνη
για την εσωτερικὴ και εξωτερικὴ ἀνακαίνιση των ναῶν,
καθώς και για την κατασκευὴ οδοῦ ἀπὸ την Ἀντίκυρα
στον Ὅσιο Λουκά, ἀνέρχεται στο ποσὸ των 285.000
δραχμῶν.

12.8 α-β. Φωτογραφίες της μονής Οσίου Λουκά.

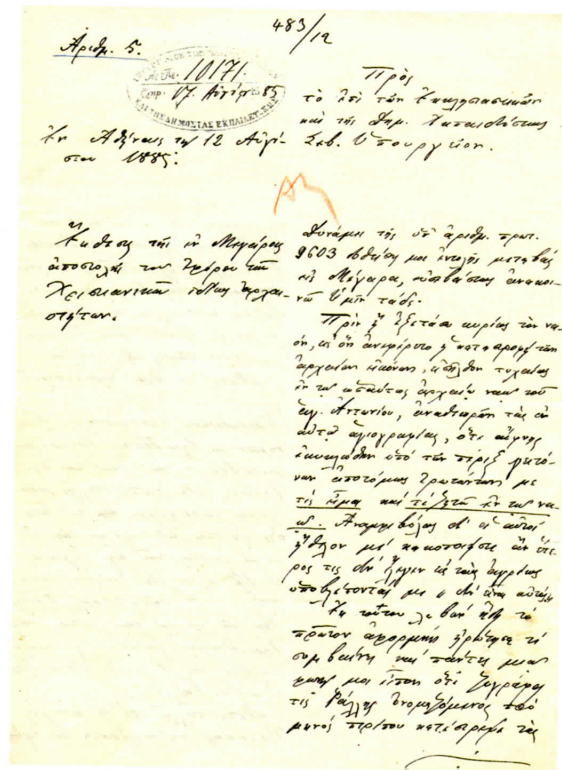
γ. Κάτοψη του καθολικοῦ και του ναοῦ της Θεο-
τόκου, που φέρει δύο ἐνδείξεις: Γ. Π. Κρέμου ἱστο-
ρία τῆς μονῆς ὁσίου Λουκά τόμ. 2ος σελ. 172-201
(κάτω ἀριστερά), Λιθογρ. Κ. Λαζαροπούλου ἐν Πει-
ραιεῖ (κάτω δεξιά).

δ. Φάκελος που περιείχε ὅλα τα παραπάνω.

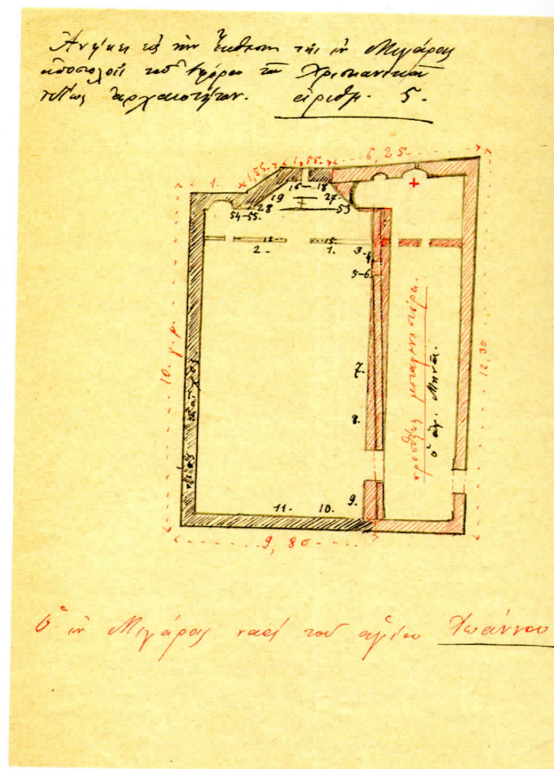
40. Ἄρθρο 2 ἀπὸ το Καταστατικὸ της Χ.Α.Ε. του 1889.

41. Ἀπὸ σχέδιο ἐγγράφου του Πιττάκη, με αρ. πρωτ. 1824/4-5-1843.

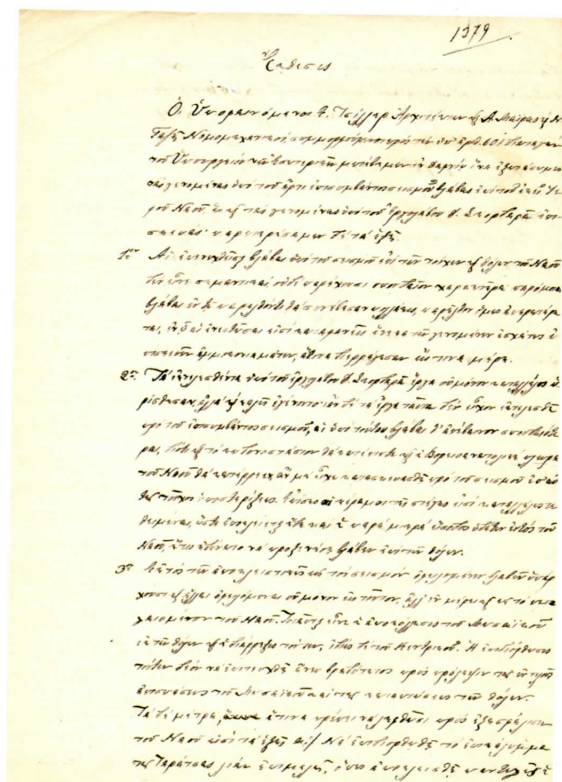
42. Β.Δ. 12 Ιουλίου 1885

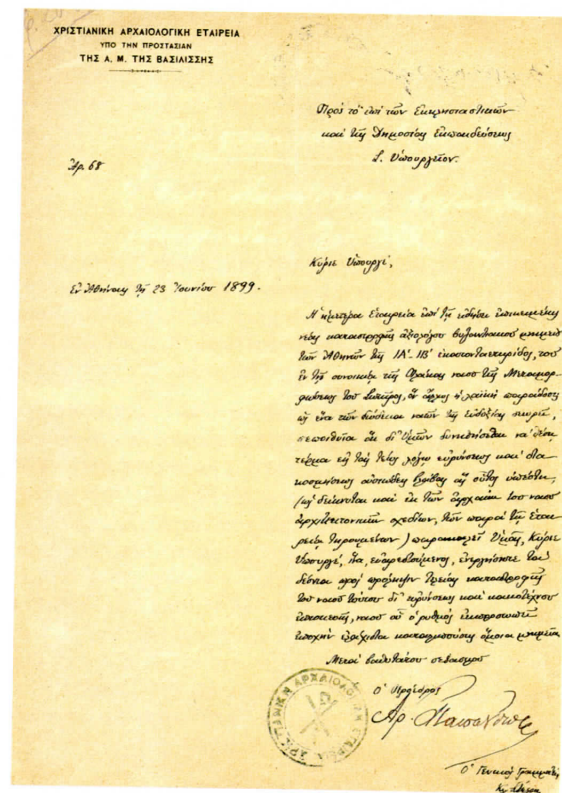
12.9α

12.9β

12.11

12.13

12.9 α. Έκθεση της έν Μεγάροις αποστολής του Έφόρου των Χριστιανικών ιδίως αρχαιοτήτων Γ. Λαμπάκη (αρ. πρωτ. 5/12-8-1885).
β. Σχέδιο κάτοψης του Ι. Ν. Αγίου Ιωάννου των Καστανέων, διά χειρός Λαμπάκη.
Η έκθεση συντάχθηκε από τον Γ. Λαμπάκη, κατόπιν εντολής του Γενικού Εφόρου των Αρχαιοτήτων Π. Καββαδία, ο οποίος ανέθεσε στον Λαμπάκη να μεταβεί στα Μέγαρα. Σκοπός της αυτοψίας ήταν να εξετάσει την πιθανολογούμενη καταστροφή αγιογραφιών του μεταβυζαντινού ναού του Αγίου Ιωάννου, μετά από κατηγορίες των κατοίκων για την «αποκεφάλιση» των αγίων από τον ζωγράφο Θεόδωρο Ράλλη, ο οποίος επισκεπτόταν τακτικά τον ναό με σκοπό τη μελέτη των τοιχογραφιών του. Ο Λαμπάκης κατέληξε στην απαλλαγή του ζωγράφου από τις κατηγορίες, ενώ παράλληλα μελέτησε και κατέγραψε και ορισμένους άλλους χριστιανικούς ναούς των Μεγάρων.

12.10. Έκθεση (13-10-1884) του Γ. Λαμπάκη προς το υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως για την κατάσταση του ναού της μονής Οσίου Λουκά και για τις απαραίτητες επισκευές με σκοπό τη συντήρησή του (αρ. πρωτ. εισερχομένου 211/8-1-1885). Ο Λαμπάκης επισημαίνει την ανάγκη εργασιών στερέωσης και συντήρησης του μνημείου μετά τις αλλεπάλληλες βλάβες που έχει υποστεί ο τεράστιος τρούλος του ναού, καθώς και αποκατάστασης των ρηγμάτων στους τοίχους και τα ψηφιδωτά.

12.11. Έκθεση της επιτροπής (αρχιτέκτονας Ε. Ziller, νομομηχανικοί Ν. Γαζής και Α. Μαΐρας), η οποία συστάθηκε για να εξετάσει τις βλάβες που προκλήθηκαν από τον σεισμό της 10ης Ιανουαρίου 1889 στη μονή Δαφνίου (αρ. πρωτ. 1379/31-1-1889). Για την αντιμετώπιση των καταστροφών, την εξέταση των βλαβών στους τοίχους και τους θόλους, καθώς και για τη λήψη των απαιτούμενων μέτρων, συστήνεται επιτροπή η οποία μεταβαίνει στο Δαφνί και διαπιστώνει ότι οι εργασίες του εργολάβου Δ. Σκορδαρά είναι ικανοποιητικές. Επιπλέον, επισημαίνει μεταξύ άλλων ότι υπάρχει κίνδυνος αποκόλλησης των ψηφιδωτών λόγω διάρρηξης των θόλων.

12.12. Μικρό τετράδιο (κατάλογος) καταγραφής επίπλων και σκευών, που αγοράστηκαν προκειμένου να κοσμήσουν τα δωμάτια του μωσαϊκουργού Francesco Novo (Φραντσέσκο Νόβο) και των βοηθών του στο Δαφνί. Στο ίδιο τετράδιο συμπεριλαμβάνεται δεύτερος κατάλογος όσων επίπλων έλειπαν μετά την αναχώρησή τους. Εκτίθενται μαζί με:
α. επιστολή Francesco Novo, σχετική με την επίπλωση,
β. απόδειξη εξοφλήσεως καταστήματος (1892), που αφορά την αγορά επίπλων.

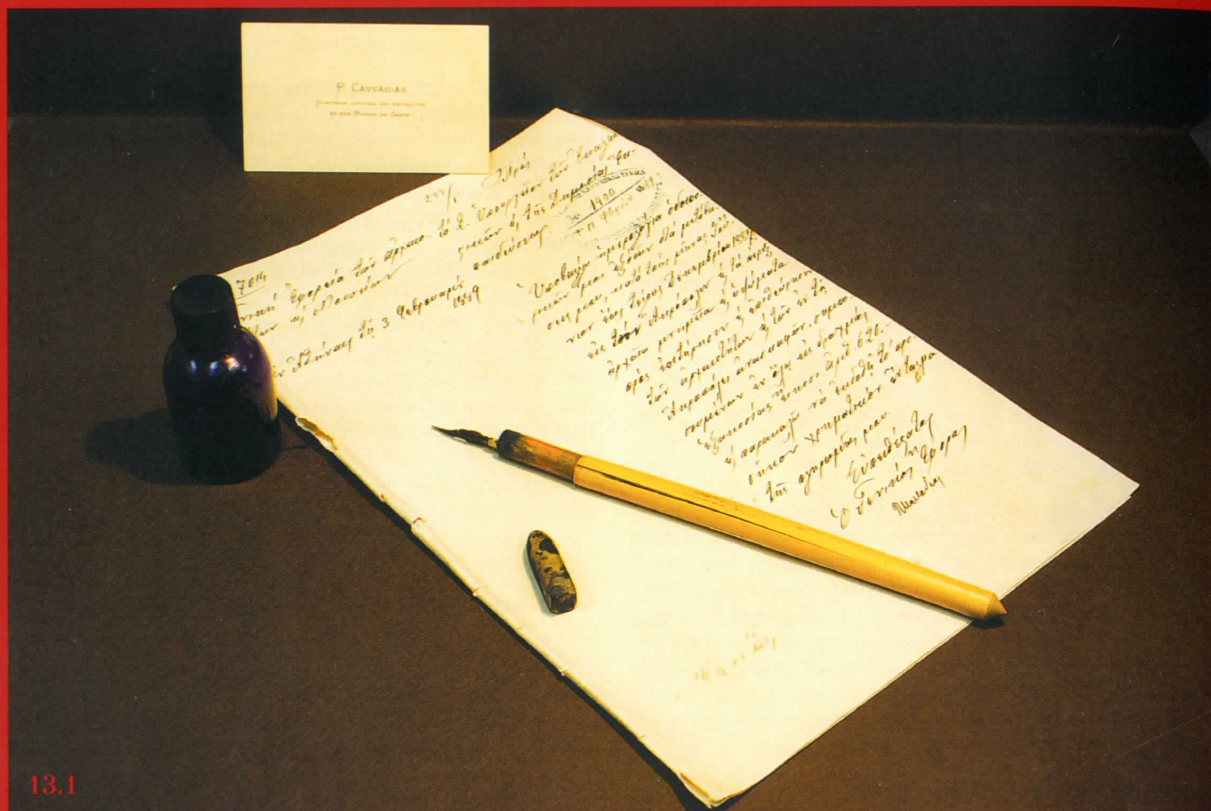
12.13. Έγγραφο της Χ.Α.Ε. προς το υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως για τη διάσωση του βυζαντινού ναού της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην Πλάκα (αρ. πρωτ. 68/23-6-1899). Ο πρόεδρος της Χ.Α.Ε. Αριστέδης Παππούδωφ απευθύνει δραματική έκκληση προκειμένου να ληφθούν τα αναγκαία μέτρα για την αποφυγή πλήρους καταστροφής του μνημείου, εξαιτίας των προγενέστερων κακοτεχνιών σε αυτό, καθώς ο ναός αποτελεί χαρακτη-

ριστικό παράδειγμα αρχιτεκτονικού ρυθμού του οποίου ελάχιστα δείγματα σώζονται.

12.14. Φύλλο χαρτιού πάνω στο οποίο έχουν κολληθεί: α) φωτογραφία της Ι. Μονής του Αγίου Ιωάννου Θεολόγου, στους πρόποδες του Ύμηττου, και β) σχέδιο κατακόμβης του Ι. Ναού των Αγίων Αποστόλων Σολάκη. Το φύλλο συνοδεύει αναφορά (αρ. πρωτ. 10081/28-11-1892) του Δ. Καμπούρογλου, επιμελητή μεσαιωνικών μνημείων, με την οποία απευθύνεται στον Γενικό Έφορο Π. Καββαδία και τον πληροφορεί ότι ήρξάμην της μελέτης και έπιθεωρήσεως των έν Αθήναις και ανά την Αττικήν μεσαιωνικών μνημείων της Ιστορίας και της Τέχνης, καθόσον πρόκειται για ναούς ως αξίους καλλιτέρας τύχης, των οποίων φωτογραφήματα και άπεικονίσεις εύσεβάστως ύποβάλλω. Επίσης, ο Καμπούρογλου αναφέρει ότι κατ' εντολή του υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως θα συντάξει περιγραφικό κατάλογο των μεσαιωνικών μνημείων Αττικής.

12.14

13.1

13.3β

13.

Καλλιόπη Ξανθοπούλου

ΠΑΝΑΓΗΣ ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ

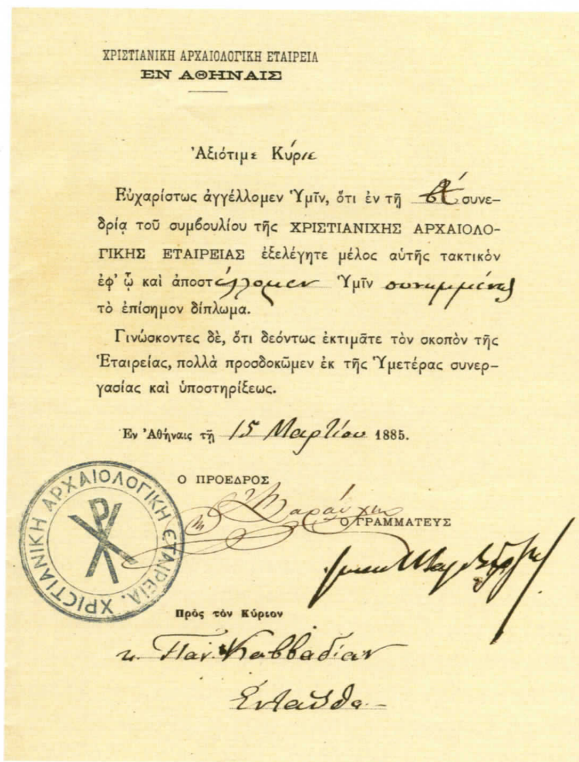
Ματιές στον βίο και την προσωπικότητα του τελευταίου
Γενικού Εφόρου

Ἑλλογιμώτατε καὶ πλείστου μοι ἄξιε κύριε ἔφορε.⁴³

Ο Παναγιώτης Καββαδίας, ή Παναγής όπως ήταν ευρύτερα γνωστός, γεννήθηκε το 1848⁴⁴ στην Κεφαλονιά, σε ένα ορεινό χωριό, τον Κοθρέα (40 χλμ. περίπου ΒΑ του Αργοστολίου, κοντά στην Άσο). Απεβίωσε το 1928 στην Αθήνα. Σπούδασε φιλολογία στο πανεπιστήμιο Αθηνών και αρχαιολογία στη Γερμανία (Βερολίνο, Μόναχο). Διετέλεσε Έφορος και Γενικός Έφορος της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, γραμματέας της Αρχαιολογικής Εταιρείας, τακτικός καθηγητής της Αρχαιολογίας στο πανεπιστήμιο Αθηνών και ακαδημαϊκός. Υπήρξε ο πρώτος Γενικός Έφορος που διέθετε τις ανάλογες με την εργασία του επιστημονικές γνώσεις, σε αντίθεση με τους προκατόχους του Πιττάκη, Ευστρατιάδη και Σταματάκη. Ο βίος και η πολιτεία του από τη στιγμή της ανόδου του στην κορυφή της ιεραρχίας της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, καθώς και ο αυταρχικός, και αρκετές φορές τυραννικός, τρόπος άσκησης της διοίκησης, ανέδειξαν πρωτοφανείς αντιδράσεις για την περίοδο που κυριάρχησε στα αρχαιολογικά δρώμενα του ελληνικού κράτους. Πνεύμα ανήσυχο, με φιλοσοφικές αναζητήσεις, δραστήριος, οργανωτικός, μεθοδικός, δημιουργικός και ακαταπόνητα εργατικός, πρόσφερε πολλαπλά στην ουσιαστική και συστηματική οργάνωση της Υπηρεσίας σε όλους τους τομείς, διαχειριζόμενος με τίμια φειδῶ τὸ δημόσιον χρήμα και σηματοδοτώντας μια νέα εποχή, ως πολυπράγμων καὶ πραγματοποιῶς σύμφωνα με τη Σέμνη Καρούζου.⁴⁵ Δεν είναι τυχαίο ότι στο έργο του συμπεριλαμβάνονται σημαντικές για την εποχή του επιστημονικές δημοσιεύσεις. Ταυτόχρονα όμως, επειδή υπήρξε ηγετική, δυναμική, αλλά και αλαζονική και αμφιλεγόμενη προσωπικότητα, με μεγάλη αυτοπεποίθηση και έντονο συγκεντρωτισμό, δημιούργησε βαθύτατες αντιπάθειες στους υφισταμένους του. Με παρασκηνιακές ενέργειες κινήθηκε το 1894 ο Καββαδίας στο πλαίσιο της ενασχόλησής του με την Αρχαιολογική Εταιρεία, όπου πέτυχε να καταλάβει τη θέση του Γραμματέα,⁴⁶ θέλοντας να την έχει υπό τον έλεγχό του. Πρέπει, βέβαια, να του αναγνωριστεί ότι επέδειξε μεγάλη φροντίδα κατά την άσκηση των καθηκόντων του και βοήθησε ποικιλοτρόπως την Εταιρεία στις δραστηριότητές της, δημοσιεύοντας μάλιστα και την μέχρι το 1900 ιστορία της. Τελικά, η κλιμακούμενη εσωτερική σύγκρουση στην Αρχαιολογική Υπηρεσία έφτασε στο αποκορύφωμά της στις αρχές του 20ού αιώνα και κατέληξε, με την επανάσταση του 1909, στην εκδίωξη του Καββαδία από τη θέση του και την κατάργηση της Γενικής Εφορείας των Αρχαιοτήτων. Την ίδια χρονιά, εξέπεσε από το αξίωμά του στην Εταιρεία, απομακρύνθηκε προσωρινά από το πανεπιστήμιο και έφυγε από την Ελλάδα για αρκετό καιρό. Στο εξωτερικό, μάλιστα, αντιμετώπισε και βιοποριστικό πρόβλημα.

Σε αντίθεση με τη ενδοϋπηρεσιακή δράση του, ο Γενικός Έφορος φρόντιζε να διατηρεί φιλικές σχέσεις και γνωριμίες με πολλούς αρχαιολόγους του εξωτερικού και των ξένων αρχαιολογικών σχολών της Αθήνας. Η αντίδρασή τους στα συμβάντα του 1909, οπότε και τον υπερασπίστηκαν ομόθυμα, το γεγονός ότι ήταν μέλος πολλών ξένων επιστημονικών ιδρυμάτων (ακαδημιών και πανεπιστημίων), καθώς και μαρτυρίες από την προσωπική του αλληλογραφία που σώζεται στο Αρχείο των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων, τεκμηριώνουν τους δεσμούς αυτούς. Καλές επίσης ήταν οι σχέσεις του τόσο με τα ανάκτορα όσο και με αρκετούς πολιτικούς ηγέτες της εποχής του. Στην οικογενειακή ζωή του μας επιτρέπουν να ρίξουμε μια φευγαλέα ματιά ορισμένες επιστολές γνωστών του, που φυλάσσονται στο Αρχείο. Η μνεία της συζύγου του Καββαδία Πολυξένης, προς την οποία απευθύνουν ευγενικό χαιρετισμό, φανερώνουν ότι δεν κρατούσε τη σύντροφό του στο περιθώριο. Μάλιστα, εφημερίδα της

εποχής⁴⁷ κάνει ειδική αναφορά στην επιστροφή του ζεύγους Καββαδία στην Αθήνα, σημειώνοντας ότι έπανηλθον εξ Έπιδάουρου ό έφορος τών αρχαιοτήτων κ. Π. Καββαδίας και ή κ. Πολυξένη Καββαδία. Βέβαια, δεν γνωρίζουμε ποια ακριβώς ήταν η συμπεριφορά του προς τα μέλη της οικογένειάς του. Όμως, το γεγονός ότι ο γιος του Αλέξανδρος υπήρξε γιατρός και καθηγητής πανεπιστημίου με πολύπλευρο επιστημονικό και κοινωνικό έργο, ενώ ο άλλος, ο Επαμεινώνδας, διατέλεσε αντιναύαρχος, αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού (ΓΕΝ) και του στόλου καθώς και υφυπουργός Ναυτικών, υποδηλώνει ότι ενδιαφέρθηκε για τη μόρφωση των παιδιών του (και οι δύο γιοι του σπούδασαν στο εξωτερικό) και φρόντιζε την οικογένειά του. Το ίδιο φαίνεται και από τα γράμματα του αδελφού του Νικολάου, με τα οποία ζητείται ενίσχυση και συμπαράσταση. Η θερμότητα της προσφώνησης του Νικολάου⁴⁸ προς τον άδελφό Παναγή, καθώς και το περιεχόμενο των δύο επιστολών, αποκαλύπτουν μια διαφορετική, περισσότερο τρυφερή, πτυχή της ιδιότυπης προσωπικότητας ενός πολύπλευρου, αινιγματικού και αρκετά μοναχικού ανθρώπου, που σημάδεψε την ελληνική αρχαιολογία στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα.

13.3α

13.4

43. Προσφώνηση σε ταχυδρομική κάρτα του Büchner από τη Βαυαρία.

44. Βλ. Καββαθάς (2012), σ. 24. Ως έτη γέννησης του Καββαδία έχουν αναφερθεί και το 1849 και το 1850 [Καββαθάς (2012), σ. 26, 28].

45. Πετράκος 1982, σ. 57.

46. Τη θέση αυτή κατείχε μεταξύ των ετών 1895-1909 και 1912-1920.

47. Εφημερίδα Έφημερίς, φ. 308 (4-11-1883) σ. 4.

48. Από επιστολή του Νικολάου Καββαδία, που φυλάσσεται στο Αρχείο και προέρχεται από το προσωπικό αρχείο του Π. Καββαδία, έχουμε την πληροφορία ότι ο Νικόλαος ίσως έπασχε από επιληψία.

13.1 α. Αίτηση του Π. Καββαδία (αρ. πρωτ. 7014/3-2-1889) προς το υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως για καταβολή οδοιπορικών εξόδων του των μηνών Ιουνίου - Δεκεμβρίου 1887.

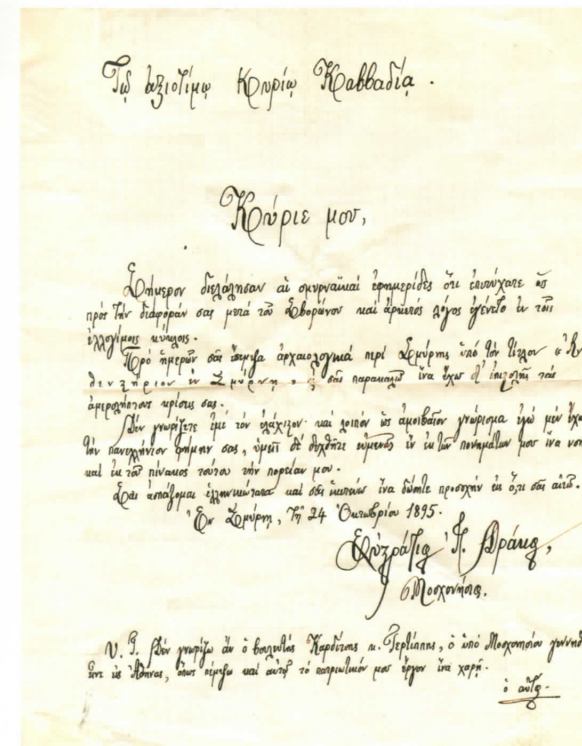
β. Η πένα και η κάρτα (carte visite) του Καββαδία (τυπωμένη στα γαλλικά). Είναι ο μοναδικός Γενικός Έφορος του οποίου φυλάσσονται στο Αρχείο κάποια προσωπικά αντικείμενα και τεκμήρια.

Εκτίθεται επίσης η κάρτα (carte visite) της Πολυξένης Π. Καββαδία.

13.2. Ταχυδρομική κάρτα (1-12-1893) με προέλευση τη Βαυαρία και παραλήπτη τον Γενικόν Έφορον τών Έθνικων Αρχαιοτήτων. Ο αποστολέας της κάρτας, Γερμανός φιλόλογος και αρχαιολόγος Ludwig J. Büchner (Λουδοβίκος Βύρχνερ), αναφέρει, σε άπταιστα ελληνικά, ότι παρέλαβε βιβλίο που του ταχυδρομήθηκε ως δώρο από τον Καββαδία και τον παρακαλεί να δεχτεί τās εύχαριστίας τού εύγνώμονος ... Λ. Βύρχνερ.

13.3 α. Γνωστοποίηση (15-3-1885) προς τον Π. Καββαδία της εκλογής του ως τακτικού μέλους της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, και

β. Δίπλωμα εκλογής (1885) του Καββαδία ως μέλους της Χ.Α.Ε.

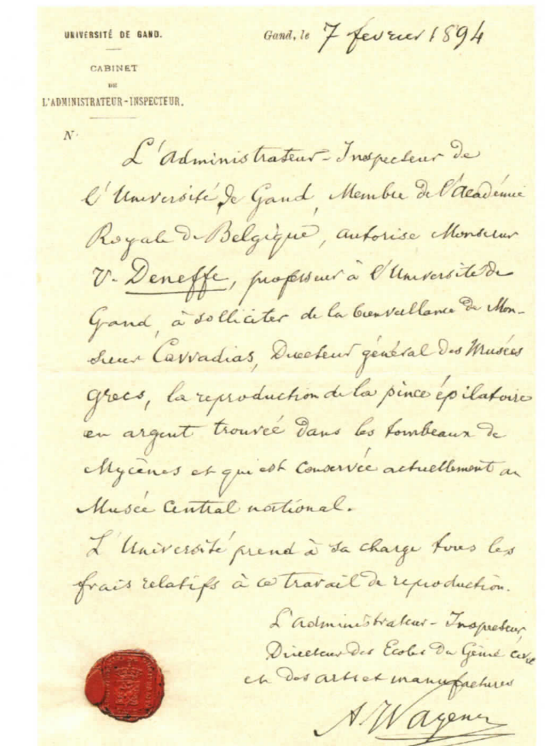
13.6

Εμπεριέχονται σε φάκελο με τη σφραγίδα της Χ.Α.Ε. και παραλήπτη τον Καββαδία.

13.4. Φωτογραφία του Π. Καββαδία. [Προέλευση: Αρχείο της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας]

13.5. Απόφαση παραπομπής εἰς τὸ ἀκροατήριον τοῦ Δικαστηρίου (αρ. 1594/31-3-1888). Εκδόθηκε από το Συμβούλιο Πλημμελειοδικῶν Αθηνῶν για τον αρχαιολόγο Αθανάσιο Κουμανούδη του Στεφάνου, ἐπιμελητὴν τοῦ Μουσείου τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας, ἐναντίον του οποίου κατατέθηκε μήνυση από τον Παναγή Καββαδία. Οι βαρύτατες, και ιδιαίτερα προσβλητικές για τον Γενικό Έφορο, εκφράσεις που αποδίδονται στον Α. Κουμανούδη, φανερώνουν το μέγεθος της αντίθεσης των δύο ανδρῶν. Το γεγονός πρέπει να είχε αντίκτυπο και στις σχέσεις του πατέρα Κουμανούδη (Γραμματέα της Αρχαιολογικής Εταιρείας) με τον Καββαδία. Οι εντάσεις για τον έλεγχο της διοίκησης της Εταιρείας κορυφώθηκαν κατά την κρίση του 1894, που έληξε με την αποχώρηση του Σ. Κουμανούδη από τη θέση του και την παραίτηση του γιου του.

13.6. Επιστολή από τη Σμύρνη του λόγιου και συγγραφέα Ευστρατίου Ι. Δράκου (24-10-1895), όπου γίνεται αναφορά στη διαμάχη μεταξύ του Καββαδία και του κορυφαίου νομισματολόγου της εποχής Ιωάννη

13.8

ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

Γενικοὶ Ἐξόδοι τῶν ἀρχαιοτήτων

- 1) Α. Μουτσόπουλος, Έφορος του Έθνικού Μουσείου επί Καποδιστριας, διαπίστωσε ότι 21 Οκτωβρίου 1829.
- 2) Α. Βαϊδεδούγγος, 1833 Μαΐου 27—1834 Σεπτεμβρίου 9.
- 3) Α. Ρόδος, 1834 Σεπτεμβρίου 9—1836 Οκτωβρίου 2.
- 4) Κ. Πιττακόης, διαπίστωσε αναληρωτής του Γενικού Έφόρου του 1836 'Οκτωβρίου 2, και πρόχρηξ εις Γενικόλν Έφορον τού αὐτῷ 1818 Δεκεμβρίου 31' διαπίστωσε δὲ ἐν τῇ ὅσῃ ταύτῃ μέχρι τοῦ θανάτου του.
- 5) Π. Εὐδερματίδης, διαπίστωσε Γενικός Έφορος τῷ 1864 Φεβρουαρίου 2 και διαπίστωσε ἐν τῇ υπηρεσίᾳ μέχρι 1884 Φεβρουαρίου 24.
- 6) Π. Βασιλειάδης, διαπίστωσε αναληρωτής του Γενικού Έφόρου τῷ 1884 Φεβρουαρίου 24, και πρόχρηξ εις Γενικόλν Έφορον τού αὐτῷ 8 Σεπτεμβρίου, διαπίστωσε δὲ ἐν τῇ ὅσῃ ταύτῃ μέχρι τοῦ θανάτου του.
- 7) Π. Καββαδίου, διαπίστωσε αναληρωτής του Γενικού Έφόρου τῷ 1885 Μαΐου 7, και πρόχρηξ εις Γενικόλν Έφορον τού αὐτῷ 81 Ἰουλίου.

Ἐξοδοὶ ἀρχαιοτήτων

- 1) **Α. Καυκάνης**, *Επιστάτης του εν Αθήναις Έθνικού Μουσείου* κατ' έτ. 1832.
- 2) **Α. Ψαρφίδης**, *Επιστάτης του εν Αθήναις μουσείου*, 3 Δεκεμβρίου 1832—17 Οκτωβρίου 1837, στα διαδοχικά συνεργάτης του Έρρον Α. Ρόος καί άλλα (2 Οκτωβρίου 1836) συνεργάτης του Έρρον Πιττάκης.
- 3) **Ιωάννης Κοκκινός**, *Επιστάτης του έπι των αρχαιοτήτων κατ' έτος 1838*, από 22 Δεκεμβρίου 1833 έως 9 Σεπτεμβ. 1834.
- 4) **Λουδοβίκος Ρόος**, *Επιστάτης του έπι των αρχαιοτήτων κατ' την Πελοπόννησον*, από 22 Δεκεμβρίου 1833 έως 17 Οκτωβρίου 1834, στα προηχθεις εις την του Γενικού Έρρον θύσαν.
- 5) **Κωνσταντίνος Πιττάκης**, *Επιστάτης του έπι των αρχαιοτήτων κατ' την Στερίαν Ελλάδα*, 22 Δεκεμβρίου 1833—2 Οκτωβρίου 1836. Έρρονος του Δημοσίου Κεντρικού Μουσείου των αρχαιοτήτων, από 2 Οκτωβρίου 1836 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1848, στα προηχθεις εις Γενικού Έρρον.
- 6) **Σπυρίδων Λογιαστιάδης**, Έρρονος της δημοσίας Κεντρικής συλ-

14.1α

— 6 —

λογῆς τῶν ἀρχαιοτήτων κατὰ τὸν νομὸν Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας,
ἀπὸ 13 Νοεμβρίου 1862—28 Φεβρουαρίου 1866.

- 7) Παναγιώτης Εξοστράτους, "Έρροςος ἀρχιεπισκόπος, ἀπὸ 19 Ἀπριλίου 1863 μέχρι 2 Φεβρουαρίου 1864, δὲ διαίτησις Γενικῆς" Έρροςος.
- 8) Αθανάσιος Παναγιώτης, "Έρροςος καὶ ἀρχιεπίσκοπος τῶν κατὰ τὴν Συναγωγὴν Ἑλλήνων, ὅτερον 31 τῶν κατὰ τὴν Πελοποννησιακὴν ἀρχιεπισκόπων, ἀπὸ 1875 Μαρτίου 3—1878, δὲ ἀσθενήσας καὶ σωματικῶς ἀνεκάνητος περιέλαβεν κατὰ τὴν θείαν του.
- 9) Παναγιώτης Στυματικός, "Έρροςος καὶ ἀρχιεπίσκοπος τῶν κατὰ τὴν Συναγωγὴν Ἑλλήνων, ὅτερον 61 τῶν ἐν Στερεῇ Ἑλλάδι ἀρχιεπισκόπων (1875 Μαρτίου 3—1884 Φεβρουαρίου 24), καὶ εἰς τὰς προχθρῆς τῆς Γενικῆς" Έρροςος (1884 Σεπτεμβρίου 7).
- 10) Παναγιώτης Καβάβδος, "Έρροςος τῶν κατὰ τὸν νομὸν Κυκλάδων καὶ Εὐβοίας ἀρχιεπισκόπος (1879 Μαρτίου 18), ἀπὸ 9ης οὐ διαίτησις ἀνακληρητικῆς τοῦ Γενικοῦ Έρροςος (1885 Ἰουνίου 9), καὶ εἰς τὰς προχθρῆς τῆς Γενικῆς" Έρροςος (1885 Ἰουνίου 12).
- 11) Κωνσταντῖνος Ἀντιρρόδος, "Έρροςος τῶν κατὰ τὴν Πελοποννησιακὴν ἀρχιεπισκόπων (1881 Μαΐου 13 ἕως 13 Ἀπριλίου 1887).
- 12) Δημήτριος Φίλιος, "Έρροςος τῶν κατὰ τὸν νομὸν Λαπίσσης καὶ Τριφυλίας ἀρχιεπισκόπων (1893 Ἀπριλίου 5 ἕως 4 Μαρτίου 1898).
- 13) Χρήστος Παναγιώτης, "Έρροςος τῶν κατὰ τὸν νομὸν Ἀρτίας καὶ Ἀστυρῆας ἀρχιεπισκόπων (1888 Ἀπριλίου 5).
- 14) Βασίλειος Ι. Λεοντόδης, "Έρροςος τῶν κατὰ τὸν νομὸν Φθιώτιδος καὶ Φωκίδος ἀρχιεπισκόπων (1885 Ἰουνίου 40).
- 15) Βασίλειος Στάνης, "Έρροςος τῶν κατὰ τὴν Ἀρρεβία καὶ Κορινθίας ἀρχιεπισκόπων (1890 Οὐλαίου 10).
- 16) Η. Καδρινοπούλος, "Έρροςος τῶν κατὰ τὰς Κυκλάδας ἀρχιεπισκόπων (1887 Δεκεμβρίου 17).

[illegible]

14.1β

Ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἐν τῷ ἀνθρῳ

[illegible]

14.5a

ἔτι δὲ αὖτις χαίρει δὲ ἐς σήμερον
 ἦν, ἀπὸ τῶν κακοῦντων μετὰ
 τοῦ ἑσθίου καὶ ἐς τὴν ἑσθίαν
 οὐκ ἔστιν ἄλλο, καὶ ἡ ἑσθία
 καὶ μετὰ τὴν οὐκ ἔστιν. Ἐπὶ
 οὖν ἡμεῖς μετὰ τὴν οὐκ ἔστιν,
 οὐκ ἔστιν.

An Aspirin 15 Nov 1915
 R. Thompson
 15 Nov 1915
 Tuesday
 14.58

14.5β

14.

Σοφία Φραγκουλοπούλου

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΓΡΑΠΤΟΙ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΙ ΣΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Καὶ μοι ἐρωτήσαντα τίνες ἐξ' αὐτῶν εἶναι περιττοὶ καὶ δύνανται νὰ ἀπολυθῶσιν, ἀπαντῶ ὑμῖν προφορικῶς, ἀπαντῶ δὲ νῦν ἐγγράφως ὅτι κυρίως μὲν οὐδεὶς εἶναι περιττός.⁴⁹

Από τη σύσταση του υπουργείου επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως⁵⁰ το πολυσχιδές έργο των Γενικών Εφόρων⁵¹ των Αρχαιοτήτων πλαισίωσαν με τη δράση τους τόσο οι Έφοροι⁵² των αρχαιοτήτων όσο και εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων. Αρχικά οι δημοδιδάσκαλοι και αργότερα οι σχολάρχες, οι καθηγητές και οι γυμνασιάρχες. Τη συνδρομή τους κλήθηκαν να παρέχουν ποικιλοτρόπως και οι τοπικοί εκπρόσωποι της κρατικής εξουσίας, δηλαδή οι νομάρχες, οι έπαρχοι, οι δήμαρχοι, η χωροφυλακή, ο στρατός και οι δικαστικοί λειτουργοί.

Ο κατάλογος με τα ονόματα των έμμισθων Εφόρων αρχαιοτήτων που υπηρέτησαν στο υπουργείο διασώζεται στο σώμα Συλλογή Αρχαιολογικῶν Νόμων, Διαταγμάτων και Έγκυκλίων. Για το υπόλοιπο προσωπικό στοιχεία συλλέγουμε από τους διορισμούς και τις απολύσεις τους, από τις εκθέσεις-αναφορές τους προς το υπουργείο, από τα εντάλματα πληρωμής τους, καθώς και από τους καταλόγους των μουσειακών συλλογών που επιμελούνταν. Η εναλλαγή των προσώπων φαίνεται πως ήταν συχνή και άμεσα σχετιζόμενη με την εκάστοτε πολιτική ηγεσία, αλλά και το παλάτι. Οι διορισμοί των πρώτων λιγοστών Εφόρων (1848-1885) γίνονταν με υπουργική απόφαση, η οποία δημοσιευόταν στο Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ).

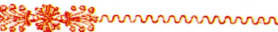
Προς το τέλος του 19ου αιώνα θεσμικές ενέργειες⁵³ όπως η καθιέρωση των γραπτών διαγωνισμών με γνώμονα το γνωστικό αντικείμενο εγκαινιάζουν μια πρακτική εισαγωγής συγκεκριμένων κριτηρίων επιλογής στους διορισμούς. Ο πρώτος γνωστός διαγωνισμός για την πλήρωση μιας θέσης Εφόρου αρχαιοτήτων πραγματοποιείται στις 26-11-1887, κατόπιν δημόσιας προκήρυξης. Μοναδικός υποψήφιος ο 28χρονος αδελφός της Σοφίας Σλήμαν Παναγιώτης Καστρωμένος (ή Καστριώτης), ο οποίος, αφού κατέθεσε τα απαραίτητα δικαιολογητικά, προσήλθε ενώπιον επιτροπής τη συγκεκριμένη ημερομηνία και εξετάστηκε στα ακόλουθα έξι μαθήματα: *έρμηνεία Ελλήνων και Ρωμαίων συγγραφέων ή ποιητών, τοιούτων κυρίως κειμένων, ἃ χρησιμεύουσιν ὡς πηγαὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης*, ιστορία της αρχαίας τέχνης, ελληνικές αρχαιότητες, αρχαία ιστορία και αρχαιολογική νομοθεσία. Οι εξετάσεις έγιναν προφορικά ενώπιον πενταμελούς επιτροπής, η οποία απαρτιζόταν από πανεπιστημιακούς καθηγητές και υπαλλήλους του Δημοσίου. Ο υποψήφιος αφού έλαβε τον βαθμό καλῶς σε όλα τα μαθήματα ήταν ο πρώτος Έφορος αρχαιοτήτων που διορίστηκε στο υπουργείο.

Η υπουργική απόφαση για την προκήρυξη του επόμενου διαγωνισμού δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 90/Β/14-8-1895 και προέβλεπε δύο θέσεις εφόρων. Οι εξετάσεις, προφορικές και γραπτές πραγματοποιήθηκαν σε αίθουσα του πανεπιστημίου Αθηνών από 15 έως 18-11-1895 ύστερα από αναβολή, η οποία ζητήθηκε από ορισμένους υποψηφίους προκειμένου να προετοιμαστούν καλύτερα. Στη δοκιμασία πήραν μέρος οι Κωνσταντίνος Κουρουνιώτης, Ανδρέας Σικιάς, Δημήτριος Σταυρόπουλος και Αλέξανδρος Φιλαδελφεύς. Η εξεταστική επιτροπή απαρτιζόταν από τους Α. Θεοδωρίδη νομικό σύμβουλο, Παναγή Καββαδιά Γενικό Έφορο των Αρχαιοτήτων και Μουσείων και από τους καθηγητές πανεπιστημίου Γεώργιο Μιστριώτη, Σπυρίδωνα Βάσση και Παύλο Καρολίδη. Τα γραπτά που σώζονται είναι των πρώτων δύο ημερών. Στις 15-11-1895 εξετάστηκαν οι υποψήφιοι γραπτώς στο θέμα της ελληνικής και λατινικής γλώσσας. Στις 16-11-1895 η γραπτή εξέταση αφορούσε το μάθημα της ελληνικής τέχνης καθώς και τη μετάφραση

αρχαίου κείμενου. Οι επιτυχόντες του διαγωνισμού ήταν οι Α. Σκιάς και Δ. Σταυρόπουλος.

Ο τελευταίος γραπτός διαγωνισμός του 19ου αιώνα για τη θέση ενός Εφόρου αρχαιοτήτων διεξάγεται στις 21-11-1898. Τη θέση κατέλαβε ο Γαβριήλ Π. Βυζαντινός, ο οποίος διορίστηκε βοηθός παρὰ τῷ Γενικῷ Ἐφόρῳ. Στην ίδια δοκιμασία έλαβαν μέρος και οι Απόστολος Αρβανιτόπουλος και Κ. Κουρουνιώτης.

Όταν προκηρυσσονταν οι διαγωνισμοί, οι υποψήφιοι απασχολούνταν ήδη είτε στο υπουργείο, είτε στην Αρχαιολογική Εταιρεία, όπως προκύπτει από τα αναλυτικά βιογραφικά σημειώματά τους. Παρ' όλα αυτά υποβάλλονταν σε γραπτή δοκιμασία, κάποιιο δύο και τρεις φορές, προκειμένου να διοριστούν, γεγονός που συνδέει την επαγγελματική αποκατάσταση στο Δημόσιο με την κοινωνική καταξίωση. Ενδιαφέρον, τέλος, παρουσιάζει ότι το κάθε γραπτό μονογράφεται από όλους τους συνυποψηφίους προκειμένου να διασφαλιστεί το αδιάβλητο της διαγωνιστικής διαδικασίας.

14.1 α-β. Κατάλογος των Γενικών Εφόρων και των εφόρων αρχαιοτήτων από τη Συλλογή Αρχαιολογικών Νόμων, Διαταγμάτων και Έγκυκλίων, που εκδόθηκε το 1892. Οι χειρόγραφες σημειώσεις στο περιθώριο του τυπωμένου κειμένου δείχνουν ότι το συγκεκριμένο εγχειρίδιο ήταν σε χρήση μέχρι το έτος 1910.

14.2. Αναγγελία πρόσληψης του Δημητρίου Φίλιου και του Χρήστου Τσουντα ως Εφόρων αρχαιοτήτων (αρ. πρωτ. 8916/6597/3-8-1883). Ο μὲν τῶν Λαρίσσης καὶ Τρικάλων ὁ δὲ Τσουντας τῶν νομῶν Ἄρτης καὶ Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας. Ο διορισμός που έγινε επί υπουργίας Δημητρίου Βουλπιώτη δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ αρ. 32/9-8-1883.

14.3. Αναλυτική βαθμολογία του υποψήφιου Εφόρου Παναγιώτη Καστρομένου μετά το πέρας του διαγωνισμού του 1887. Σύμφωνα με το άρθρο 8 του από 21-8-1887 Β.Δ. τὰ μαθήματα εἶνε ἰσοδύναμα, οἱ δὲ βαθμοὶ αὐτῶν εἶνε α') Ἀριστα = 25 - 21, β') Λίαν καλῶς = 20 - 16, γ') Καλῶς = 15 - 11, δ') Σχεδὸν καλῶς = 10 - 6, ε') Μετρίως = 5 - 1. Κακῶς = 0.

14.4 α-γ. Πρακτικό της εξεταστικής επιτροπής από τον διαγωνισμό του 1887. Την επιτροπή συναποτελούσαν οι πανεπιστημιακοί Κωνσταντίνος Παπαρηγόπου-

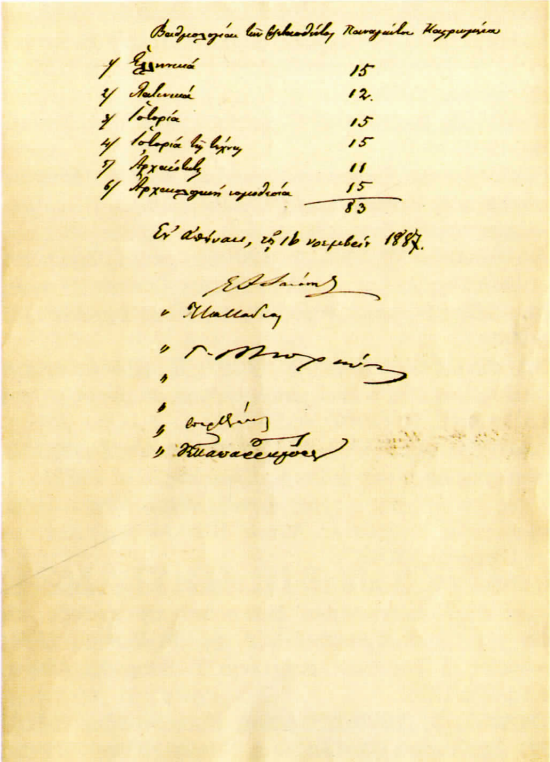
λος, καθηγητής της Ιστορίας, Γεώργιος Μιστριώτης, καθηγητής των Ελληνικών Γραμμάτων και Σπυρίδων Βάσσης, καθηγητής των Λατινικών, καθώς και οι Ε. Δ. Σανόπουλος, νομικός σύμβουλος του υπουργείου και Παναγής Καββαδίας, Γενικός Έφορος των Αρχαιοτήτων.

14.5 α-β. Από τη γραπτή δοκιμασία της 15ης-11-1895. Μετάφραση αγνώστου κειμένου αρχαίων Ελληνικών από τον υποψήφιο Κωνσταντίνο Κουρουνιώτη. Στα αριστερά της σελίδας έχει ο υποψήφιος καταγράψει το καθ' υπαγόρευσιν πρωτότυπο κείμενο από το βιβλίο Α' των Ιστοριών του Θουκυδίδη (1.93, 1-24) και στα δεξιά τη μετάφρασή του στην καθαρεύουσα της εποχής.

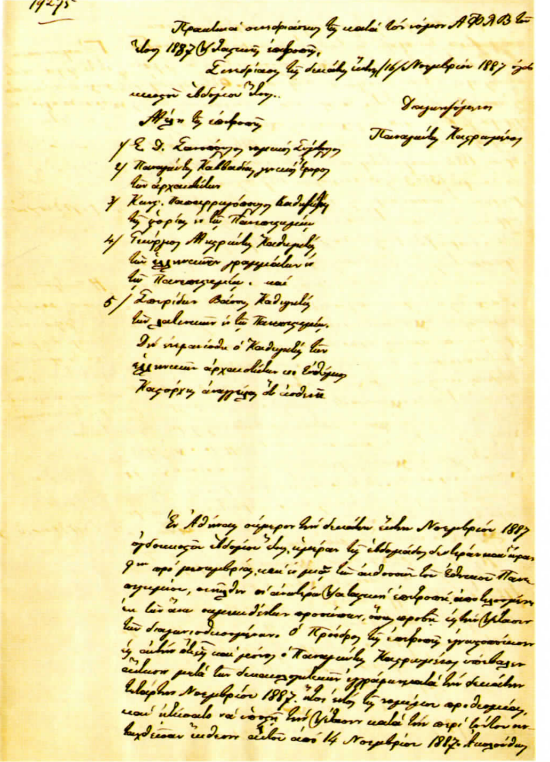
14.6. Υπογραφές των συμμετεχόντων στον διαγωνισμό του 1895.

14.7 α-β. Πρακτικό της εξεταστικής επιτροπής από τον γραπτό διαγωνισμό του 1898. Η επιτροπή απαρτιζόταν από τους Α. Θεοδωρίδη, νομικό σύμβουλο του υπουργείου, Παναγή Καββαδία, Γενικό Έφορο των Αρχαιοτήτων και από τους καθηγητές Πανεπιστημίου Κωνσταντίνο Κόντο, Παύλο Καρολίδη, Σπυρίδωνα Βάσση και Αντώνιο Οικονόμου. Στη δεύτερη σελίδα του πρακτικού αναγράφεται αναλυτικά η βαθμολογία όλων των διαγωνιζομένων.

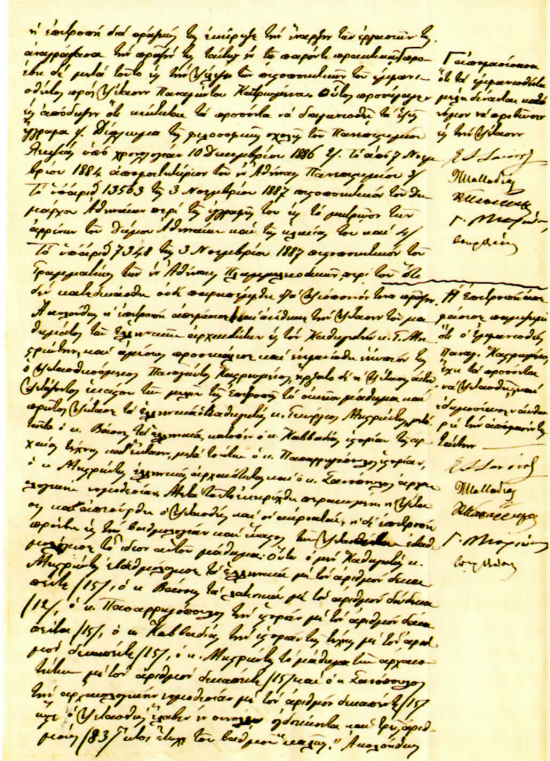
49. Η φράση εμπεριέχεται στο έγγραφο με αρ. πρωτ. 2841/5-8-1883 του Γενικού Εφόρου Αρχαιοτήτων Παναγιώτη Ευστρατιάδη προς το υπουργείο.
50. Η Γραμματεία επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως ιδρύθηκε με το διάταγμα 3/15 Απριλίου 1833 Περί σχηματισμού τῶν Γραμματειῶν. Με το σύνταγμα του 1844 οι γραμματείες καθιερώνεται να ονομάζονται υπουργεία (ΦΕΚ 9/11-4-1844).
51. Σημειώνεται ότι ο θεσμός του Γενικού Εφόρου των Αρχαιοτήτων εισάχθηκε με νόμο της αντιβασιλείας της 10ης/22ας-5-1834, γεγονός που εξηγεί γιατί το Αρχείο των Υπηρεσιών των Αρχαιοτήτων διασώζει την αλληλογραφία της Γενικής Εφορείας από την ίδρυσή της το 1834 έως την κατάργησή της το 1909.
52. Οι επιμελητές των αρχαιοτήτων διακρίνονταν σε τακτικούς και έκτακτους και οι Έφοροι σε έμμισθους και άμισθους. Οι εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων εκτελούσαν χρέη άμισθων εφόρων.
53. ... έφορος αρχαιοτήτων διορίζεται ὁ φέρων δίπλωμα διδάκτορος φιλοσοφικῆς σχολῆς καὶ ἔνδοξη μῆσας ἐν διαγωνισμῷ, ἄρθρο 2, Ν. ΑΦΛΒ' /28-5-1887 Περί τοῦ προσωπικοῦ τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας. Βλ. και Β.Δ. 21-8-1887 Περί ἐκτελέσεως τῶν ἐν τῷ νόμῳ ΑΦΛΒ' περὶ τοῦ προσωπικοῦ τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας. Και τα δύο νομοσχέδια ψηφίστηκαν επί υπουργίας του Παναγιώτη Μανέτα (κυβέρνηση Χ. Τρικούπη). Διευκρινιστικά σημειώνεται ότι ο διδάκτωρ εκείνης της εποχής ήταν ο με σημερινούς όρους κάτοχος βασικού πτυχίου σπουδών.

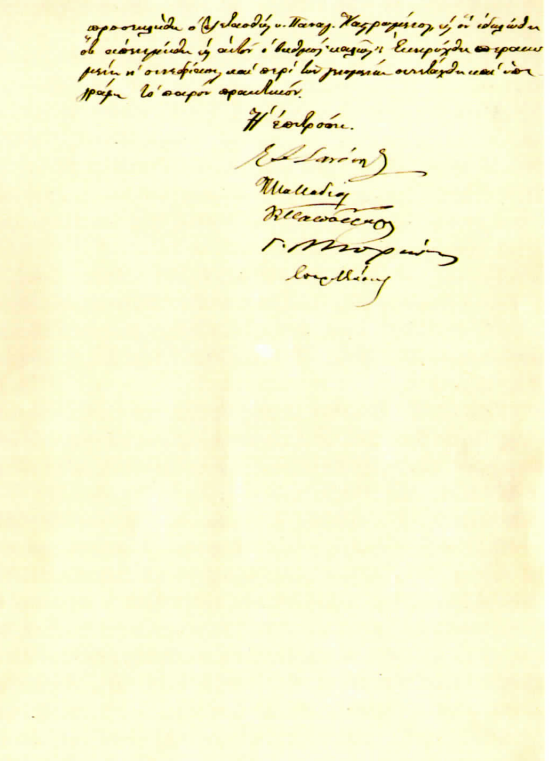
14.3

14.4α

14.4β

14.4γ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΔ Αρχαιολογικόν Δελτίον

ΑΕ Αρχαιολογική Εφημερίς

AJA The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts

AM Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Athen

BCH Bulletin de Correspondance Hellénique

BSA The Annual of the British School at Athens

ΔΧΑΕ Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Λακωνικά Σπουδαί Περιοδικόν σύγγραμμα της Εταιρείας Λακωνικών Σπουδών

Ο Μέντωρ Χρονογραφικό και ιστοριοδικό δελτίο της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας

ΠΑΕ Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας

ΦΕΚ Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως

Άλλες συντομογραφίες

αρ. πρωτ.= αριθμός πρωτοκόλλου, Αρχαιολογική Εταιρεία= η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, Β.Δ.= βασιλικό διάταγμα, Κ.Ν.= κωδικοποιημένος νόμος, λ.= λήμμα, Ν.= νόμος, πίν.= πίνακας, σ.= σελίδα, τ.= τόμος, φ.= αριθμός φύλλου, Χ.Α.Ε.= Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, χ.ημ.= χωρίς ημερομηνία.

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Μ. (2010) Αρχαιολογικές συλλογές και μουσεία του ελληνικού κράτους κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αι., στο ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ, Μ. (2010), σ. 36-43.

ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, Π. (2007) (επιμ.) Μεγάλες στιγμές της ελληνικής αρχαιολογίας, Αθήνα, Καπόν, 2007.

ΓΑΡΟΥΦΑΛΗΣ, Δ. & ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ-ΣΥΒΡΙΔΗ, Ε. (2002) (επιμ.) Η αρχαιολογία στην Ελλάδα. Οι μεγαλύτερες αρχαιολογικές ανακαλύψεις του 20ού αιώνα και οι θησαυροί των ελληνικών μουσείων, Αθήνα, Corpus, 2002.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΩΝ (1892) Συλλογή αρχαιολογικών νόμων, διαταγμάτων και εγκυκλίων, 1834-1905, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο και Λιθογραφείο, 1892.

ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. & ΛΑΖΑΡΙΔΟΥ, Α. (2006) (επιμ.) Από την Χριστιανική Συλλογή στο Βυζαντινό Μουσείο [1884-1930], κατάλογος έκθεσης, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο 29.3.2002-7.1.2003, Αθήνα, ΤΑΠΑ, 2006.

ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. (2006) ...προς δόξαν της τε Εκκλησίας και της Πατρίδος. Το Χριστιανικόν Αρχαιολογικόν Μουσείον και ο Γεώργιος Λαμπάκης, στο ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. & ΛΑΖΑΡΙΔΟΥ, Α. (2006), σ. 37-52.

ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Π. (1900) Ιστορία της Αρχαιολογικής Εταιρείας από της εν έτει 1837 ιδρύσεως αυτής μέχρι του 1900, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 1900.

ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Π. & ΚΑΥΕΡΑΥ, Γ. (1906) Η ανασκαφή της Ακροπόλεως από του 1885 μέχρι και του 1890, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 1906.

ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, Α. & ΠΡΟΥΝΗ-ΦΙΛΙΠ, Μ. (1973) Αρχαιολογική Εφημερίς, Ευρετήριο πρώτης και δευτέρας περιόδου 1837-1874, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 1973.

ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009) Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην

Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία, Αθήνα, Καπόν, 2009.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Φ. & ΤΣΙΡΙΑΓΛΟΥ, Α. (2008) (επιμ.) Αθήνα 1839-1900. Φωτογραφικές μαρτυρίες, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, 2008.

ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ, Β. (1901) Η Ολυμπία, Αθήνα, Π. Δ. Σακελλαρίου, 1901.

ΛΕΥΚΩΜΑ της Εκατονταετηρίδος της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, 1837-1937, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 1937.

ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ, Φ. (2005) (επιμ.) Πρόσωπα της Ακρόπολης I. Ludwig Ross, Francis Cranmer Penrose, Gorham Phillips Stevens, Αθήνα, Ένωση Φίλων της Ακροπόλεως, 2005.

ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ, Φ. (2007) Η περιπέτεια της Ακρόπολης τον 19ο αιώνα. Από κάστρο σε μνημείο, στο ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, Π. (2007), σ. 36-57.

ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ, Φ. (2008) Η αναστήλωση των αρχαίων μνημείων στη νεώτερη Ελλάδα (1834-1939): Το έργο της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας και της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 2008.

ΜΑΟΥΡΕΡ, ΓΚ. Α. (1976) Ο ελληνικός λαός. Δημόσιο, Ιδιωτικό και Εκκλησιαστικό Δίκαιο από την έναρξη του Αγώνα για την Ανεξαρτησία ως την 31 Ιουλίου 1834. Μετάφραση Ό. Ρομπάκη, επιμέλεια Τ. Βουρνάς, Αθήνα, Αφοί Τολίδη, 1976.

ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Σ. (1999) Στέφανος Κουμανούδης (1818-1899). Σχεδιάσμα βιογραφίας, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 1999.

ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Σ. & ΧΑΤΖΗΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Α. (2012) (επιμ.) «Ξενιτεμένες» ελληνικές αρχαιότητες. Αρετηρίες και διαδρομές, Αθήνα, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2012.

ΜΠΙΡΗΣ, Κ. (1966) Αι Αθήναι από του 19ου αι. εις τον 20όν αι., Αθήνα, Καθίδρυμα Πολοδομίας & Ιστορίας των Αθηνών, 1966.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1982) Δοκίμιο για την αρχαιολογική νομοθεσία, Αθήνα, ΤΑΠΑ, 1982.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1987) Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Η ιστορία των 150 χρόνων της, 1837-1987, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 1987.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2003) Η κρίση του 1894 στην Εταιρεία, Ο Μέντωρ 66Β (2003), σ. 25-48.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2004α) Τα οικονομικά της Εταιρείας και το Λαχείο, Ο Μέντωρ 71 (2004), σ. 60-65.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2004β) Η απαρχή της ελληνικής αρχαιολογίας και η ίδρυση της Αρχαιολογικής Εταιρείας, Ο Μέντωρ 73 (2004), σ. 111-222.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2007α) Τα στάδια της ελληνικής αρχαιολογίας, στο ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, Π. (2007), σ. 16-33.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2007β) Τα 170 χρόνια της Αρχαιολογικής Εταιρείας (1837-2007), Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 2007.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2009) Η ελληνική αυταπάτη του Λουδοβίκου Ross, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 2009.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2011) Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Οι αρχαιολόγοι και οι ανασκαφές (1837-2011), κατάλογος έκθεσης, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 2011.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2013) Πρόχειρον Αρχαιολογικόν

1828-2012. Μέρος Ι Χρονογραφικό & Μέρος ΙΙ Θεματολογικό, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 2013.

ΤΣΑΟΥΣΗΣ, Δ. Γ. (1983) (επιμ.) Ελληνισμός - ελληνικότητα, ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», 1983.

ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ, Μ. (2010) (επιμ.) «...ανέφερα εγγράφως...», Θησαυροί του Ιστορικού Αρχείου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, κατάλογος έκθεσης της Διεύθυνσης Εθνικού Αρχείου Μνημείων, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης 1.7.2010 - 31.1.2011, Θεσσαλονίκη, Ζήτη, 2010.

ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ, Γ. (1960) Ο ζωγράφος Αθανάσιος Ιατρίδης (1799-1866), Αθήνα 1960.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ, Δ. (2010) Θεσμοθέτηση και ίδρυση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, στο ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ, Μ. (2010), σ. 10-15.

ΧΑΕΠΑ, Ε. Α. (2011) Τα βυζαντινά μνημεία στη νεότερη Ελλάδα. Ιδεολογία και πρακτική των αποκαταστάσεων (1833-1939), Αθήνα, Καπόν, 2011.

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κεφάλαιο 1: Περίοδος Ross και Πιττάκη

ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, Α. & ΠΡΟΥΝΗ-ΦΙΛΙΠ, Μ. (1973), σ. πθ'-ροθ'.

ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009)

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Φ. & ΤΣΙΡΙΑΓΛΟΥ, Α. (2008)

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Φ. & ΤΣΙΓΚΑΚΟΥ, Φ. Μ. (2009) (επιμ.) Φωτογραφίες του James Robertson «Αθήνα και ελληνικές αρχαιότητες, 1853-1854». Από το Φωτογραφικό Αρχείο του Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, 2009.

ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ, Φ. (2005)

ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ, Φ. (2007)

ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ, Φ. (2008)

MENZEL, M. (1990) (επιμ.) Ludwig Ross. Griechenland. Erinnerung und Mitteilungen aus Hellas, Frankfurt 1990.

ΠΑΝΤΟΥ, Μ. & ΚΡΕΕΒ, Μ. (2005) Ο Λουδοβίκος Ροσ ως Γενικός Έφορος Αρχαιοτήτων: τα πρώτα χρόνια, στο

GOETTE, H. R. & PALAGIA, O. (επιμ.) Ludwig Ross και η Ελλάδα: Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, 2-3 Οκτωβρίου 2002, Internationale Archäologie, Studia Honorary 24, 2005, σ. 73-83.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1998) Η Ελληνική αρχαιολογία κατά τα χρόνια του Κυριακού Σ. Πιττάκη, Ο Μέντωρ 47 (1998), σ. 74-113.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2004β), σ. 111-167.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2009)

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2013), Μέρος Ι, σ. 63-166.

ROSS, L., SCHAUBERT, E. & HANSEN, C. (1839) Die Akropolis von Athen nach den neusten Ausgrabungen. Erste Abteilung, Der Tempel der Nike Apteros, Berlin 1839.

ΡΟΣ, Α. (1976) Αναμνήσεις και ανακοινώσεις από την Ελλάδα (1832-1833). Μετάφραση Α. Σπήλιος, επιμέλεια Τ. Βουρνάς, Αθήνα, Αφοί Τολίδη, 1976.

ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ, Γ. (1960)

ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ, Δ. (2010)

Κεφάλαιο 2: Περίοδος Ευστρατιάδη και Σταματάκη

ALEXANDRI, A. (2002) Names and emblems: Greek archaeology, regional identities and national narratives at the

turn of the 20th century, Antiquity 76 (291) (2002), σ. 191-199.

ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Μ. (2010)

ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ, Ν. (2011) Το χρονικό της ανασκαφής των Μυκηνών 1870-1878, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 2011.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΩΝ (1892), σ. 5-7.

ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009)

ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ, Σ. & ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ, Ε. (1877) Οι εν Σπάτα της Αττικής αρχαίοι τάφοι και τα εν αυτοίς ανευρεθέντα, Αθήναιον 6 (1877), σ. 167-172.

ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ, Β. (1901)

ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ, Φ. (2007)

ΜΠΙΧΤΑ, Κ. (2010) Το επίπονο έργο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας κατά τον 19ο αιώνα: περισυλλογή και καταγραφή των αρχαιοτήτων, στο ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ, Μ. (2010), σ. 20-29.

ΠΑΕ (1871), σ. 17, (1872), σ. 16, (1878), σ. 23-24.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1987)

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1988) Παναγιώτης Ευστρατιάδης 1815-1888, Ο Μέντωρ 1 (1988), σ. 18-19.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1992) Ο Παναγιώτης Σταματάκης, ιδρυτής του Μουσείου Σπάρτης, Λακωνικά Σπουδαί 11 (1992), σ. 642-650.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2005) Η λεηλασία της Τανάγρας και ο Παναγιώτης Σταματάκης, Ο Μέντωρ 76 (2005), σ. 141-150.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2007α)

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2013)

ΣΚΙΑΔΑΣ, Ε. Γ. (1993) Ιστορικό διάγραμμα των Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδας 1833-1912: σχηματισμός - σύσταση - εξέλιξη - πληθυσμός - εμβλήματα, Αθήνα, Μικρός Ρωμικός, 1993.

Κεφάλαιο 3: Περίοδος Καββαδία

ΑΔ (1885), (1888-1892)

ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΩΝ (1892)

FROTHINGHAM, A. L. (1885) Archaeological News. [Greece]. AJA 1 (2/3), σ. 227-233 • 1 (4), σ. 432-439 • (1886)

AJA 2 (1), σ. 84-87 • 2 (2), σ. 216-217 • 2 (4), σ. 478-481 • (1887) AJA 3 (1/2), σ. 166-179 • 3 (3/4), σ. 437-459 • (1888)

AJA 4 (1), σ. 90-102 • 4 (2), σ. 200-207 • 4 (3), σ. 349-362 • 4 (4), σ. 491-502 • (1889) AJA 5 (1), σ. 92-107 • 5 (2), σ. 213-217 • 5 (3), σ. 374-382 • 5(4), σ. 490-496 • (1890) AJA

6 (1/2), σ. 198-217 • 6 (3), σ. 359-372 • 6 (4), σ. 554-569 • (1891) AJA 7 (1/2), σ. 132-146 • 7 (4), σ. 514-533 • (1894)

AJA 9 (1), σ. 106-129 • 9 (2), σ. 283-317 • 9 (3), σ. 417-430 • 9(4), σ. 569-594 • (1895) AJA 10 (1), σ. 98-134 • 10 (2), σ. 236-241 • 10 (3), σ. 399-424 • (1896) AJA 11 (2), σ. 205-256 • 11 (3), σ. 427-467.

HEURTELEY, W. A. & SKEAT, T. C. (1930/1931) The Tholos Tombs of Marmariane, BSA 31 (1930/1931), σ. 1-55.

ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Π. & ΚΑΥΕΡΑΥ, Γ. (1906)

ΚΑΡΟΥΖΟΥ, Σ. (1993) Χρήστος Τσουντας, ένας ήρωας της αρχαιολογικής έρευνας, Ο Μέντωρ 28 (1993), σ. 178-183.

ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009)

LOLLING, H. G. & WOLTERS, P. (1886) Das Kuppelgrab bei Dimini, AM 11 (1886), σ. 435-443.

ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ, Φ. (2007)

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1982)

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1987)

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2009) Χρήστος Τσουντας (1857-1934), *Ο Μέντωρ* 91 (2009), σ. 6-34.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2013)
ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ, Ι. (1992) *Βαλέριος Ν. Στάης*, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 1992.
ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Χ. (1900) Εργασίαι εν Βόλω, *ΠΑΕ* 1900, σ. 72-73.
ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Χ. (1908) *Αι Προϊστορικάι Ακροπόλεις Διμη-νίου και Σέσκλου*, Αθήνα, Π. Δ. Σακελλαρίου, 1908.
ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ, Δ. (2010)

Κεφάλαιο 4: Άλλες ειδικότητες

Γ.Α.Κ. (2013) *Αρχαία, πολίτες και πολιτικοί, μια αντί-στροφη ανάγνωση της πολιτικής, οδηγός έκθεσης*, Γενικά Αρχαία του Κράτους - Ελληνική Αρχαιολογική Εταιρεία 21.10.2013-9.11.2013, Αθήνα 2013.
ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. (1987) Από τον «ἀρχιμουσειωτήν» Φραγκί-σκο Νόβο στους διπλωματούχους συντηρητές αρχαιοτήτων και έργων τέχνης, *Αρχαιολογία και Τέχνες* 22 (1987), σ. 14-21.
ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. (2006)
ΔΧΑΕ 2 (1894), σ. 28-31 και σ. 63-79.
ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Π. & KAWERAU, G. (1906)
ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΗ-ΑΔΑΜΗ, Μ. (2006) *Ερνστ Τσίλλερ 1837-1923, Η τέχνη του κλασικού*, Αθήνα, Μέλισσα, 2006.
ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009)
ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ, Φ. (2005)
ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ, Φ. (2007)
ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ, Φ. (2008)
ΜΠΑΣΤΕΑ, Ε. (2008) *Αθήνα 1834-1896, νεοκλασική πολεοδομία & ελληνική εθνική συνείδηση*, Αθήνα, Libro, 2008.
ΜΠΙΡΗΣ, Κ. (1966)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1982)
ΤΡΑΥΛΟΣ, Ι. (1993) *Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών από των προϊστορικών χρόνων μέχρι των αρχών του 19ου αιώνας*, Αθήνα, Καπόν, 1993.
ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ, Μ. (2010)
ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ, Γ. (1960)
ΧΛΕΠΑ, Ε. Α. (2011)

Κεφάλαιο 5: Απόμαχοι και εκπαιδευτικοί

ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ. ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟ-ΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ (2005) *Η ιστορία της οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού, 1821-1954*, Αθήνα 2005.
ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ. ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ (2007) *Ευρετήριο Αρχείου Καποδιστριακής Περι-όδου: στρατιωτικά τεκμήρια (1827-1833)*, Αθήνα 2007.
ΚΕΧΡΙΩΤΗΣ, Β., ΛΟΥΚΟΣ, Χ. κ.ά. (2008) *Η συγκρό-τηση του ελληνικού κράτους: Διεθνές πλαίσιο, εξουσία και πολιτική τον 19ο αιώνα*. Επιμέλεια Α. Λιάκος & Ε. Γαζή, Αθήνα, Νεφέλη, 2008.
ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009)
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Φ. & ΤΣΙΡΙΑΓΛΟΥ, Α. (2008)
ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ, Φ. (2008)
ΜΑΟΥΡΕΡ, ΓΚ. Α. (1976)
ΠΑΡΙΣΗΣ, Σ. (1886) *Ανωτέρα και μέση εκπαίδευσις*, τ. Β', Αθήνα, Τυπογραφείο «Ο Παλαμήδης», 1886.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2009)
ΤΑΜΙΣΟΓΛΟΥ, Χ. (1993) *Η κοινωνική θέση του δασκά-λου τον 19ο αιώνα. Από την απελευθέρωση ως το τέλος του αιώνα*, *Σύγχρονη Εκπαίδευση* 68 (1993), σ. 38-46.

ΠΗΓΕΣ

Β.Δ. 27 Ιουλίου/8 Αυγούστου 1833 (ΦΕΚ 31, 4/16 Οκτω-βρίου 1833) *Περί συστάσεως λόχου των Απομάχων*.
Β.Δ. 11 Οκτωβρίου 1852 (ΦΕΚ 55, 31 Οκτωβρίου 1852) *Περί οργανισμού του λόχου των απομάχων*.
Β.Δ. 13 Φεβρουαρίου 1886 (ΦΕΚ 54, 28 Φεβρουαρίου 1886) *Περί προσόντων κλπ. των ανωτέρων αρχαιολο-γικών υπαλλήλων*.
Β.Δ. 13 Φεβρουαρίου 1886 (ΦΕΚ 54, 28 Φεβρουαρίου 1886) *Περί καθορισμού και προσόντων των κατωτέρων αρχαιολογικών υπαλλήλων*.
ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (1828), αρ. 97, Ναύπλιο 29-12-1828.
ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ 4639, 20 Ιουνίου 1874 *Περί επιτηρήσεως των αρχαιοτήτων υπό των καθηγητών και διδασκάλων, στο ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΩΝ* (1892).
Ν. 10/22 Μαΐου 1834 (ΦΕΚ 22, 16 Ιουνίου 1834) *Περί των έπιστημονικών και τεχνολογικών συλλογών, περί ανακα-λύψεως και διατηρήσεως των αρχαιοτήτων και της χρή-σεως αυτών*.

Κεφάλαιο 6: Αρχαιολογική νομοθεσία 19ου αιώνα

ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009), σ. 22-23, 27-36, 46, 50-54, 70-72, 130-134.
ΜΑΟΥΡΕΡ, ΓΚ. Α. (1976), σ. 548-552 (εκτενής αναφορά στον νόμο της 10ης/22ας Μαΐου 1834).
ΜΕΡΚΟΥΡΗ, Χ. (2012) Εξαγωγές αρχαιοτήτων κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα. Το πρώτο νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία τους, στο ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Σ. & ΧΑΤΖΗΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Α. (2012), σ. 141-170, ιδίως σ. 147-155.
ΠΑΝΤΟΣ, Π. (2000) Η Ελλάδα και η ελληνική νομοθεσία περί αρχαιοτήτων, στο ΚΩΝΣΤΑΝΤΗ, Κ., ΤΣΕΚΟΥΡΑ, Κ. & ΦΑΚΑΡΟΥ, Γ. (επιμ.) *Πολιτιστική κληρονομιά: επι-στροφή και παράνομη διακίνηση*, Αθήνα, ΥΠΠΟ, 2000, σ. 15-28 και κυρίως σ. 15-17.
ΠΑΝΤΟΣ, Π. (2001) Το θεσμικό πλαίσιο δημιουργίας των μουσείων, στο ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ, Ν., ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ, Τ. & ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ, Χ. (επιμ.) *1η συνάντηση πολιτισμού-τουρισμού. Θεματικά μουσεία στον νησιωτικό χώρο του Αιγαίου*, Αθήνα, Υπουργείο Αιγαίου, 2001, σ. 147-152 και κυρίως σ. 147-149.
ΠΑΠΥΡΟΣ-LAROUSSE-BRITANNICA, τ. 9, λ. Αρχαιολο-γική Υπηρεσία, Αθήνα, Πάπυρος, 2006, σ. 177.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1982)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2000) Ο αρχαιολογικός νόμος, *Ο Μέντωρ* 55 (2000), σ. 92-93.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2004β), σ. 111-167 και κυρίως σ. 112-114, 120-121, 126-127, 146.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2007α), σ. 19-20 και σ. 28.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2009), σ. 59-60 (για τον νόμο της 10ης/22ας Μαΐου 1834).
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2010) Η προστασία των αρχαιοτήτων επί Καποδίστρια, *Ο Μέντωρ* 95 (2010), σ. 7-32.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2011), σ. 9-10, 17-18 (για τον νόμο του 1834 και τον ΒΧΜΓ').
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2013) Μέρος Ι (σποραδικά). Μέρος ΙΙ, σ. 117-136.
ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ, Δ. (2010)

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ (ανακτήθηκαν στις 23.12.2013):

• http://kenny.aitchison.typepad.com/discovering_the_archaeolo/outlines/OUTLINE_OF_ARCHAEOLOGY_AND_ARCHAEOLOGICAL_PROFESSION_IN_GREECE.pdf
• <http://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/06/31-12.pdf>
• <http://www.androulakis.gr/arxnomothesia.php>

Κεφάλαιο 7: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία

ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Π. (1900)
ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009)
ΛΕΥΚΩΜΑ (1937)
ΜΑΛΛΟΥΧΟΥ-ΤΟΥΦΑΝΟ, Φ. (2008)
ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Σ. (1999)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1987)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2003)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2004α)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2004β)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2007α)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2007β)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2009), σ. 131-134, 141-147, 198-9, 506-508.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2011)
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2012) Το χρονικό της Αρχαιολογικής Εφημερίδος, *Ο Μέντωρ* 103 (2012), σ. 77-86.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2013)

Κεφάλαιο 8: Τα πρώτα μουσεία

BENNETT, T. (1995) *The Birth of the Museum. History, Theory, Politics*. London/New York, Routledge, 1995.
ΒΟΥΔΟΥΡΗ, Δ. (2003) *Κράτος και μουσεία. Το θεσμικό πλαίσιο των αρχαιολογικών μουσείων*, Αθήνα/Θεσσαλο-νίκη, Σάκκουλας, 2003.
ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ, Α. (2011) *Το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος: ίδρυση, συλλεκτική πολιτική και άλλες δράσεις (1882-1926)*, αδημο-σίευτη διδακτορική διατριβή Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 2011.
ΔΗΜΑΡΑΣ, Κ. Θ. (1985) *Ελληνικός Ρωμαντισμός*. Νεοελ-ληνικά Μελετήματα 7, Αθήνα, Ερμής, 1985.
GAZI, A. (2011) National museums in Greece: history, identity, narratives, στο ARONSSON, P. & ELGENIUS, G. (επιμ.) *Building National Museums in Europe, 1750-2010*. Conference proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna 28-30 April 2011. EuNaMus Report No 1, Linköping University Electronic Press, 2011, σ. 363-399.
HERZFELD, M. (2003) Μια γνήσια ελληνική τραγωδία, *Η Καθημερινή*, Επτά Ημέρες, Αφιέρωμα 9-2-2003, Νέος Ελληνισμός και Αρχαιότητα 18ος-19ος αι., σ. 17-19.
ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009)
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ, Δ. (2004) Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο. Μεταμορφώσεις, στο Θωράκιον, αφιέρωμα στη μνήμη του Παύλου Λαζαρίδη, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτι-σμού, 2004, σ. 29-46.
ΜΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟΣ, Α. (1884) *Κατάλογος των αρχαίων νομισμάτων, συμβόλων και κερματίων της συλλογής Αλέ-ξανδρου Ν. Μελετόπουλου*, Αθήνα, Αφοί Περγή, 1884.
ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ, Ρ. (2003) Η αναγέννηση του γοτθικού και οι απαρχές της μεσαιωνικής αρχαιολογίας στον 19ο αιώνα, *Αρχαιολογία και Τέχνες* 89 (2003), σ. 35-41.
POMMIER, É. (1991) (επιμ.) *Winckelmann: la naissance*

de l'histoire de l'art à l'époque des Lumières. Actes du cycle de conférences prononcées à l'Auditorium du Louvre du 11 décembre 1989 au 12 février 1990. Sous la direction scientifique d'Édouard Pommier. Paris, La documentation française, 1991.

ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ, Μ. Κ. (1948) *Εθνικό & Καποδιστρι-ακό Πανεπιστήμιο Αθηνών - Εκατονταετηρίς 1837-1937*, τ. Ε', *Ιστορία της Φυσικομαθηματικής Σχολής*, τεύχος Α', Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1948.
TRUBETA, S. (2013) *Physical Anthropology, Race and Eugenics in Greece 1880s-1970s*, Leiden, Brill Academic Publishers, 2013.
ΧΙΛΛΕΡΟΥ ΓΑΙΡΕΤΡΙΓΓΕΝΙΟΥ (1901) *Αι εν Ελλάδι ανασκαφαί*. Ομιλία εξελληνισθείσα υπό Μ. Κ. Κρίσπη, Αθήνα, Δ. Γ. Ευστρατίου, 1901.

Κεφάλαιο 9: Αρχαιοκαπηλία και παράνομη διακίνηση

ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Μ. (2010)
ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, Π. (2010) Εργαλείον αρχαιοκαπηλίας, *Ο Μέντωρ* 97 (2010), σ. 141-144.
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, Α. & ΠΡΟΥΝΗ-ΦΙΛΙΠ, Μ. (1973), σ. ιε'-νζ'.
ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009)
ΜΑΝΤΗΣ, Α. (2008) Διαρπαγή και διασπορά των ελληνι-κών αρχαιοτήτων, πρακτικά διημερίδας *Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών από την παράνομη διακίνηση και η διεκδίκησή τους*, Νέο Μουσείο Ακρόπολης 24-25.9.2008, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, 2008, σ. 71-81.
ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Σ. & ΧΑΤΖΗΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Α. (2012)
ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΔΡΑΝ-ΔΑΚΗ, τ. ΙΕ', λ. Κων/νος Λάμπρος, Αθήνα, Φοινίξ, [1956], σ. 759.
ΜΟΥΤΖΑΛΗ, Γ. Α. (1989) Η προστασία των αρχαιοτήτων και το πρόβλημα της αρχαιοκαπηλίας στη νεότερη Ελλάδα, *Αρχαιολογία και Τέχνες* 31 (Ιούνιος 1989), σ. 73-76.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2003) Οι ελληνικές αρχαιότητες. Κει-μήλια ή εμπόρευμα;, *Ο Μέντωρ* 68 (2003), σ. 97-106.
ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2006) Το φιορμάνι του Έλγιν, *Ο Μέντωρ* 81 (2006), σ. 143-145.
ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΟΠΟΥΛΟΥ, Ρ. (2009) *Η Συλλογή Χαλκών. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο*, Αθήνα, ΤΑΠΑ, 2009.
ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ, Ε. Γ. (1947) *Ο Γεώργιος Χριστιανός Gropius και η δράσις αυτού εν Ελλάδι*. Μελέτη ιστορική, Αθήνα 1947.
REINACH, S. (2000) Τα μνημεία της Αρχαιότητος εν Ελλάδι (αναδημοσίευση), *Ο Μέντωρ* 55 (2000), σ. 94-114.
ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. (2007) Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα (1800-1821), τ. Γ'1, Γ'2, Αθήνα, Πιρόγα, 2008.
ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. (2010) *Η λεηλασία και καταστροφή των ελληνικών αρχαιοτήτων*, Αθήνα, Πιρόγα, 2010.
ΤΟΛΙΑΣ, Γ. (1996) (επιμ.) *Ο πυρετός των μαρμάρων. Μαρτυρίες για τη λεηλασία των ελληνικών μνημείων 1800-1820: Τα Ελγίνεια, ο ναός της Αφαιάς στην Αίγινα, ο ναός του Επικουρείου Απόλλωνος στις Βάσες, η Αφρο-δίτη της Μήλου*, Αθήνα, Ολκός, 1996.

Κεφάλαιο 10: Αρχαιότητες και έργα δημόσιας υποδο-μής

ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ, Χ. (1986) *Οι απαρχές της εκβιομηχά-νισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1986.

ΑΕ (1884), σ. 39-44, 45-47.

ΑΞΙΩΤΗ, Κ. (2013) Νέα στοιχεία από την αρχαιολογική έρευνα του χώρου του Δημοτικού Θεάτρου Πειραιά, στο ΜΠΡΕΝΤΑΚΟΥ, Κ. & ΑΞΑΡΛΗΣ, Ν. (επιμ.) Η ιστορία του Δημοτικού Θεάτρου Πειραιά από τον 19ο στον 21ο αιώνα. Πειραιάς, Νέος Κύκλος, 2013, σ. 56-65.

ΑΡΩΝΗ-ΤΣΙΧΛΗ, Κ. & ΤΡΙΧΑ, Α. (2000) Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εποχή του. Πολιτικές επιδιώξεις και κοινωνικές συνθήκες. Αθήνα, Παπαζήσης, 2000.

BERNSTEIN, S. & MILZA, P. (1992) *Histoire de l'Europe. Nationalismes et Concert Européen, 1815-1919*, Paris, Hatier, 1992 (ελ. μτφ. Δημητράκοπουλος, Α. (1997) Η ευρωπαϊκή συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών 1815-1919, τ. 2 Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1997).

ΓΑΡΔΙΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, Κ. (1998) Η ελληνική κοινωνία την εποχή του Χ. Τρικούπη, στο ΤΣΑΟΥΣΗΣ, Δ. Γ. (επιμ.) Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα, Αθήνα, Εστία, 1998, σ. 177-191.

ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΩΝ (1892)

DE RIDDER, A. (1895) Fouilles d'Orchomène, *BCH* 19 (1) (1895), σ. 137-224.

ΔΕΡΤΙΛΗΣ, Γ. (2005) *Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830-1920*, Αθήνα, Εστία, 2005.

ΚΩΣΤΗΣ, Κ. & ΠΕΤΜΕΖΑΣ, Σ. (2006) (επιμ.) Η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας τον 19ο αιώνα, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2006.

ΛΑΜΠΡΟΣ, Σ. (1870) *Το Παναθηναϊκόν Στάδιον και αι εν αυτώ ανασκαφαί*. Εκθέσεις αναγνωσθείσαι εν τω Φιλολογικώ Συλλόγω ο Παρνασσός, Αθήνα, Πάσσαρης, 1870. ΠΑΕ Ελευσίς (1882), σ. 13-15, σ. 84-103, (1883), σ. 8, σ. 51-67, (1884), σ. 9, σ. 64, (1885), σ. 25-29, (1887), σ. 10, σ. 50-58, (1888), σ. 23-27, (1889), σ. 22-25, (1890), σ. 26-27, (1892), σ. 26-27, (1892), σ. 31-41, (1893), σ. 11-12.

Ζέα (1881), σ. 12, (1884), σ. 12, (1892), σ. 17-29, (1899), σ. 12-17.

Πειραιάς (1839-1840), σ. 90, (1860-1861), σ. 21, (1871-1872), σ. 5-6, (1885), σ. 63-71, (1886), σ. 17-18, (1894), σ. 99-114, (1897), σ. 15-16.

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ-BENETAS, A. (1999) *Εδουάρδος Σάουμπερτ 1804-1860. Συλλογή τεκμηρίων για το σχεδιασμό της Αθήνας και του Πειραιά*. (μτφ. Τ. Σιέτη) Αθήνα, Οδυσσεάς, 1999, σ. 126-156.

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗΣ, Α. (1982) *Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι 1882-1910*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1982.

ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, Ν. (2004) *Πανσανίου Ελλάδος Περιήγησις*. Αττικά. Εισαγωγή στο έργο του Πανσανία και στα Αττικά. Αποκατάσταση του αρχαίου κειμένου, μετάφραση και σημειώσεις ιστορικές, αρχαιολογικές, μυθολογικές, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 2004, I, 1, σ. 2-4 και I, 38, σ. 3-8.

ΠΟΛΙΤΗΣ, Α. (1998) *Ρομαντικά Χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Αθήνα, ΕΝΜΕ - Μνήμων, 1998, σ. 74-89.

ΣΥΝΑΡΕΛΛΗ, Μ. (1989) *Δρόμοι και λιμάνια στην Ελλάδα, 1830-1880*, Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.

ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ, Β. (1999) *Μεγάλα τεχνικά έργα στην Ελλάδα, τέλη 19ου-αρχές 20ού αιώνα*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1999.

(1896) Η Ελλάς κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1896. Πανελλήνιον εικονογραφημένον λεύκωμα, Αθήνα, Εστία, 1896, σ. 93-129.

Κεφάλαιο 11: Ξένες αρχαιολογικές σχολές

ÉTIENNE, R. (2002) Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή, στο ΓΑΡΟΥΦΑΛΗΣ, Δ. & ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ-ΣΥΒΡΙΔΗ, Ε. (2002), σ. 256-262.

FROTHINGHAM, A. L. (1885) Archaeological News. [Greece]. *AJA* 1 (2/3), σ. 227-233 • 1 (4), σ. 432-439 • (1886) *AJA* 2 (1), σ. 84-87 • 2 (2), σ. 216-217 • 2 (4), σ. 478-481 • (1887) *AJA* 3 (1/2), σ. 166-179 • (1888) *AJA* 4 (1), σ. 90-102 • 4 (2), σ. 200-207 • 4 (3), σ. 349-362 • 4 (4), σ. 491-502 • (1889) *AJA* 5 (1), σ. 92-107 • 5 (3), σ. 374-382 • 5 (4), σ. 490-496 • (1890) *AJA* 6 (1/2), σ. 198-217 • 6 (3), σ. 359-372 • 6 (4), σ. 554-569 • (1891) *AJA* 7 (1/2), σ. 132-146 • 7 (4), σ. 514-533 • (1894) *AJA* 9 (1), σ. 106-129 • 9 (2), σ. 283-317 • 9 (3), σ. 417-430 • 9(4), σ. 569-594 • (1895) *AJA* 10 (1), σ. 98-134 • 10 (2), σ. 236-241 • 10 (3), σ. 399-424 • (1896) *AJA* 11 (2), σ. 205-256 • 11 (3), σ. 427-467.

HEILMEYER, W. D., KALTSAS, N. κ.ά. (2012) (επιμ.) *Mythos Olympia. Kult und Spiele*, München, Prestel, 2012.

HOMOLLE, T. (1897) L'École française d'Athènes. I. La fondation de L'École - ses origines - son but. *La revue de l'art ancien et moderne* I (1897), σ. 1-18.

• L'École française d'Athènes II. Son histoire - son œuvre. *La revue de l'art ancien et moderne* I (1897), σ. 321-334.

• L'École française d'Athènes. III. L'avenir. *La revue de l'art ancien et moderne* II (1897), σ. 1-14.

ΚΑΛΠΑΞΗΣ, Α. (1995) Επιρροές της γαλλογερμανικής αντιπαράθεσης του 19ου αιώνα στην κατασκευή της εικόνας της αρχαίας Ελλάδας, στο ΧΡΥΣΟΣ, Ε. (επιμ.) Ένας νέος κόσμος γεννιέται, Αθήνα, Ακρίτας, 1995, σ. 41-58.

ΚΟΡΚΑ, Ε. (2005) (επιμ.) Ξένες αρχαιολογικές σχολές στην Ελλάδα. 160 χρόνια, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, 2005.

ΚΟΡΚΑ, Ε. (2007) (επιμ.) Ξένες αρχαιολογικές σχολές στην Ελλάδα από τον 19ο στον 21ο αιώνα, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, 2007.

KYRIELEIS, H. (2007) Ολυμπία. Ανασκαφές και ανακαλύψεις στο μεγάλο πανελλήνιο ιερό (1875), στο ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, Π. (2007), σ. 100-117.

ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ, Β. (1901)

LORD, L. E. (1947) *A History of the American School of Classical Studies at Athens, 1882-1942*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1947.

MUHL, J. (2002) Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών. Συνοπτικό ιστορικό σημείωμα της ίδρυσης και των δραστηριοτήτων, στο ΓΑΡΟΥΦΑΛΗΣ, Δ. & ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ-ΣΥΒΡΙΔΗ, Ε. (2002), σ. 71-72.

MULLIEZ, D. (2007) Δελφοί. Η ανασκαφή του μεγάλου μαντείου (1892), στο ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, Π. (2007), σ. 134-157.

ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ε. (2010) Σύμβαση μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας για την ανασκαφή της Αρχαίας Ολυμπίας, στο ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ, Μ. (2010), σ. 16-19.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1982), σ. 68-72.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2013)

PICARD, O. et al. (1992) Δελφοί. Αναζητώντας το χαμένο ιερό, Αθήνα, École française d'Athènes/Εφορεία Αρχαιοτήτων Δελφών, 1992.

RADET, G. A. (1901) *L'histoire et l'œuvre de l'École Française*

d'Athènes, Paris, A. Fontemoing, 1901.

WATERHOUSE, H. (1986) *The British School at Athens. The First Hundred Years*, London, British School at Athens/Thames and Hudson, 1986.

Κεφάλαιο 12: Βυζαντινή αρχαιολογία

ΒΕΡΕΜΗΣ, Θ. (1983) Κράτος και έθνος στην Ελλάδα 1821-1912, στο ΤΣΑΟΥΣΗΣ, Δ. Γ. (1983), σ. 59-67.

ΓΚΟΤΣΗΣ, Σ. (2006) 1884. Η ίδρυση της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, στο ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. & ΛΑΖΑΡΙΔΟΥ, Α. (2006), σ. 147-154.

ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. (1987) Από την ιστορία του Βυζαντινού Μουσείου. Τα πρώτα χρόνια, *Μνήμων*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού 11 (1987), σ. 54-72.

ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. (2006)

ΔΕΛΑΤΟΛΑΣ, Σ. Ν. (2006) *Αδελφοί Λαμπάκη, Ιωάννης, Γεώργιος, Εμμανουήλ*, Αθήνα, Έκδοση των απανταχού εκ Μουντιάδου Τήνου καταγομένων, 2006, σ. 31-246.

ΔΧΑΕ 2 (1892-1894), περίοδος Α', Εκθέσεις του αντιπροέδρου της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας προς το Δ. Συμβούλιον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας και της Αρχαιολογικής Εταιρείας (περί των μωσαϊκών της Μονής Δαρνίου), Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, 1894, σ. 65-79, www.deltionchae.org (ανακτήθηκε στις 23-12-2013).

ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, Δ. Γ. (1993) 1852-1942, *Μνημεία της ιστορίας των Αθηναίων*, Αθήνα, Καραβίας, 1993.

ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, Τ. (2006) Οι βυζαντινές σπουδές στην Ελλάδα (1850-1940), στο ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. & ΛΑΖΑΡΙΔΟΥ, Α. (2006), σ. 25-36.

ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, Π. (1983) Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο, στο ΤΣΑΟΥΣΗΣ, Δ. Γ. (1983), σ. 143-164.

ΚΟΚΚΟΥ, Α. (2009)

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, Δ. (2009) *Η Ιστορία της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, <http://www.aol.org.gr/sylogos/dimosieymata/konstantios/istoria-xae.pdf> (ανακτήθηκε στις 23-12-2013).

ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Γ. (1906) II. Περί διακρίσεως των όρων βυζαντινή αρχαιολογία και βυζαντινή τέχνη και των όρων χριστιανική αρχαιολογία και χριστιανική τέχνη, ΔΧΑΕ 7 (1906), σ. 58-61.

ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ, Σ. Β. (1995) Οι χαμένες βυζαντινές εκκλησίες, *Η Καθημερινή*, Επτά Ημέρες, Αφιέρωμα 24-12-1995, Αθήνα: *μνήμες βυζαντινές*, σ. 11-12, <http://www.kathimerini.gr/kath/7days/1995/12/24121995.pdf> (ανακτήθηκε στις 23-12-2013).

ΜΠΕΚΙΑΡΗΣ, Α. (2006) Η ανακάλυψη των βυζαντινών μνημείων τον 19ο αιώνα, στο ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. & ΛΑΖΑΡΙΔΟΥ, Α. (2006), σ. 144-146.

ΜΠΙΡΗΣ, Κ. (1966)

ΜΠΟΡΜΠΟΥΔΑΚΗ, Μ. (2006) Μέλη της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, Λόγιοι και πολιτικοί, στο ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ, Ο. & ΛΑΖΑΡΙΔΟΥ, Α. (2006), σ. 155.

ΠΑΛΙΟΥΡΑ, Μ. (2008) *Το ζωγραφικό έργο του Θεόδωρου Ράλλη (1852-1909): πηγές έμπνευσης - οριενταλιστικά θέματα*, Αθήνα, ΕΚΠΑ, Φιλοσοφική Σχολή, Τομέας Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, 2008, σ. 95-98.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1982)

ΣΤΙΚΑΣ, Ε. Γ. (1970) *Το οικοδομικόν χρονικόν της Μονής Οσίου Λουκά Φωκίδος*, Αθήνα, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, 1970.

ΧΛΕΠΑ, Ε. Α. (2011)

Κεφάλαιο 13: Βίος Καββαδία

ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Π. (1900)

ΚΑΒΒΑΘΑΣ, Β. (2012) *Παναγής Καββαδίας. Η ανασκαφή στο Ιερό. Στην αυλή των ονείρων και των θαυμάτων*, Επιδαύριον Ανάθημα 1, Επίδαυρος 2012.

ΛΕΥΚΩΜΑ (1937), σ. 18, πίν. 38.

ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Σ. (1999), σ. 94-97 (για την κρίση του 1894 στην Αρχαιολογική Εταιρεία).

ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΔΡΑΝ-ΔΑΚΗ, τ. ΙΓ', λ. Καββαδίας Παναγής, Αθήνα, Φοίνιξ, [1956], σ. 426.

Επίσης, Συμπλήρωμα, τ. Γ', λ. Καββαδίας Αλέξανδρος και Καββαδίας Επαμεινώνδας, Αθήνα, Φοίνιξ, [1956], σ. 207-208.

ΠΑΠΥΡΟΣ-LAROUSSE-BRITANNICA, τ. 9, λ. Αρχαιολογική Υπηρεσία, Αθήνα, Πάπυρος, 2006, σ. 177.

ΠΑΠΥΡΟΣ-LAROUSSE-BRITANNICA, τ. 26, λ. Καββαδίας Αλέξανδρος, Καββαδίας Επαμεινώνδας, Καββαδίας Παναγής, Αθήνα, Πάπυρος, 2007, σ. 448-450.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1982), σ. 21, 57-59, 102-103.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1992) Ο Παναγής Καββαδίας και τα γεγονότα του 1909, *Ο Μέντωρ* 23 (1992), σ. 173-180.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (1999) (επιμ.) Αφιέρωμα στον Στέφανο Α. Κουμανούδη και τον Αθανάσιο Σ. Κουμανούδη, *Ο Μέντωρ* 49 (1999), σ. 1-29.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2003), σ. 25-48.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2007α), σ. 23, 25 και 28-29.

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2007β), σ. 50-51 και σ. 60-61 (συνοπτικά για την κρίση του 1894 στην Αρχαιολογική Εταιρεία και τα γεγονότα του 1909).

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2011), σ. 16-20, 116-117 (για τον Καββαδία και τη δράση του), σ. 121-122 (για τους Σ. και Α. Κουμανούδη).

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2013) Μέρος I, σ. 205-256. Μέρος II, σ. 22-23.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ (ανακτήθηκαν στις 23-12-2013):

• <http://www.greekencyclopedia.com/kavvadias-alexandros-athina-1884-1971-p2497.html>

• <http://www.greekencyclopedia.com/kavvadias-epameinwndas-athina-1886-1965-p2498.html>

• <http://www.greekencyclopedia.com/kavvadias-panagiwtis-kefallonia-1849-athina-1928-p2500.html>

• http://news.kathimerini.gr/4Dcgi/4Dcgi/_w_articles_civ_2_18/11/2012_50189

• <http://www.efsyn.gr/?p=65697>

Κεφάλαιο 14: Οι πρώτοι γραπτοί διαγωνισμοί

ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΩΝ (1892)

JONES, H. S. & POWELL, J. E. (1970) *THUCYDIDIS HISTORIAE*. Tomus Prior. Oxford Classical Texts, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1970.

ΛΕΥΚΩΜΑ (1937)

ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Β. Χ. (2013) Μέρος I, σ. 85-259.